

esély

2018/6

Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TARTALOM

Tanulmányok

- 3 **Misetics Bálint:** Sosem volt elég: lakásfenntartási támogatás 2015 előtt
45 **Farkas Tamás:** A jóléti lakáspolitikáktól a magánbérleti szektorig: az angol lakástámogatási rendszer rekommodifikációja

Magyar valóság

- 75 **Fehér Boróka – Kovács Ivetta:** Különbségek és hasonlóságok. Hajléktalan helyzetű nők és férfiak összehasonlító vizsgálata a 2016. február 3-ai adatfelvétel alapján
107 **Hüse Lajos – Horváth Cintia:** A rizikómagatartás implicit attitűdjeit befolyásoló egyes szocializációs tényezők vizsgálata mélyszegénységben és szakellátásban élő fiatalok körében

133 **Abstracts**

135 **Contents**

MISETICS BÁLINT

SOSEM VOLT ELÉG: LAKÁSFENNTARTÁSI TÁMOGATÁS 2015 ELŐTT*

A tanulmány a lakásfenntartási támogatás és a lakhatáshoz kapcsolódó rendszeres kiadásokhoz nyújtott települési támogatások átfogó elemzésének első része, amely az ellátások történetének a szociális törvény elfogadásától a normatív lakásfenntartási támogatás 2015-ben történt megszüntetéséig tartó időszakát öleli fel. Egy rövid nemzetközi kitekintést követően az elemzés a szabályozás változásainak részletes bemutatásán túl elsősorban a hozzáférés, a támogatás színvonala, elosztási hatásai, valamint normatív jellege szempontjából vizsgálja a lakásfenntartási támogatást. Tekintettel a háztartási energia ártámogatásának hasonló funkciójára és az erre a célra fordított kiadások nagyságrendjére, a tanulmány röviden kitér a gázártámogatás és a „rezsicsökkentés” szociálpolitikai értékelésére is. Az elemzés következő része a normatív lakásfenntartási támogatás megszüntetésének a következményeit – illetve a lakásfenntartáshoz kapcsolódó települési támogatások új rendszerét – mutatja majd be.

1. Lakásfenntartási támogatás – nemzetközi összehasonlításban

A lakásfenntartási támogatás egy tipikusan rászorultság-elvű, jövedelemtől függő és kötött felhasználású pénzbeli ellátás, a jóléti államok egyik leggyakrabban alkalmazott lakáspolitikai eszköze.¹ A lakás piac kínálati oldalához kapcsolódó lakhatási támogatási formákkal – például az állami és önkormányzati bérlakás-építésekkel vagy a lakásberuházások állami támogatásával – szemben a lakás-

* Ezúton is köszönöm Győri Péternek, Havasi Évának, Hegedüs Józsefnek, Kováts Bencének és Váradi Balázsnak a tanulmány megírásához vagy véglegesítéséhez nyújtott segítségüket.

¹ Az *OECD Housing Database* (az alábbi nemzetközi összehasonlításban alkalmazott adatforrás) által használt definíció szerint a lakásfenntartási támogatás (*housing allowance*) olyan rendszeres, rászorultság-elvű (*means-tested*) jövedelemtranszfer, amelyben a tulajdonosok vagy bérlők részesülnek a lakhatási kiadásaikhoz (lakbérhez, lakáshitel törlesztőrészletéhez és/vagy kamataihoz, közüzemi díjakhoz, lakásbiztosításhoz és egyéb szolgáltatásokhoz) való hozzájárulásként.

fenntartási támogatás egy keresleti oldali támogatás. Célja a lakhatás (illetve a lakhatáshoz kapcsolódó különböző szolgáltatások) iránti fizetőképes kereslet növelése, tehát a lakhatás (illetve a háztartási energia) *megfizethetőségének* a javítása (Kemp, 2012, 2016). Egy megfelelő színvonalú lakásfenntartási támogatás természetesen a lakhatás *biztonságát* is előmozdíthatja a kényszerű költözések (illetve a kilakoltatások) megelőzésével (Flambard, 2013). Ebből következik, hogy egy elegendően magas összegű lakásfenntartási támogatás közvetett módon – a kereslet élénkítésével, illetve közelebbről egy kiszámítható, tervezhető jövedelemforrás biztosításával – a bérlakáspiac kínálati oldalára is kedvező hatást gyakorolhat.

A lakásfenntartási támogatás általában normatív jellegű (illetve nyílt végű finanszírozású) ellátás, ami azt jelenti, hogy minden, a jogosultsági feltételeknek megfelelő háztartás igénybe veheti, noha előfordulnak (elsősorban az Egyesült Államokban) rögzített költségvetésű programok is, amelyekben az igénylők – a rövidtávon szintén adott támogatott lakbérű bérlakás-állományhoz hasonlóan – csak pályázhatnak, illetve „sorban állhatnak” az ellátásra (Schwartz, 2006; Agiro–Matusitz, 2011; Steele, 2012).

A nyugat-európai jóléti államokban a második világháború utáni évtizedekben a kínálati oldali lakáspolitikai eszközök voltak uralkodók, egyaránt ideértve a „tégla és malter” típusú programokat (az állami vagy önkormányzati lakásépítéseket, a lakásberuházásokhoz nyújtott tőketámogatásokat és kedvezményes hiteleket), valamint az lakásépítéshez kapcsolódó adókedvezményeket és a lakbérek állami szabályozását. A mennyiségi lakáshiány jelentős enyhülésével, majd „a jóléti államok aranykorának” végével, közelebbről pedig annak a politikai konszenzusnak a fölbomlásával, amely a lakáspiacra való jelentős és történeti távlatban példátlan mértékű kormányzati beavatkozást övezte (Harloe, 1995), ezek a kínálati oldali eszközök jelentősen visszaszorultak. A lakáspolitikai kiemelkedően sérülékeny volt a kiterjedt jóléti állam eszméje és intézményrendszere elleni neoliberális törekvésekkel szemben (Pierson, 1995), és a lakásfenntartási típusú támogatások bevezetése vagy kiterjesztése jórészt éppen az államnak a lakáspolitikai egyéb területeiről való visszavonulása által okozott (megfizethetőségi) problémák enyhítését és ellensúlyozását szolgálta (Kemp, 2007a; Stephens, 2005; Priemus et al, 2005).

A lakásfenntartási támogatás egyszerre szolgálhat szűkebb értelemben vett *lakáspolitikai*, valamint *szociálpolitikai* célokat. Lakáspolitikai szempontból a támogatás elsősorban azt szolgálja, hogy az alacsony jövedelmű háztartások számára is megfizethetővé tegye a *megfelelő lakhatás* költségét; szociálpolitikai szempontból pedig azt, hogy a lakásfenntartásra fordított kiadások csökkentésével a támogatott háztartásoknak *több elkölthető jövedelmük* maradjon egyéb szükségleteik kielégítésére (Kemp, 2000; Nordvik–Sørvoll, 2014).

A legtöbb olyan országban, amelyben működik külön lakásfenntartási vagy lakbértámogatási ellátás, a támogatás célja vagy annak biztosítása, hogy a lakásfenntartási kiadások után a támogatott háztartásnak elegendő elkölthető jövedel-

me maradjon a megélhetésre, vagy pedig annak biztosítása, hogy a támogatott háztartásnak ne kelljen jövedelme aránytalanul nagy részét lakásfenntartási kiadásra fordítania.² Az utóbbi konstrukció – a *rés-képlet* – a leggyakrabban alkalmazott megoldás. Ebben az esetben a támogatás azt a „részt” – vagy annak egy részét – fedezi, amely a támogatásra jogosult háztartások (tényleges vagy valamilyen módon *elismert*) lakásfenntartási kiadásai és a jövedelmük egy arányszámmal meghatározott része között van.³ Egy rés-képletre épülő ellátás magyarországi bevezetését többen is szorgalmazták,⁴ egy erre épülő budapesti lakásfenntartási támogatás az 1990-es évek elején többször is a Fővárosi Közgyűlés napirendjén volt,⁵ és noha annak bevezetése végül megghiúsult, több települési és kerületi önkormányzat által működtetett lakásfenntartási vagy lakbértámogatási rendszer alkalmazta – a zuglói önkormányzat 2015 márciusa óta pedig jelenleg is alkalmazza – ezt a módszert.⁶

A lakásfenntartási támogatások nemzetközi összehasonlítását nehezíti, hogy a különböző jóléti rendszerek között jelentős különbségek vannak abban a tekintetben, hogy a lakhatás költségeihez kapcsolódó jövedelemkiegészítés funkcióját milyen mértékben látják el egyéb, általános (társadalombiztosítási vagy rászorultság-elvű jövedelempótló) ellátások vagy külön ezt a célt szolgáló támogatási formák (Kemp, 2000). Ezzel együtt is érdemes azonban áttekinteni a különböző országokban működő lakásfenntartási támogatások néhány alapvető jellemzőjét – ami egyúttal a Magyarországon 2015-ig működő (és lentebb részletesen elemzett) lakásfenntartási támogatás nemzetközi összehasonlításban való elhelyezését is lehetővé teszi.

Ahogy azt a lakásfenntartási támogatáshoz való *hozzáférés* mértékét ábrázoló 1. ábra mutatja, vannak olyan európai országok (Finnország, Írország és Franciaország), amelyekben a társadalom legalacsonyabb jövedelmű egyötödének akár a fele is részesül lakásfenntartási támogatásban, a támogatáshoz való hozzáférés azonban tipikusan ennél korlátozottabb. Az ábráról a támogatások *jövedel-*

² A támogatásoknak ez a két logikája megfeleltethető a megfizethetőségi probléma két legelterjedtebb szociológiai megragadásának: a lakásfenntartási kiadás-jövedelem hányados (ld. Hulchanski, 1995) és a fennmaradó jövedelem vizsgálatának (Stone, 2006). A két konstrukció működését magyarországi adatokon szemlélteti a Városkutatás (2004) tanulmánya.

³ A rés-képlet szerint tehát $T = x \times [K - (y \times J)]$, ahol T a támogatás mértéke, K a lakásfenntartási kiadások, J a háztartás jövedelme, az y pedig a lakásfenntartási kiadásokra fordítandó jövedelemhányad. Ha $x = 1$, akkor a támogatás a lakásfenntartási kiadások és a háztartásjövedelem lakásfenntartásra fordítandó része közötti különbség teljes egészét fedezi. Ha $x < 1$, akkor a támogatás ennek csak egy részét fedezi – annak érdekében, hogy a támogatott háztartások ne veszítsék el az arra való ösztönzést, hogy alacsonyban tartsák a lakásfenntartási kiadásukat. Ez a probléma leginkább akkor merül fel, ha a támogatás a tényleges lakásfenntartási kiadásokkal, nem pedig egy valamilyen módon meghatározott normatív összeggel számol (a meghatározott szint *feletti* kiadások kezelése azonban az utóbbi esetben is hasonló kérdéseket vet fel).

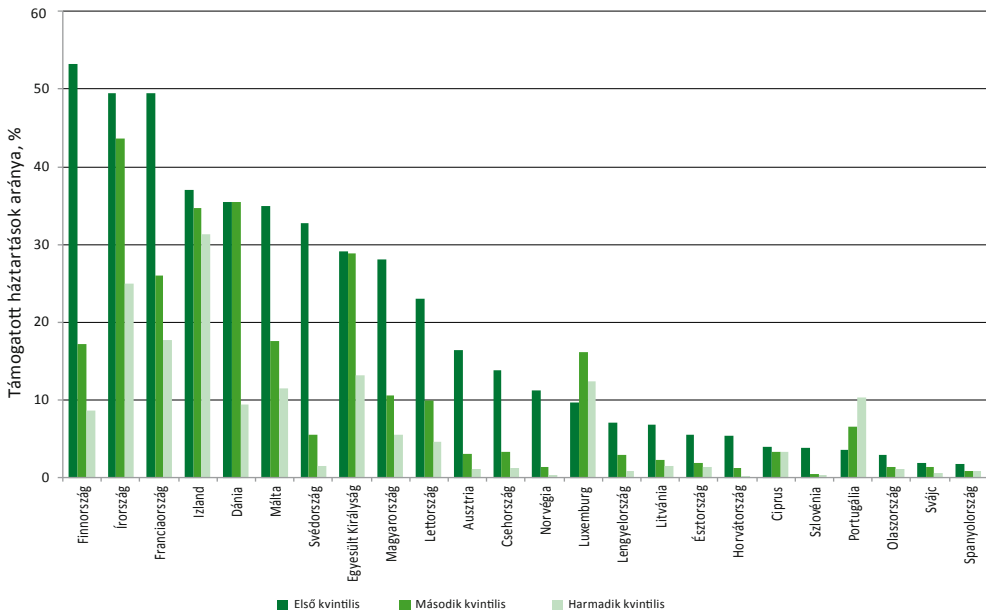
⁴ Ld. Hegedüs et al, 1991; Györi, 2003; Városkutatás, 2004; Városkutatás, 2008; Bényei, 2011; Darvas et al, 2013; A Város Mindenké – Habitat for Humanity Magyarország, 2016.

⁵ Ld. a Fővárosi Közgyűlés 01548–01553/1992.(12.17.) számú határozatát. Az helyett később bevezetett (majd 2010 után megszüntetett) fővárosi rezsitámogatást a tanulmány következő része ismerteti.

⁶ Hegedüs–Teller, 2004; Városkutatás, 2004; Misetics et al, 2015.

mi célzásában mutatkozó eltérések is leolvashatók: a legtöbb európai országban az első jövedelmi kvintilisbe tartozó háztartások jelentősen nagyobb mértékben részesülnek lakásfenntartási támogatásban. Dániában, az Egyesült Királyságban és Írországban azonban a második jövedelmi ötöd háztartásai körében is széleskörű a lakásfenntartási támogatáshoz való hozzáférés. A magyarországi *normatív lakásfenntartási támogatás* (a továbbiakban, *normatív LFT*) a háztartások legalacsonyabb jövedelmű egyötödének is csak kevesebb, mint harmadát érte el, a támogatáshoz való hozzáférés – nemzetközi összehasonlításban – azonban ennek ellenére is aránylag széleskörű volt.

1. ábra. A lakásfenntartási támogatás igénybevétele jövedelmi kvintilisek szerint, 2014

Forrás: OECD *Affordable Housing Database*. A támogatásban részesülő háztartások aránya az elkölthető jövedelem alapján képzett jövedelmi kvintilisek szerint. Az összehasonlításban nem szerepelnek azok az országok, amelyekben nincs lakásfenntartási támogatás, vagy amelyekben a lakásfenntartási támogatáshoz való hozzáférés az első jövedelmi kvintilisben sem éri el az 1 százalékot.

A lakásfenntartási támogatás másik fontos jellemzője, hogy az a lakásfenntartási kiadások mely *típusaira* használható fel: Dániában, az Egyesült Királyságban vagy Írországban a lakásfenntartási támogatás lényegében *lakbértámogatást* jelent (noha az utóbbi két országban emellett külön fűtési támogatás is működik), míg más országokban a támogatás a lakástulajdonosok számára is hozzáférhető.⁷ Ezzel együtt, az Európai Unió régebbi tizenöt tagállamában a lakásfenntartási támogatásban részesülő háztartásoknak csak aránylag kis része lakástulajdonos.

⁷ OECD *Affordable Housing Database*, „PH3.2 Key characteristics of housing allowances” táblázat.

Ebből következik, hogy ezekben az országokban a támogatáshoz való hozzáférés az alacsonyjövedelmű *bérlők* esetében általában jelentősen magasabb az *1. ábrán* szerepeltetett arányoknál: Dániában és Franciaországban például a bérlők többsége, Ausztriában, Belgiumban és Németországban pedig az alsó jövedelmi kvintilisbe tartozó bérlők mintegy 60-70 százaléka részesül lakásfenntartási támogatásban (Griggs–Kemp, 2012; Satsangi, 2007).

Magyarországon – azokhoz a posztszocialista országokhoz a többségéhez hasonlóan, amelyekben szintén csekély kiterjedésű a magánbérleti szektor – a lakásfenntartási támogatást lakástulajdonosok is igénybe vehették. Sőt, amellet, hogy kiegészítő lakbértámogatást is nyújthatott az önkormányzati bérlakások lakóinak, legnagyobb részt a háztartási energia megfizethetőségének a javítását szolgálta – ismét csak hasonlóan a posztszocialista országok jelentős részéhez, amelyekben az ellátás a nyugat-európai országokkal szemben nem annyira a lakbérek, hanem a háztartási energiaárak deregulációját, illetve emelését igyekezett kompenzálni (vö. Hegedüs–Teller, 2004; Lux–Puzanov, 2013).

Noha egy, az állami (önkormányzati) és magánbérleti szektor lakói számára egyaránt hozzáférhető, kiterjedt lakbértámogatás bevezetése (a lakbérek emelésével, a bérlők kvázi-tulajdonosi jogainak a korlátozásával, valamint a lakások megvásárlásához nyújtott állami támogatás csökkentésével párhuzamosan) a tömeges lakásprivatizáció reális alternatívája lett volna a rendszerváltás éveiben,⁸ és később is történt kísérlet egy központilag szabályozott és államilag támogatott lakbértámogatás bevezetésére,⁹ Magyarországon lényegében soha nem működött olyan – jelentős elérésű vagy költségvetésű – ellátás, amely a *lakbérek* megfizethetőség-

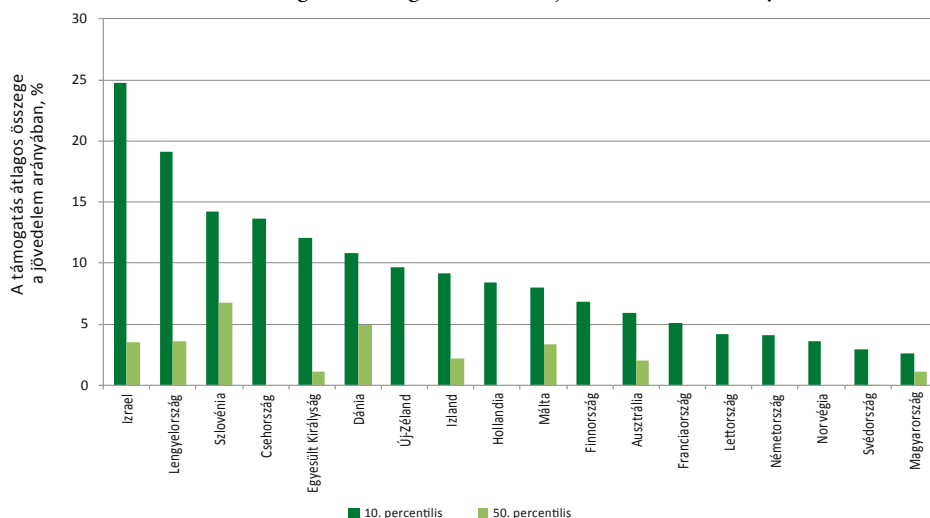
⁸ Ld. Hegedüs et al, 1991; Hegedüs–Tosics, 1991; Hegedüs–Tosics, 1992. A hivatkozott irodalomban javasoltakkal szemben az 1993-ban elfogadott lakástörvény csak az önkormányzati bérlakások esetében írta elő lakbértámogatás működtetését, a törvény 2005. március 31-étől hatályos változatában pedig már csak a „szociális helyzet alapján bérbe adott” önkormányzati bérlakások esetében. Az önkormányzatok jelentős része az utóbbiak vonatkozásában sem működtet külön lakbértámogatást, csupán eltérő mértékű lakbért állapít meg a „szociális helyzet alapján”, „költségelven”, vagy „piaci alapon” bérbeadott lakások esetében, a bérbeadás különböző típusaira való jogosultságot pedig különböző jövedelmi szintekhez köti (a lakbér mértéke így egy sávok rendszer szerint függ a jövedelemtől). Mivel általában a „piaci alapon” bérbeadott lakások lakbéré is jelentősen elmarad a tényleges piaci lakbéréktől, valójában mindhárom típusú bérbeadás tartalmaz implicit lakbértámogatást.

⁹ A települési önkormányzatok 2005 februárja óta pályázhattak központi lakbértámogatásra a lakás-célú állami támogatásokról szóló 12/2001. (I. 31.) Korm. rendelet – 3/2005. (I. 12.) Korm. rendelettel beiktartott – rendelkezései szerint. A központi lakbértámogatás havi összege 2005-ben 7000 Ft-ban került meghatározásra, és később sem emelkedett. A pályázó önkormányzatnak a lakbértámogatást legalább ennyivel kellett kiegészítenie: a támogatás minimális mértéke tehát 14 000 Ft, a finanszírozás önkormányzatra háruló része pedig *legalább* 50 százalék volt. Szintén nem emelkedett a jogosultság eredetileg is alacsonyan (az egy fogyasztási egységre jutó öregségi nyugdíjminimum másfélszeresében) meghatározott jövedelmi határa, a támogatásra ráadásul a jövedelmi feltételnek megfelelő háztartások közül is csak a gyermekes családok voltak jogosultak. Mindez a támogatás elterjedése ellen hatott, mint ahogyan az a rendelkezés is, hogy az önkormányzatnak tájékoztatnia kellett az adóhatóságot a bérbeadó adóazonosító adatairól (ld. Hegedüs, 2006).

nek javítását szolgálta volna.¹⁰ A lakásfenntartási támogatást elvben a magánbérlemények lakbéréhez is igénybe lehetett venni, ez azonban – a magánbérlemények alacsony száma mellett a magánbérleti szektor jelentős részének az informalitása és a lakcím-szabályozás visszasságai miatt – vélhetően igen ritka volt,¹¹ ráadásul a támogatás konstrukciója sem tett különbséget (pl. az elismert lakásfenntartási kiadások meghatározásában, illetve a támogatás összegében) az igénylők lakáshasználati jogcíme szerint, noha az értelemszerűen nagyon jelentős hatással van a tényleges lakásfenntartási kiadások – és ezzel összefüggésben a lakásfenntartásra fordított jövedelemhányad – alakulására (ld. Bényei, 2011).

Ebből következik, ahogyan az a 2. ábrán látható, hogy a *normatív LFT* – a támogatott háztartások jövedelméhez viszonyított – összege minimális volt és messze elmaradt a lakbértámogatás más országokban biztosított mértékétől. A támogatás összege a teljes munkaidős bérek alapján képzett első decilis felső határán kereső háztartások esetében is elenyésző volt, a háztartás jövedelmének mintegy két és fél százalékát tette csak ki.

2. ábra. A lakbértámogatás összege a háztartás jövedelméhez viszonyítva, 2014

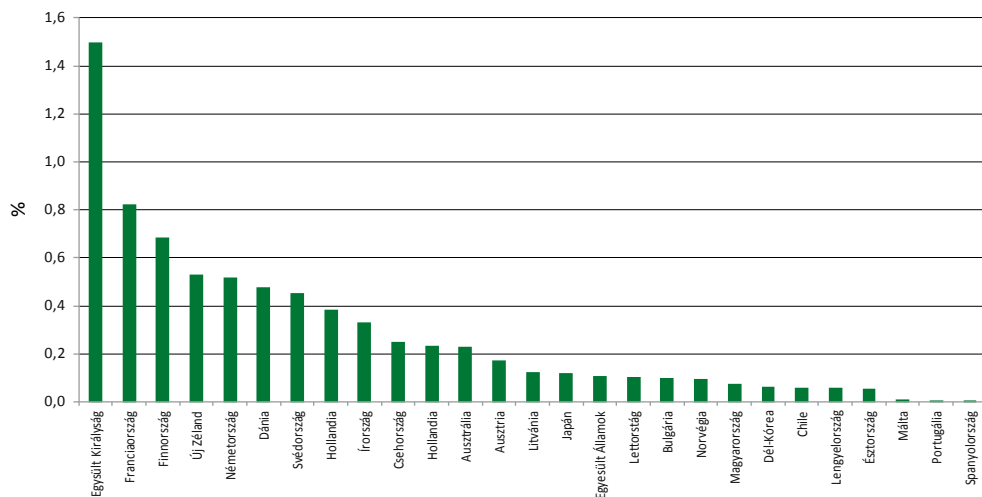
Forrás: OECD Affordable Housing Database. A lakbérhez igénybe vehető lakásfenntartási támogatás átlagos összege a jövedelem arányában, négy különböző, a bérelőslás 10. és 50. percentilisében elhelyezkedő családtípus (egyedülálló; egy keresős pár; egy keresős pár két gyerekkel; egyedülálló szülő két gyerekkel) átlagában. Amennyiben a támogatás összege a tényleges lakbértól (is) függ, a szimuláció a bruttó bér 20 százalékát kitevő lakbérrel számol.

¹⁰ Ez különösen annak tükrében figyelemre méltó, hogy mindeközben a bérbeadók teljesen szabadon dönthettek nem csak a lakbérre, hanem azok *emelésének* a mértékéről is, ráadásul – szemben a poszt-szocialista országok túlnyomó többségével – még az önkormányzati bérlakások esetében is (Lux–Puzanov, 2013).

¹¹ Az *OECD Housing Database* adatai szerint 2014-ben a *normatív LFT*-ben részesülő háztartások öt százaléka lakott magánbérleményben – az azonban minden bizonnyal ennél is ritkább volt, hogy a támogatást magánbérlemény *lakbérére* folyósították.

Szintén markáns – országok közötti – különbségeket mutat a lakásfenntartási támogatásra fordított kiadások 3. ábrán bemutatott mértéke. A GDP arányában kifejezve messze legtöbbet az Egyesült Királyság költ lakásfenntartási támogatásra: a *housing benefit* az ország legköltésesebb lakáspolitikai programja és egyúttal a brit jóléti állam egyik fontos pillére, ami a legalacsonyabb jövedelmű háztartások számára akár a lakbérük *egészét* fedezi (Kemp, 2007b; Stephens, 2005). A lakásfenntartási támogatás típusú ellátásokra fordított kiadások több más országban is meghaladják a GDP fél százalékát, Magyarországon azonban a *normatív LFT* (valamint a csekély elérésű, az álláskereső földrajzi mobilitásának a támogatására szolgáló *lakhatási támogatás*) összköltsége 2013-ban a GDP egy *ezrelékét* sem érte el.

3. ábra. Lakásfenntartási támogatás típusú ellátások költsége a GDP arányában, 2013

Forrás: OECD Affordable Housing Database. Az adatok az országok egy részében nem tartalmazzák az összes lakásfenntartási támogatás típusú ellátásra fordított kiadásokat. Dél-Korea esetében az adat a 2015-ös évre vonatkozik.

A lakásfenntartási támogatás magyarországi történetére való átvezetésként tehát azt állapíthatjuk meg a fenti (szemléltető jellegű) kitekintésből, hogy a Magyarországon korábban működő *normatív LFT* nemzetközi összehasonlításban egy *közepesen széles körben hozzáférhető*, ugyanakkor *alacsony összegű* támogatást biztosító, *alulfinanszírozott* program volt.¹²

¹² Tekintettel a megfelelő *kínálati oldali* beavatkozások (elsősorban: a non-profit bérlakásállomány fejlesztése és bővítése) hiányára, Magyarország az összehasonlítások által ábrázoltnál is rosszabb helyzetben van *általában* az alacsony jövedelmű háztartások megfizethető lakhatáshoz való hozzáféréseinek a biztosítására szolgáló közpolitikai beavatkozások tekintetében.

2. Lakásfenntartási támogatás Magyarországon 2004 előtt

A rendszerváltás előtt nem létezett Magyarországon lakásfenntartási típusú támogatás, az állam a lakásfenntartás költségeinek a megfizethetőségét más eszközökkel segítette elő: elsősorban a háztartási energiaárak központi szabályozásával és alacsonyan tartásával, valamint a kiterjedt állami bérlakás-szektor lakói számára nyújtott jelentős összegű (implicit és a jövedelemtől független) lakbértámogatással.¹³ A lakásfenntartási támogatás rendszerváltás utáni története szempontjából ez azért releváns, mivel más országokban gyakran a lakhatáshoz kapcsolódó (rászorultság-elvű) pénzbeli ellátások bevezetésével ellensúlyozták a lakásfenntartási költségek alacsonyan tartására szolgáló korábbi, kevésbé piacconformnak, illetve a jövedelmi célzás hiányában pazarlónak vagy igazságtalannak tekintett eszközök megszüntetését (World Bank, 1993; Katsura – Romanik, 2002), Magyarországon azonban semmilyen rendszerszerű állami válasz nem született lakásfenntartási kiadások (1. táblázattal szemléltetett) radikális növekedésére.

1. táblázat. A lakásfenntartási kiadások, fogyasztói árak és jövedelmek változása Magyarországon, 1987–1997

		1987	1992	1997
Háztartási energia fogyasztói áranak változása		100%	416%	1442%
Fogyasztói árak változása összesen		100%	289%	789%
Egy főre jutó jövedelem változása	Első decilis	100%	214%	379%
	Második decilis	100%	241%	423%
	Összesen	100%	244%	475%
Jövedelem lakásfenntartásra fordított aránya	Első decilis	11%	21%	28%
	Második decilis	11%	16%	23%
	Összesen	9%	13%	19%

Forrás: KSH HKF és KSH Tájékoztatói Adatbázis.

A lakásfenntartási terhek növekedésére az államnak a lakhatás területéről való sokrétű visszavonulása idején – és részben annak következtében – került sor (Misetics, 2017), egy olyan időszakban, amelyben a szociálpolitikát alakító (neo) liberális és konzervatív irányzatok közös célkitűzése a központi állami újraelosztás visszaszorítása és a jóléti rendszer decentralizációja volt – ami jórészt a helyi közösségekre és ezen belül is a jogállami rendszerváltás ideológiájában kulcsszerepet játszó helyi önkormányzatokra hárította a szegénységgel kapcsolatos társadalmi felelősséget (Ferge, 1991, Szalai, 2007). A lakásfenntartási támogatás első állami

¹³ A lakásfenntartási problémákról – illetve ezzel összefüggésben a hátralekosság terjedéséről – a rendszerváltást megelőző időszakban ld. Győri – Gábori, 1990; Győri, 1995.

szabályozásának a politikai kontextusát egyrészt a központi költségvetés anyagi erőforrásokkal alá nem támasztott decentralizációval való tehermentesítésére irányuló törekvések (Pálné, 2001 nyomán Vígvári, 2008), másrészt a települési önkormányzatok jóléti funkcióival kapcsolatos illúziók (Ladányi, 2000) adták – megvalósulására pedig az önkormányzatok finanszírozásának a diszfunkcionális, egyenlőtlenégeket növelő rendszere (Szalai, 1995) is rányomta a bélyegét.

A szociálpolitikai rendszerváltás egyik sarokpontja, a szociális törvény korai változata még erősebb szociális jogokat biztosított volna, az 1993-ban elfogadott változat azonban ezeket jelentősen korlátozta, viszont alapvető szerepet szánt a diszkrecionális helyi segélyezésnek (Ferge, 1993). Noha ellenzéki képviselők kezdeményezték, hogy a törvény biztosítsa a lakásfenntartási támogatásra való *jogosultságot*, mivel – a törvényt módosító indítvány indokolása szerint – ebben az esetben is „érvényesíteni kell azt az elvet, hogy az ellátás megállapításához szükséges feltételek fennállása esetén az *garantálva legyen*”,¹⁴ a javaslatot a parlament többsége elutasította. A szociális törvény így végül a lakásfenntartási támogatást is csak a *Mátyás király meg az eszes lány* című népmeséből ismert „hozz is ajándékot meg ne is” logika mintájára szabályozta. A törvény elfogadott szövege szerint ugyanis a „települési önkormányzat lakásfenntartási támogatást *nyújthat* annak a családnak vagy személynek, aki a településen elismert minimális lakásnagyságot és minőséget meg nem haladó lakásban vagy nem lakás céljára szolgáló helyiségben lakik és lakás hasznosításából származó jövedelemmel nem rendelkezik.”¹⁵ A törvény a támogatás színvonaláról nem rendelkezett, azt azonban kikötötte, hogy a „támogatás összegének – figyelembe véve az egyéb pénzbeli ellátásokat is – biztosítania kell a lakhatás feltételeinek megőrzését”.¹⁶

A szociális törvénynek az ellátás célzásával kapcsolatos rendelkezései jövedelmi szempontból – más rászorultság-elvű ellátásokhoz képest is – széles körű hozzáférés irányába mutattak. Noha az öregségi nyugdíjminimum (a továbbiakban: ÖNYM) kétszerese utólag visszatekintve – az ÖNYM értékének azóta bekövetkezett jelentős és tartós értékvesztésére tekintettel – nem tűnik magas jövedelmi küszöbnek, ez 1993-ban enyhén meghaladta a *hetedik* jövedelmi tized átlagos egy főre jutó jövedelmét, és jelentősen meghaladta a jövedelmi szegénység bevett küszöbértékét is, ahogyan azt a *2. táblázat* mutatja.

¹⁴ Havas Gábor, Sarkadiné dr. Lukovics Éva, dr. Szigeti György és Solt Ottilia módosító indítványa a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló törvényjavaslathoz (8287. szám), 1992. november 12.

¹⁵ A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény (a továbbiakban: Szt.), 38. § (1) bekezdés. Sajat kiemelés.

¹⁶ Szt., 38. § (4) bekezdés. Ezt az ambiciózus kitévelt később – 1997 január elsejével – az az enyhébb megfogalmazás váltotta fel, hogy a „támogatás összege – figyelembe véve az egyéb pénzbeli ellátásokat is – *hozzájárul* a lakhatás feltételeinek a megőrzéséhez”, majd 2004 januárjával ez is kikerült a törvényből.

2. táblázat: A lakásfenntartási támogatásra való jogosultság jövedelmi határa, a jövedelmi tizedek átlagos egy főre jutó jövedelme és szegénységi küszöbértékek, 1993

Egy főre jutó átlagos havi jövedelem	Első decilis	5152 Ft
	Harmadik decilis	8440 Ft
	Ötödik decilis	10279 Ft
	Hetedik decilis	12286 Ft
Lakásfenntartási támogatásra való jogosultság jövedelmi határa		12534 Ft
Jövedelmi szegénység küszöbértéke (egy főre jutó mediánjövedelem 60%-a)		6982 Ft
Létminimum havi értéke	1 fős aktív korú háztartás, városokban	15449 Ft
	1 fős aktív korú háztartás, falvakban	14137 Ft
	1 fős nyugdíjas háztartás, városokban	11376 Ft
	1 fős nyugdíjas háztartás, falvakban	10400 Ft

Forrás: KSH HKF, KSH létminimum számítás, Társi Háztartás Monitor.

A lakásfenntartási támogatáshoz való hozzáférés elvi *lehetőségének* a társadalom jelentős része számára való biztosítását vélhetően az indokolta, hogy szintén a társadalom jelentős részének jelentett problémát a lakásfenntartási kiadások szélsőséges mértékű emelkedése – az 1992 és 1995 közötti években például a társadalom *többségével* előfordult legalább az egyik évben, hogy nem volt elég pénzüik otthonuk megfelelő fűtésére (Spéder, 1996). A támogatás széles jövedelmi célzása ugyanakkor azt eredményezte, hogy a központilag szabályozott ellátások közül gyakran a lakásfenntartási támogatás vált annak a helyi (szociál)politikai törekvésnek a legalkalmasabb eszközévé, hogy a források ne a leginkább rászoruló, hanem a magasabb jövedelmű (középosztályi) csoportokhoz jussanak (Társi, 2004). A jogosultságról szóló törvényi szabályozás másik eleme, a lakásfenntartási kiadások jövedelemhez viszonyított aránya pedig – ezzel szemben – jelentős részben éppen a legrosszabb lakáskörülmények között élő háztartásokat zárta ki a jogosultak köréből (Monostori, 2000; Györi, 2004).

A szociális törvény eredeti szövege tehát egy a „lakhatás feltételeinek megőrzését” biztosító és a társadalom széles rétegei számára hozzáférhető támogatásról rendelkezett. Másrészről viszont – és az önkormányzatok szociálpolitikai gyakorlatát végül is ez határozta meg – a törvény szerint a települési önkormányzatok *nyújthattak* lakásfenntartási támogatást, de ez nem volt kötelező; a törvény kimondta, hogy a települési önkormányzat „szociális rászorultság esetén” lakásfenntartási támogatást nyújt, de nem definiálta a rászorultságot; azt azért meghatározta, hogy milyen esetben „különösen indokolt” a lakásfenntartási támogatás, de ezekben az esetekben sem garantálta az arra való jogosultságot; ki-

mondta továbbá, hogy a támogatásnak biztosítania kell a lakhatás feltételeinek a megőrzését, de nem határozta meg sem a támogatás konkrét összegét, sem annak minimumát. A törvény tehát – azon kívül, hogy a lakásfenntartási támogatásra való jogosultság szabályozásának a kötelező elemévé tette a szintén önkormányzati rendeletben megállapítandó minimális(?) lakásnagyság és lakásminőség(?) vizsgálatát, valamint kizárta a támogatásra való jogosultságból azokat, akik a lakás hasznosításából származó jövedelemmel rendelkeznek – *látszólag* nem csupán a támogatás konkrét összegét, hanem a jogosultak körének a meghatározását, sőt azt is teljes egészében a települési önkormányzatokra bízta, hogy egyáltalán nyújtanak-e ilyen támogatást.

Látszólag, amennyiben az Alkotmánybíróság már 1994-ben kimondta, hogy a települési önkormányzatok törvénysértést követnek el, ha a szociális ellátásokról szóló rendeletükben nem szabályozzák a lakásfenntartási támogatást, „amelyről a települési önkormányzat rászorultság esetén köteles gondoskodni”.¹⁷ Az Alkotmánybíróság tehát – a lakásfenntartási támogatásról szóló szabályozást a szociális törvény és az önkormányzati törvény általános rendelkezéseivel együtt értelmezve – lényegében kötelező ellátásnak mondta ki a lakásfenntartási támogatást. Sőt, az Alkotmánybíróság a jogosultság jövedelmi feltételeiről szóló – a „különösen indokolt a lakásfenntartási támogatás akkor” szófordulattal, tehát inkább ajánlásként felvezetett – törvényi rendelkezést is hasonló szellemben, úgy értelmezte, hogy az már „behatárolja” az önkormányzatok rendeletalkotási hatáskörét, ami ennek következtében csak arra terjed ki, hogy a szociális törvény „rendelkezéseiben meghatározott rászorulókon túl további jogosultakat is lakásfenntartási támogatásban részesítsen[ek]”.¹⁸

Az Alkotmánybíróság döntései sem ellensúlyozták azonban az önkormányzati segélyezés egészére jellemző „törvényes anarchiát” (Horváth, 1995). Az önkormányzatok többsége szerepeltette ugyan a lakásfenntartási támogatást a helyi rendeletében, voltak önkormányzatok, amelyek a szabályozási köteleességüknek azáltal tettek eleget, hogy rendeletbe foglalták: lakásfenntartási támogatást nem nyújtanak; a jogosultság jövedelmi határát általában a törvényi szabályozásnál alacsonyabban határozták meg vagy más módon szűkítették a támogatásra jogosultak körét; végül, a lakásfenntartási támogatást érdemben szabályozó önkormányzatok jelentős része sem folyósított egyetlen lakosának sem lakásfenntartási támogatást (ÁSZ, 1998; Monostori, 1998; König, 2004). 1996–1997 során a 3000 főnél kisebb lélekszámú települések kétharmadában, a 3000 és 5000 fő közötti települések közel harmadában egyetlen lakos sem részesült lakásfenntartási támogatásban (Monostori, 2000). A törvényi szintű szabályozás megfogalmazásához igazodva a lakásfenntartási támogatás általában az önkormányzati

¹⁷ 32/1994. (VI. 2.) AB határozat.

¹⁸ 1/2000. (II. 23.) AB határozat. Az AB ennek megfelelően megsemmisítette egy önkormányzati rendeletnek azt a részét, amely a többtagú háztartások esetében (tulajdonképpen egy durva és implicit ekvivalencia skála alkalmazásával) a szociális törvényben szereplő jövedelemszintnél alacsonyabban határozta meg az ellátásra való jogosultságot.

rendeletek szövegezése szerint is csak „adható” volt (Horváth, 1995; Monostori, 1998; König, 2004), ami jelentős teret adott a diszkrecionális vagy akár önkényes jogalkalmazásnak (vö. Kiss et al, 1995).

A jogosultság rendeleti szintű részletszabályai ráadásul gyakran a rászoruló háztartások jelentős részét kirekesztették az ellátásból (König, 2004). Ezeket a helyi rendeleteket az Alkotmánybíróság visszatérően vizsgálta és alkalmanként törvénysértőnek találta, például akkor, ha azok a lakásfenntartási támogatásra való jogosultságot a bejelentett lakóhely (állandó lakcím) időtartamához kötötték.¹⁹ Az Alkotmánybíróság elvi jelentőséggel azt is megállapította, hogy az önkormányzatoknak úgy kell szabályozniuk a lakásfenntartási támogatásra való jogosultságot, hogy „az arra rászoruló, akik olyan élethelyzetbe kerültek, amelyben lakhatásuk feltételeinek megőrzése veszélybe került, szociális alapelátás nélkül ne maradjanak”, és ennek megfelelően a lakásfenntartási támogatás nyújtását nem köthetik olyan feltételhez, amely „a lakásfenntartási támogatás törvényi rendeltetésével ellentétesen, arra rászorulókat kizár a támogatásból”.²⁰ Az alkotmánybírósági esetjog azonban következetlen volt ebben a tekintetben: a hátralékos háztartások lakásfenntartási támogatásra való jogosultságból való kizárását az Alkotmánybíróság nem találta törvénysértőnek,²¹ noha ez a rászoruló támogatáshoz való hozzáférést korlátozó egyik legjellemzőbb önkormányzati gyakorlat volt (Kiss et al, 1995; Győri, 2004; König, 2004; Városkutató, 2004).

A támogatás a jogosultak kis részét érte csak el (Tárki, 2004), átlagos összege pedig sem a tényleges lakásfenntartási kiadásokhoz, sem a támogatott háztartások jövedelméhez nem illeszkedett szorosan (Monostori, 2000; König, 2004; Benedek et al. 2006.). A támogatáshoz való hozzáférés és a támogatások átlagos összege egyaránt nagyon jelentős területi egyenlőtlenségeket mutatott, és éppen azokon a településeken volt kisebb a támogatás átlagos összege, ahol nagyobb volt a szegénység (Simon, 1999; Győri, 2004). A kétezres évek elején a támogatások majdnem fele olyan háztartásokhoz jutott, akiknek saját értékelésük szerint sem szokott gondot okozni a rezsikifizetése, és jövedelmük alapján sem voltak „rezsiszegénynek” tekinthetők – miközben a támogatás a leginkább rászoruló rétegek töredékét érte csak el (Tárki, 2002). 2001-ben a jövedelmi szegénységben élő háztartások az átlagnál kisebb eséllyel részesedtek lakásfenntartási támogatásban, és átlagosan kisebb összegű támogatást kaptak (Havasi, 2005).

Ahogy az a 4. ábrán látható, a lakásfenntartási támogatás egy támogatottra jutó átlagos havi összege az első években a később 1000 Ft-ban meghatározott minimum alatt vagy akörül alakult. A támogatás átlagos összege ezt követően jelentős emelkedésnek indult, ez azonban (egészen a *normatív LFT* bevezetéséig) reálértéken a támogatás színvonalának a stagnálását jelentette, mégpedig az

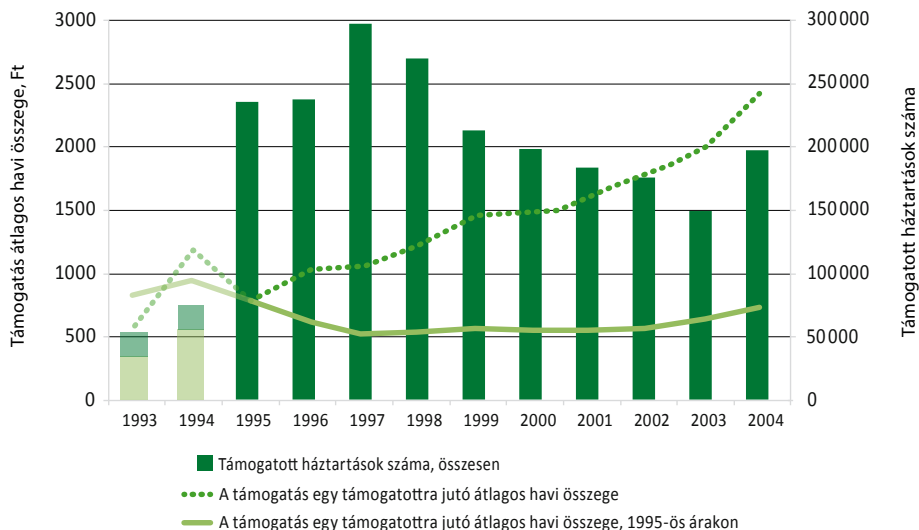
¹⁹ 38/1999. (XII. 7.) AB határozat; 46/2004. (XII. 1.) AB határozat.

²⁰ 9/1998. (III. 27.) AB határozat.

²¹ 349/B/1994. AB határozat. Az Alkotmánybíróság a döntés során tekintetbe vette, hogy a jogosultak köréből a hátralékos háztartásokat kizáró rendelkezés alkalmazásától a szabályozás értelmében az önkormányzat méltányosságból eltekinthetett.

1995 és 1997 közötti jelentős reálértékcsökkenés után kialakult alacsony szinten – részben annak következményeként, hogy a minimális támogatási összeg egészen 2004-ig nem emelkedett az 1997-ben meghatározott érték fölé. A lakásfenntartási támogatás átlagos összege jóval alacsonyabb volt a környező közép-kelet-európai országok által nyújtott lakásfenntartási támogatásnál is (Hegedüs–Teller, 2005).

4. ábra. A lakásfenntartási támogatás igénybevétele és átlagos havi összege, 1995–2004

Forrás: Saját összeállítás a KSH Tájékoztatási Adatbázis és a Szociális Statisztikai Évkönyvek alapján. Az 1993–1994-es évek esetében a világos tónusú értékek a pénzületi, a sötét tónusú értékek a természetbeni ellátás adatait mutatják (a halmozódások kiszűrése nélkül).

A törvényi szabályozás megalkotása után a támogatáshoz való hozzáférés 1997-ig bővült, ezt követően azonban évről évre csökkent, a *normatív LFT* bevezetését megelőző évre az 1997-es érték *felére*. A hozzáférés radikális csökkenése valószínűleg az önkormányzati segélyezés finanszírozásának a változásaival, valamint az önkormányzatok által folyósított ellátások közötti átrendeződéssel (ezen belül is vélhetően a munkanélküliek jövedelempótló támogatásának a kizorító hatásával) volt összefüggésben (Győri, 2004), mindenesetre sem a központi szabályozás változása, sem a lakásfenntartási problémák csökkenése nem indokolta.

A támogatás törvényi szabályozásában a „különösen indokolt a lakásfenntartási támogatás akkor” típusú megfogalmazást csak tíz évvel a szociális törvény hatályba lépését követően váltotta fel az első kötelező érvényű megfogalmazás a támogatásra való jogosultsággal kapcsolatban. Ahogyan azt a lakásfenntartási támogatás törvényi szabályozásának időbeli alakulását összefoglaló 3. táblázat mutatja, a szociális törvény 1993-at követő változásai már korábban is igyekeztek bizonyos szempontból (pl. a támogatás minimális összege vagy a támogatási időszak te-

kintetében) egységesíteni az önkormányzatok által nyújtott ellátásokat – az igazi áttörést azonban a *normatív LFT* bevezetése jelentette.

3. táblázat: A lakásfenntartási támogatás törvényi szabályozása, 1993–2015^I

	1993.2.1. – 1996.12.31.	1997.1.1. – 2003.2.14.	2003.2.15. – 2003.12.31.	2004.1.01. – 2004.4.30.	
Önkormányzat által nyújtható	Jogosultsági szabályozás jellege	Ajánlás ^{II}		Kötelező ^{III}	
	Jövedelmi határ	2 x Önym		1,5 x Önym ^{IV} min: 2 x Önym	
	Lakásfenntartási kiadások jövedelemhez viszonyított aránya	35%	35% 20% (fűtés)		35%
	Elismert lakásfenntartási kiadás	Lakbér, albérleti díj, lakáshitel, távhő, közös költség, csatornahasznalet, szemétszállítás, továbbá az önkormányzat rendeletében meghatározott mértékig: villanyáram, víz és gázfogyasztás, tüzelőanyag ^V			
	Elismert lakásnagyság	Önkormányzati hatáskör			
	Összeg	Önkormányzati hatáskör ^{VII}			
	Minimális havi összeg	–	1000 Ft		2500 Ft
	Támogatási időszak	Önkormányzati hatáskör ^{VIII}	1 év vagy fűtési időszak		
Államilag garantált	Jövedelmi határ				1,5 x Önym
	Lakásfenntartási kiadások jövedelemhez viszonyított aránya				25–30% ^{IX}
	Elismert lakásfenntartási kiadás				–
	Elismert lakásnagyság				Önkormányzati hatáskör
	Összeg				Önkormányzati hatáskör
	Minimális havi összeg				2500 Ft
	Lakásfenntartási kiadások egy m ² -re jutó elismert költsége				–
	Támogatási időszak				1 év vagy fűtési időszak

^I Saját összeállítás a Szt. alapján. A világos tónussal jelzett cellák jelzik a *normatív LFT* jellemzőit. A sötétebb tónussal jelzett cellák vonatkozásában a Szt. hatályos állapota nem tartalmazott rendelkezéseket.

^{II} A táblázat a szociális törvény *megfogalmazását* követi. Ezzel szemben ld. a fentebb idézet 32/1994. (VI. 2.) AB határozatot.

^{III} Itt és a sorban ezt követő cellákban: az önkormányzatok továbbra is bővíthették a jogosultak körét.

^{IV} Egyedülállóknak esetében továbbra is a nyugdíjminimum kétszerese volt a jogosultság felső jövedelmi határa.

^V Az önkormányzati szabályozás a lakáskarbantartás költségeit is bevonhatta az elismert lakásfenntartási kiadások körébe.

2004.5.1. – 2004.12.31.	2005.1.1. – 2011.8.31.	2011.9.1. – 2011.12.31.	2012.1.1. – 2015.2.29.	2015.03.01. után
Kötelező				Nincs
min: 2 x Önym		2,5 x Önym (f.e.)		
30%		–		
Lakbér, albérleti díj, lakáshitel törlesztőrészlet, távhő, közös költség, csatornahasználat, szemétszállítás, villanyáram, víz és gázfogyasztás, tüzelőanyag ^{VI}				
Önkormányzati hatáskör				
Önkormányzati hatáskör				
2500 Ft				
Önkormányzati hatáskör				
1,5 x Önym		2,5 x Önym (f.e.)		
25%	20%	–	–	
Normatív lakásnagyság x 1 m ² -re jutó elismert költség				Önkormányzati hatáskör
1 fő: 35 m ² ; 2 fő: 45 m ² ; 3 fő: 55 m ² ; 4 fő: 65 m ² ; +1 fő: +5 m ² Legfeljebb a jogosult által lakott nagysága.				
Képlet szerint				
2500 Ft				
400 Ft	2005–2008: 425 Ft 2009–2015: 450 Ft			
1 év				

^{VI} Az önkormányzati szabályozás további lakásfenntartási kiadásokat is bevonhatott az elismert lakásfenntartási kiadások körébe.

^{VII} 1997-ig a támogatásnak „biztosítania kell a lakhatás feltételeinek megőrzését”, 2004-ig a támogatás „hozzájárul a lakhatás feltételeinek a megőrzéséhez”.

^{VIII} Az alapértelmezett az egy év, de az önkormányzat ennél rövidebb időtartamot is megállapíthatott.

^{IX} 25 százalékos egyszemélyes háztartás esetén, továbbá, ha a háztartásban élő személyek több mint fele gyermek vagy fogyatékos személy.

Magyarázat: F.e. = fogyasztási egység.

3. A normatív lakásfenntartási támogatás

A szociális törvény már 2004. január elsejétől egyértelműen kötelezően nyújtandó ellátásként határozta meg a lakásfenntartási támogatást, anélkül azonban, hogy a támogatás összegét is megszabta volna. A *normatív LFT* a törvény 2004. május elsejétől hatályos változata alapján működött: ekkortól már a támogatás konkrét összege is bekerült a központi szabályozásba. Ez volt tehát az első országos – az ország minden településén egységes feltételekkel elérhető – lakásfenntartási kiadásokhoz kapcsolódó pénzbeli ellátás Magyarországon.

A lakásfenntartási támogatás fejlesztése abba a 2002 és 2006 közötti parlamenti ciklusban megfigyelhető halovány szegénypárti társadalompolitikai irányvonalba illeszkedett, amelyben a kormányzat több lépésben növelte a jóléti rendszer normatív jellegét és a központi szabályozás szerepét, valamint emelte a szegénységben élők számára hozzáférhető pénzbeli ellátások színvonalát (cf. Ferge, 2012: 170–183, 2017: 110–124). Ebben az időszakban került sor az adósságkezelési szolgáltatás – legalább a nagyobb településeken kötelező – intézményesítésére, az univerzális családi pótléknak a segélyjellegű gyermekvédelmi támogatás megszüntetésével és a gyermekek után járó adókedvezmény csökkentésével elért jelentős emelésére (Benedek–Scharle, 2006; Ferge, 2006), valamint a rendszeres szociális segélynek egy minimumjövedelem típusú ellátássá változtatására, ami – a *normatív LFT* törvénybe foglalásához hasonlóan, és mindkét esetben különösen utólag visszatekintve – egy „valóban nagy horderejű pozitív lépés [volt] a magyar segélyezés történetében” (Tausz, 2008: 52).

A *normatív LFT* bevezetésével minden olyan háztartás – immáron egyértelműen – *jogosulttá* vált lakásfenntartási támogatásra, amelyben az egy főre jutó jövedelem nem érte el az öregségi nyugdíjminimum másfélszeresét, amennyiben a lakásfenntartás elismert havi költsége meghaladta a háztartás havi összjövedelmének (kezdetben 25, majd 2005 januárjával annak) 20 százalékát. A *normatív LFT* költségeinek a 90 százalékát a központi költségvetés megtérítette az önkormányzatok számára. A helyi önkormányzatok a saját forrásaikból ezt követően is nyújthattak a *normatív LFT* mellett *helyi lakásfenntartási támogatást*, aminek a szociális törvény csak a keretszabályait határozta meg.

A *normatív LFT* összege a háztartás jövedelmétől, valamint a háztartás létszáma alapján számított elismert lakásfenntartási kiadások mértékétől függött.²² Érdemes kiemelni, hogy most került sor először az *elismert* lakásfenntartási kiadások meghatározására és használatára. Ezzel nem csupán a támogatás igénylése vált egyszerűbbé, hanem – ahogyan arra a *normatív LFT* bevezetéséről szóló módosító indítvány indokolása is felhívta a figyelmet – „azok a legnehezebb kö-

²² Az elismert lakásfenntartási kiadás a háztartás taglétszámától függő *elismert lakásnagyság* és az *egy m²-re jutó elismert lakásfenntartási kiadások* szorzata volt. Ha a támogatott háztartás által lakott lakás *kiseb*b volt, mint az elismert lakásnagyság, a támogatás kiszámításakor az előbbit kellett figyelembe venni. Az elismert lakásnagyság szabályozásának problémáiról ld. Bényei, 2011.

rülmények között élők is, akik nem tudnak megfelelő lakásfenntartási költséget igazolni (pl. mert nem fűtenek), megkaphat[ták] a támogatást.”²³

A támogatás pontos összegét eredetileg (2004 májusától) a következő képlet határozta meg:

$$TM = 0,2 - \frac{(J - 0,5 \text{ ÖNYM})}{\text{ÖNYM}} \times 0,1$$

ahol TM a támogatás mértéke, vagyis *amekkora részét az elismert lakásfenntartási kiadásoknak a támogatás fedezi*, J a háztartás egy főre jutó jövedelme, az ÖNYM pedig az öregségi nyugdíjminimum. A szabályozás 2005 januárjától hatályos változatában az előbbi formula a következő új paraméterekkel szerepelt (ami a támogatás mértékének az 50 százalékos emelését jelentette):

$$TM = 0,3 - \frac{(J - 0,5 \text{ ÖNYM})}{\text{ÖNYM}} \times 0,15$$

A támogatás kezdetben tehát azoknak a legalacsonyabb jövedelmű háztartásoknak az esetében, amelyekben az egy főre jutó jövedelem nem érte el az ÖNYM felét, az elismert lakásfenntartási kiadások 20 százalékát fedezte, és ez az érték csökkent – a háztartás jövedelmével arányosan – 10 százalékra a jogosultság felső jövedelmi határánál (az ÖNYM másfélszeresével megegyező egy főre jutó jövedelem esetében). A gyors korrekcióval bevezetett – és 2015 márciusáig, a *normatív LFT* megszüntetéséig hatályos – paraméterek szerint a támogatás mértéke az elismert lakásfenntartási kiadások 30 és 15 százaléka között mozgott, és mindkét esetben minimum havi 2500 Ft volt.

A *normatív LFT* kialakításában jelentős szerepet játszott Győri Péter javaslata, amit az akkori szociális minisztérium által a szociális törvény tervezett megújításával kapcsolatos háttér tanulmányok és javaslatok megalkotása céljából indított program keretei között készített el. A támogatás konstrukciójához Győri (2003) a fentebb említett *rés-képlet* egy olyan változatának az alkalmazását javasolta, amelyben a lakásfenntartásra fordítandó jövedelemhányad is a jövedelemtől függ. A támogatás összege tehát az elismert lakásfenntartási költség és a háztartási jövedelem *egy főre jutó jövedelemtől függő* hányadának a különbözete lett volna. A két konstrukció logikáját szemlélteti a 4. táblázat.

²³ Korózs Lajos módosító javaslata az egyes szociális és egészségügyi tárgyú törvények módosításáról készült T/9275 számú törvényjavaslatához (T/9275/33), 2004. március 22.

4. táblázat: A normatív LFT és egy rés-képletre épülő támogatás működése

Háztartás létszáma		1 fő	2 fő	3 fő	4 fő		
Elismert lakásnagyság		35 m ²	45 m ²	55 m ²	65 m ²		
Elismert lakásfenntartási kiadás (Ft/hó)		14 875	19 125	23 375	27 625		
Első decilis	Háztartás jövedelme (Ft/hó)		25 519	51 038	76 557	102 076	
	Elismert kiadás / jövedelem		58%	37%	31%	27%	
	Normatív LFT	Támogatás (Ft/hó)		3273	4208	5143	6078
		Támogatás / elismert kiadás		22%	22%	22%	22%
		(Elismert kiadás – támogatás) / jövedelem		45%	29%	24%	21%
	Eredeti javaslat	Támogatás (Ft/hó)		10 565	10 506	10 446	10 387
		Támogatás / elismert kiadás		71%	71%	70%	70%
(Elismert kiadás – támogatás) / jövedelem		17%	17%	17%	17%		
Második decilis	Háztartás jövedelme (Ft/hó)		36 733	73 466	110 199	146 932	
	Elismert kiadás / jövedelem		40%	26%	21%	19%	
	Normatív LFT	Támogatás (Ft/hó)		2260	2906	3551	4197
		Támogatás / elismert kiadás		15%	15%	15%	15%
		(Elismert kiadás – támogatás) / jövedelem		49%	32%	26%	23%
	Eredeti javaslat	Támogatás (Ft/hó)		7560	4495	1429	–
		Támogatás / elismert kiadás		51%	24%	6%	–
(Elismert kiadás – támogatás) / jövedelem		20%	20%	20%	–		

Forrás: Saját számítás a *normatív LFT* szabályozása és Györi (2003) alapján. A számítás mindkét támogatás esetében a *normatív LFT* 2005 január elsejétől hatályos jogosultsági feltételeit vette alapul (1,5 ÖNYM alatti egy főre jutó jövedelem és legalább 20%-os elismert lakásfenntartási kiadás / jövedelem arány). Szintén a *normatív LFT* szabályozását követi az elismert lakásméret, valamint az egy m²-re jutó elismert lakásfenntartási kiadás (2005-ben 425 Ft). A decilisek az egy főre jutó jövedelem szerinti jövedelmi tizedek a KSH HKF alapján.

A *normatív LFT* esetében a támogatás összege az elismert lakásfenntartási kiadás 15–30 százaléka volt, a háztartás egy főre jutó jövedelmétől függően, viszont függetlenül akár a lakásfenntartási kiadások jövedelemhez viszonyított arányától, akár a háztartástagok számától (ahogyan azt a 3. táblázat sötétebb tónussal jelölt sorai mutatják). Mivel az elismert lakásfenntartási kiadás összege a háztartásta-

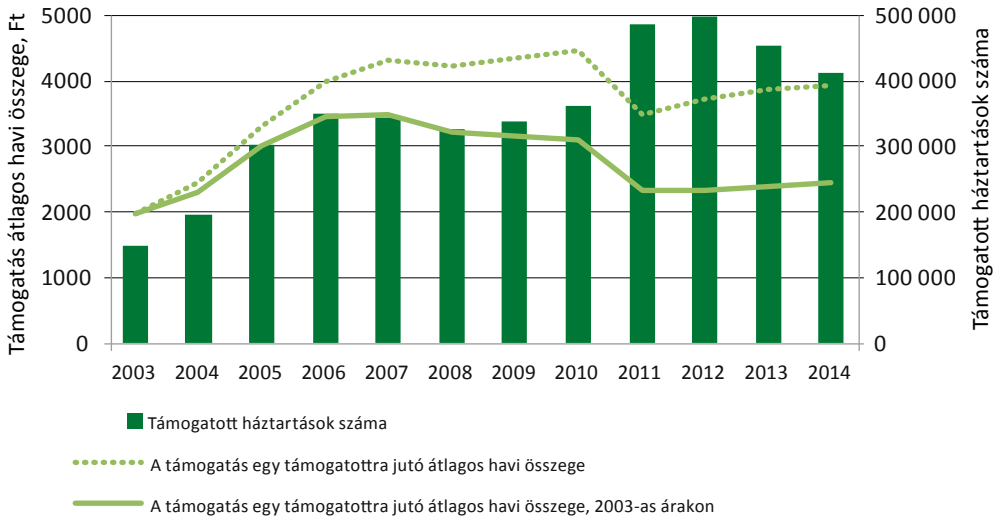
gok számával együtt növekedett (noha nem lineárisan), a támogatás összege az azonos egy főre jutó jövedelemmel rendelkező háztartások esetében is *magasabb volt a nagyobb létszámú háztartások esetében*. Ennek megfelelően a támogatással csökkentett lakásfenntartási kiadások jövedelemhez viszonyított aránya is a nagyobb háztartások esetében csökkent nagyobb mértékben, ami azonban így is alatta maradt a szabályozásban szereplő 20 százalékos küszöbnek. Ez a támogatási konstrukció következetlenségét jelzi: a szabályozás elismerte ugyan azoknak az alacsonyjövedelmű háztartásoknak a támogatásra való jogosultságát, amelyeknek a jövedelmük több mint 20 százalékát kellett volna lakásfenntartásra fordítaniuk, a támogatás összege nem tette lehetővé, hogy a jövedelmük lakásfenntartásra fordított aránya ez alá a szint alá csökkenjen.

A rés-képletre épülő eredeti javaslat éppen ezt valósította volna meg, amennyiben annak eredményeként a támogatással csökkentett lakásfenntartási kiadások jövedelemhez viszonyított aránya a háztartás egy főre jutó jövedelmétől függően 10–20 százalék – tehát legfeljebb a jogosultsági feltételként meghatározott részarány – lett volna (amit a táblázat világos tónusú kiemelése jelez). A támogatás összege tehát egyaránt függött volna a háztartás jövedelmétől és az elismert lakásfenntartási kiadások jövedelemhez viszonyított részarányától. Ennek megfelelően ez a konstrukció az azonos egy főre jutó jövedelmű háztartások közül *magasabb támogatást adott volna a kisebb létszámú háztartásoknak, mivel ezekben a lakásfenntartási kiadások jövedelemhez viszonyított aránya is magasabb*. Ahogyan az a fenti táblázatból látható, a támogatás összege is jóval magasabb lett volna ebben a konstrukcióban – legalábbis a lakásfenntartási kiadások jövedelemhez viszonyított aránya alapján leginkább rászorulóknak tekinthető háztartások esetében.

Az eredeti javaslat tehát a lakásfenntartási kiadások akkora részét fedezte volna, amennyi ahhoz szükséges, hogy a háztartás jövedelmének a lakásfenntartásra fordított aránya a meghatározott szintre csökkenjen; a bevezetett támogatás ezzel szemben a lakásfenntartási kiadások 30 százalékában határozta meg a támogatás maximális mértékét. Ily módon a *normatív LFT* az eredeti javaslathoz képest egy jelentős megszorító jellegű módosítással került bevezetésre.

Ezzel együtt, a lakásfenntartási támogatás átlagos összege a *normatív LFT* bevezetését követően jelentősen növekedett, és jelentősen bővült a támogatáshoz való hozzáférés is, amint azt az 5. ábra mutatja. Néhány évvel a támogatás bevezetését követően a támogatás átlagos havi összege és a támogatott háztartások száma egyaránt a duplájára növekedett.

5. ábra: A lakásfenntartási támogatás igénybevétele és átlagos havi összege, 2003–2014

Forrás: Saját összeállítás a KSH Tájékoztatási Adatbázisa alapján.

A hozzáférés bővülése a támogatásra fordított kiadások igazságosabb eloszlásával – a támogatás jövedelmi célzásának a javulásával – járt együtt. Az 5. táblázatban közölt adatok szerint a támogatáshoz való hozzáférés bővülése a két alsó jövedelmi decilisbe tartozó háztartások körében volt a legjelentősebb. A korábbi rendszerben a társadalom legalacsonyabb jövedelmű két decilisében is csak a háztartások 1–4 százaléka részesült lakásfenntartási támogatásban; néhány évvel a *normatív LFT* bevezetése után az első jövedelmi decilisbe tartozó háztartások közel harmada, a következő jövedelmi decilisbe tartozó háztartások közül pedig majdnem minden negyedik. Jelentősen megnőtt az alacsonyabb jövedelmű háztartások aránya a támogatottak között, a támogatott háztartások többsége a társadalom legalacsonyabb jövedelmű harmadába tartozott. Szintén a támogatás elosztási hatásainak a javulását mutatja Risk-mutató alakulása.²⁴

²⁴ A jövedelmi tizedek az egy főre jutó (ekvivalens) jövedelem alapján osztják tíz egyenlő részre a társadalmat, a háztartások taglétszáma azonban nem független a jövedelemtől (az alsó tizedekbe nem a háztartások 10-10 százaléka tartozik, hanem kevesebb), a lakásfenntartási támogatásban pedig háztartások részesülnek. A Risk-mutató azt fejezi ki, hogy az egyes decilisekben a háztartások súlyarányához képest mekkora (hányszoros) valószínűséggel szerepelnek a lakásfenntartási támogatásban részesülők. Ha például a Risk-mutató = 2, ez azt jelenti, hogy az adott jövedelmi decilisben saját részarányukhoz képest kétszeres valószínűséggel részesülnek lakásfenntartási támogatásban.

5. táblázat: A lakásfenntartási támogatáshoz való hozzáférés és a támogatott háztartások jövedelmi decilisek szerinti megoszlása 2003-ban és 2009-ben

	Támogatásban részesülő háztartások aránya, az egy főre jutó jövedelmi decilisek szerint		Támogatásban részesülő háztartások megoszlása az egy főre jutó jövedelmi decilisek között		Risk-mutató	
	2003	2009	2003	2009	2003	2009
1	4%	32%	18%	22%	2,4	3,4
2	1%	25%	5%	19%	0,9	2,7
3	2%	14%	11%	12%	1,4	1,5
4	2%	11%	12%	10%	1,5	1,1
5	2%	8%	11%	8%	0,7	0,9
6	1%	7%	3%	8%	0,8	0,7
7	2%	7%	13%	9%	0,8	0,8
8	2%	5%	17%	6%	1,4	0,5
9	1%	3%	8%	4%	0,8	0,3
10	0%	2%	2%	3%	0,4	0,2
<i>Együtt</i>	<i>1,4%</i>	<i>9,3%</i>	<i>100%</i>	<i>100%</i>	<i>1,0</i>	<i>1,0</i>

Forrás: Havasi Éva számítása a KSH HKF alapján. Mivel a lakásfenntartási támogatás előfordulási gyakorisága és így az elemzett esetszámok is alacsonyak, az adatok statisztikai hibahatára aránylag magas.

A lakásfenntartási támogatás központi szabályozása a 2004 előtti rendszer egyik súlyos problémáját, a támogatáshoz való hozzáférésben és a támogatás színvonalában egyaránt megmutatkozó települési lejtőt is jórészt kiküszöbölte, amint azt a 6. táblázat mutatja. A támogatáshoz való hozzáférés a településnagyságtól függetlenül, az egész országban bővült, de a bővülés a legkisebb településeken volt a legnagyobb mértékű: a *normatív LFT* bevezetését megelőző évhez képest 2009-re a 3000 lakos alatti településeken *megötszöröződött* a támogatottak száma. A támogatás összege is a legkisebb településeken élők esetében nőtt legnagyobb mértékben, 2003 és 2009 között közel *háromszoros mértékben*. Míg a korábbi decentralizált rendszerben minél kisebb volt a település, annál kisebb összegű támogatást kaptak az ott lakók, a központi szabályozás ezt az összefüggést lényegében megfordította (noha Budapesten a többi nagyobb városhoz képest továbbra is aránylag magas maradt a támogatás átlagos havi összege).

6. táblázat. A lakásfenntartási támogatáshoz való hozzáférés és a támogatás átlagos havi összege a település lakosság száma szerint, 2003–2007

	Lakásfenntartási támogatásban részesülő háztartások átlagos havi száma			
	2003	2005	2007	2007/2003
3000 alatt	21331	88180	108369	508%
3000–9999	21164	61056	71031	336%
10 000–39 999	49639	68839	75903	153%
40 000–	35362	54464	71173	201%
Budapest	20736	30354	30581	147%
<i>Összesen</i>	148232	302893	357057	241%
	Lakásfenntartási támogatás egy támogatottra jutó átlagos havi összege, Ft			
	2003	2005	2007	2007/2003
3000 alatt	1560	2990	4498	288%
3000–9999	1763	3165	4304	244%
10 000–39 999	1919	3207	3800	198%
40 000–	2782	3691	3792	136%
Budapest	3480	4038	4086	117%
<i>Országos átlag</i>	1989	3319	4325	217%

Forrás: Saját számítás a KSH területi statisztikái alapján.

A lakásfenntartási támogatás országos tendenciáit mutató 5. ábrához visszatérve: a támogatás színvonalának a *normatív LFT* 2004-es bevezetését követő jelentős emelkedése sajnos nem volt tartós. A támogatás egy támogatottra jutó átlagos összege 2006-ig emelkedett, 2007 után azonban reálértéken jelentősen csökkent. Ennek alapvetően az egy m²-re jutó elismert lakásfenntartási kiadás értékvesztése volt az oka. Noha a *normatív LFT* eredeti szabályozása az egy m²-re jutó elismert lakásfenntartási kiadás 2004. évi értékének a meghatározása mellett azt is kikötötte, hogy a következő években azt „az éves központi költségvetésről szóló törvény – a várható energiaárak emelkedésére figyelemmel – határozza meg”,²⁵ a változó értéke következetesen és az évek múltával egyre nagyobb mértékben elmaradt a lakásfenntartási kiadások tényleges emelkedésétől, amint azt a 7. táblázatban közölt adatok mutatják.

²⁵ Szt. 38. § (3), 2004. május 1. és 2015. február 28. között hatályos szöveg.

7. táblázat: Az egy m²-re jutó elismert lakásfenntartási költség és a lakásfenntartás tényleges költségének a változása, 2004–2014

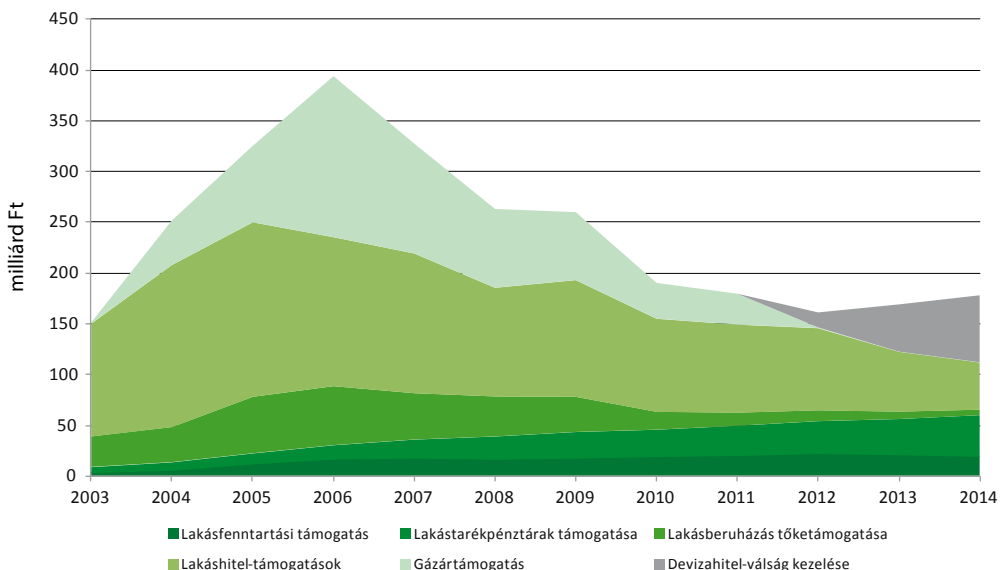
	2004	2006	2008	2010	2012	2014
1 m ² -re jutó elismert lakásfenntartási költség	400 Ft	425 Ft	425 Ft	450 Ft	450 Ft	450 Ft
	100%	106%	106%	113%	113%	113%
Vezetékes gáz	100%	120%	202%	250%	296%	226%
Melegvíz- és hőszolgáltatás	100%	108%	159%	146%	171%	135%
Egységes fűrészelt tűzifa	100%	120%	143%	157%	168%	178%
Villamos energia, általános	100%	108%	132%	147%	153%	120%
Vízdíj	100%	117%	144%	158%	174%	156%
Csatornadíj	100%	122%	160%	188%	215%	209%
Szemétszállítás	100%	120%	163%	212%	238%	235%
Társasház közös költsége	100%	115%	127%	142%	155%	157%
Összkomfortos önkormányzati lakás lakbére	100%	115%	151%	178%	200%	211%

Forrás: A szociális törvény és a központi költségvetésről szóló törvények; saját számítás a KSH „egyes termékek és szolgáltatások éves fogyasztói átlagára” és „fogyasztóiár-indexek az egyéni fogyasztás rendeltetés szerinti osztályozása (COICOP) alapján” adatai alapján.

2003 és 2011 között a hozzáférés bővülésével és a támogatás színvonalának javulásával párhuzamosan jelentősen megemelkedett a támogatás összköltsége is: 3,5 milliárd forintról 20,3 milliárd forintra – aminek 80–85 százalékát a *normatív LFT-re* (a fennmaradó részt a *helyi lakásfenntartási támogatásra*) fordított kiadások tették ki.²⁶ Amint azt a 6. ábra mutatja, a lakásfenntartási támogatásnak azonban ezt követően is marginális szerepe volt a lakhatáshoz kapcsolódó állami kiadásokon belül – és még inkább akkor, ha a devizahitel-válság kezelése kapcsán tekintetbe vesszük a végtörlesztés *elmaradt adóbevetélként* jelentkező (az ábrán nem szereplő), önmagában is mintegy 100 milliárdos nagyságrendű költségét (Hegedüs, 2013). A lakásfenntartási támogatásra fordított kiadások a hasonló funkciójú – a következő fejezetben ismertetett – gázártámogatás költségeitől is messze elmaradtak.

²⁶ KSH Tájékoztatói Adatbázis.

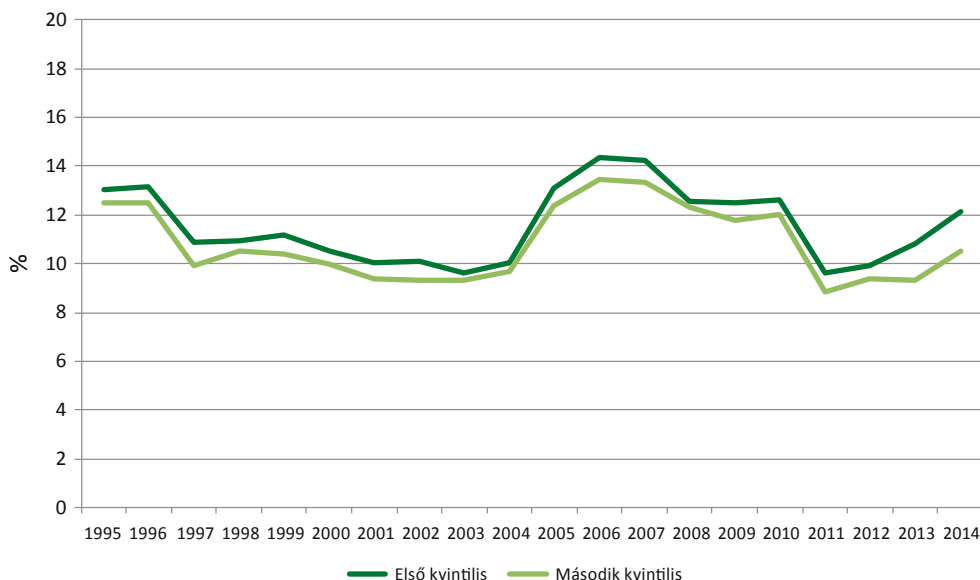
6. ábra: A lakhatáshoz kapcsolódó fontosabb költségvetési kiadások nagyságrendje, 2003–2014

Forrás: Habitat for Humanity Magyarország éves országjelentései; KSH; Városkutató.

A rászoruló háztartások jelentős része a hozzáférés jelentős bővülése ellenére sem részesült lakásfenntartási támogatásban, ideértve az arra jogosult háztartások egy jelentős részét is (Fülöp–Lehoczki-Krsjak, 2014). Szintén a hozzáférés problémáját jelzi, hogy egy gyermekes háztartásokra kiterjedő kutatás szerint 2009-ben a hátralékos háztartások közül csak mintegy minden negyedik kapott lakásfenntartási támogatást (Ferge–Darvas, 2011). A támogatás összege – részben a bevezetésre került konstrukció, részben pedig az elismert lakásfenntartási kiadások fentebb említett elmaradt indexálása miatt – a normatív szabályozás ellenére is alacsony maradt, átlagosan mintegy havi 4000–4500 Ft körül alakult. A lakásfenntartási támogatás átlagos összegének az alacsony jövedelmű háztartások lakásfenntartási kiadásaival való összevetése (7. ábra) azt mutatja, hogy a normatív LFT bevezetése nagyjából az 1990-es évek közepi színvonalra, illetve csekély mértékben a fölé emelte a támogatás átlagos összegét, ami azonban így is csak aránylag kis részét fedezte a tényleges lakásfenntartási kiadásoknak.

7. ábra: A lakásfenntartási támogatás átlagos összege a háztartások tényleges lakásfenntartási kiadásainak az arányában, 1995–2014

Forrás: Saját számítás a KSH HKF és a KSH Tájékoztatási Adatbázisa alapján.

4. Gázártámogatás

A posztoszocialista országokban működő lakásfenntartási támogatások összehasonlításából több elemző is azt a következtetést vonta le, hogy azok nem váltak jelentős lakáspolitikai eszközökké (a lakásfenntartási támogatások kínálatot serkentő funkcióját nem látták el), szerepük alapvetően a legalacsonyabb jövedelmű családok jövedelemkiegészítésére, valamint a rezsiköltségek emelkedésének a kompenzálására korlátozódott (Hegedüs–Teller, 2005; Lux–Puzanov, 2012). A következtetés utóbbi része annyiban kiegészítésre szorul, hogy Magyarországon a jelentősebb energiaár-emelések társadalmi következményeit a kormányzat nem a lakásfenntartási támogatás növelésével (illetve kiterjesztésével), hanem külön kompenzációs intézkedésekkel igyekezett enyhíteni (König, 2006). A legnagyobb volumenű intézkedés a lakossági gázártámogatás – a földgázellátás piacosításával és a gáz árának a jelentős növelésével párhuzamosan történt – bevezetése volt 2003-ban, amire azért is indokolt kitérni, mert az energiaár-támogatás az itt vizsgált támogatás-típushoz hasonló funkciójú, tehát a lakásfenntartás megfizethetőségének javítását szolgáló közpolitikai eszköz, és így részben a lakásfenntartási támogatás alternatívájának tekinthető. Ráadásul – ami egyúttal az előbbi összefüggés illusztrációja – a kormányzat a gázártámogatás későbbi

megszüntetésével indokolta a *normatív LFT*-re való jövedelmi jogosultság jelentős kiterjesztését.

A háztartási energiaárak hatósági megállapítása vagy szabályozása, illetve az ezek során gyakorta alkalmazott különböző áreltérítések, vagy a háztartási energia (leggyakrabban, így Magyarország esetében is a távfűtés) kedvezményes forgalmi adó kulcsa önmagukban – explicit ártámogatás nélkül – is fontos elosztási kérdéseket vetnek fel, és jelentős szerepet játszanak a lakásfenntartás megfizethetőségének az alakulásában és alakításában (vö. Századvég, 2013). Jelen elemzés szempontjából azonban elegendő az ártámogatásokkal kapcsolatos két általános tény rögzítése. Szociálpolitikai szempontból²⁷ az ártámogatás *előnye*, hogy ily módon jelentősen könnyebb – akár teljesen automatikus – lehet annak biztosítása, hogy a támogatás minden arra jogosultat elérjen, szemben a célzott pénzbeli ellátásokkal, amelyek igénybevételét számos tényező (információhiány, adminisztratív akadályok, a rászorultság-elvű ellátások negatív társadalmi jelentése stb.) akadályozza, különösen a leghátrányosabb helyzetű társadalmi csoportok esetében. Az ártámogatások *hátránya* azonban, hogy amennyiben a támogatott jöszágból a magasabb jövedelműek többet fogyasztanak, úgy a támogatás hatása regresszív lehet, tehát „perverz újraelosztást” valósíthat meg – mint ahogyan az a fogyasztóiár-eltérítések rendszerváltás előtti rendszeréről is kimutatható volt (Ladányi, 1975), és ami visszatérő nemzetközi tapasztalat a háztartási energia, illetve a fosszilis tüzelőanyagok ártámogatásával kapcsolatban a „fejlődő országokban” (Granado et al, 2012) és a posztoszocialista országokban is (pl. Freund – Wallich, 1997; Grainger, 2015).

A 2003-ban bevezetett gázártámogatás²⁸ jövedelemtől függetlenül járt mindazoknak a lakossági gázfogyasztóknak, akiknek az éves fogyasztása nem haladta meg az igen magasan megállapított maximumot, és a támogatás mértéke is csak a fogyasztás mértékétől függött egy kétsávú rendszerben.²⁹ A támogatásban a gázfogyasztó háztartások legnagyobb része, legalább 3,1 millió háztartás része-

²⁷ A háztartási energia ártámogatása ezen kívül természetesen egyéb fontos közpolitikai problémákat is felvet (pl. a gazdasági hatékonysággal, az adminisztratív költségekkel, az ökológiai fenntarthatósággal vagy a népegészségügyi következményekkel kapcsolatban), amelyek tárgyalása azonban meghaladja jelen elemzés kereteit. Annyit azonban érdemes még megjegyezni, hogy a differenciált árszabályozás valamilyen típusa (pl. a fogyasztók különböző csoportjai közötti keresztfinanszírozás) és az ezen keresztül megvalósuló – aránylag rejtett – újraelosztás *politikai gazdaságtani* szempontból elvben hasznos eszköz lehet az alacsonyjövedelmű háztartások energiafogyasztásának a támogatására (vö. Ferge, 2000).

²⁸ 50/2003. (VIII. 14.) GKM rendelet a kedvezményes gázellátás igénybevételéről.

²⁹ Az 51 000 MJ/év (-1500 m³/év) alatti fogyasztás esetén magasabb, 51 001 és 102 000 MJ/év (-1500 és 3000 m³/év) közötti fogyasztás esetén alacsonyabb támogatás járt.

sült (Energia Klub, 2009). A nyugdíjas és többgyermekes háztartások a következő években további távhődíj- és gázártámogatásban is részesülhettek.³⁰

A legnagyobb elérésű és messze legnagyobb költségű program azonban továbbra is a lényegében alanyi jogon járó gázártámogatás volt. Ennek összköltsége a 2004-es 44 milliárd Ft-ról 2006-ra 158 milliárd Ft-ra növekedett. Mindez azt jelentette, hogy a 2004 és 2006 közötti három évben a kormány az egyébként éppen csak megreformált lakásfenntartási támogatásra fordított kiadások *nyolcszorosát* fordította a programra egy olyan konstrukcióban, amely összességében annál nagyobb támogatást jelentett egy háztartásnak, minél magasabb jövedelme volt: „egyrészt mivel a gazdagabbak gázfogyasztása magasabb, de belül marad[t] a támogatott sávon, másrészt mert a szegényebb háztartások között gyakoribb, hogy a fűtést nem vezetékes gázzal, hanem valamely más, nem támogatott tüzelőanyaggal oldják meg” (Benedek et al, 2006: 40). A gázártámogatás 2003-ban bevezetett és 2006 végéig működő rendszere mintegy másfélszer annyi támogatást juttatott a háztartások legmagasabb, mint a legalacsonyabb jövedelmű 10 százalékának (i.m.).

A következő évtől, a gázártámogatás – a konvergencia programokban és az Európai Bizottság kapcsolódó dokumentumaiban egyaránt visszatérően szorgalmazott vagy helyeselt – átalakításával bevezetett új rendszerben³¹ a támogatásra való jogosultság és a támogatás mértéke egyaránt a háztartás jövedelmétől függött: a legmagasabb támogatásra azok a háztartások voltak jogosultak, amelyekben a fogyasztási egységre jutó jövedelem nem érte el az ÖNYM kétszeresét; majd a támogatás összege fokozatosan csökkent a jövedelmi jogosultság felső határáig, az egy fogyasztási egységre jutó ÖNYM három és félszereséig. Az átalakítás sokat javított a támogatás célzásán és elosztási hatásain: az első két jövedelmi decilis azonos fogyasztás mellett is átlagosan magasabb támogatásra volt jogosult (noha a gázár növekedése miatt saját kiadásai is növekedtek), a támogatás átlagos összege a jövedelem növekedésével együtt csökkent, a felső három jövedelmi decilis pedig nem részesült támogatásban (Gáspár–Kiss, 2009).

A gázártámogatásból azonban továbbra is kimaradt az a mintegy félmillió háztartás, amelyek nem gázzal fűtöttek. Ezt egy, a gázár emelkedésének a kompenzálása szolgáló intézkedéssel kapcsolatban indokolatlan ellenvetésnek tekint-

³⁰ 2005 októberétől működött egy távhőszolgáltatási támogatás a nyugdíjas háztartások részére, amire 2006 júniusától a legalább három gyermeket nevelő családok, valamint fogyatékosági támogatásban vagy emelt összegű családi pótlékban részesülő háztartások is jogosulttá váltak (kiegészítve utóbbiak esetében az alapértelmezett gázártámogatásra a magas gázfogyasztásuk miatt már nem jogosult háztartások gázártámogatásával). Ezeknek a támogatásoknak az esetében a jogosultság feltétele volt, hogy a háztartás egy főre jutó jövedelme ne haladja meg az ÖNYM két és félszeresét (egyszemélyes háztartások esetében annak háromszorosát). 212/2005. (X. 5.) Korm. rendelet a nyugdíjasok távhőszolgáltatási támogatásáról; 138/2006. (VI. 29.) Korm. rendelet egyes szociálisan rászorult családok 2006. évi gázár- és távhőszolgáltatási támogatásáról.

³¹ 231/2006. (XI. 22.) Korm. rendelet a lakosság energiafelhasználásának szociális támogatásáról; 289/2007. (X. 31.) Korm. rendelet a lakossági vezetékes gázfogyasztás és távhőfelhasználás szociális támogatásáról.

hetnének – a rendszerváltás utáni időszak messze legköltségesebb, a lakásfenntartás megfizethetőségét szolgáló programjának értékelésekor azonban mégis fontos szempont, hogy abból rendszerszerűen kimaradtak a társadalom legszegényebb rétegei (vö. Hegedüs et al, 2008),³² mint ahogyan az is, hogy az elvben sem terjedt ki a lakbérek megfizethetőségének a támogatására. A kormány 2009-ben a gáz (világgpiaci) árának csökkenésére, valamint – a fogyasztással szemben – az energiahatékonysági beruházások támogatására hivatkozva döntött a gázártámogatás fokozatos kivezetéséről.³³ A támogatás végül 2011 augusztusában szűnt meg – immár azon új kormánypartok döntésének megfelelően, amelyek ellenzékéből hevesen támadták az előző kormány erre vonatkozó terveit.

5. Lakásfenntartási támogatás 2010 után

2011-ben a kormány a gázártámogatás megszüntetésével, a lakhatással összefüggő szociális ellátások egyszerűsítésével és egységesítésével, valamint azzal indokolta a *normatív LFT*-re való jogosultság jelentős kiterjesztését, hogy ily módon „a korábbi energiatámogatási rendszer alsó két jövedelmi kategóriájába tartozó közel egymillió háztartás továbbra is jogosult lesz állami támogatásra,” ráadásul „szélesebb körben részesülhetnek támogatásban azok a rászorulóak is, akik egyéb fűtési nemeket (pl. fa, szén, palackos gáz, fűtőolaj) használnak.”³⁴ A jogosultság jövedelmi határa ily módon 2011 szeptemberétől az – egy fogyasztási egységre jutó – ÖNYM két és félszerese lett, és kikerült a jogosultság feltételei közül a lakásfenntartási kiadások jövedelemhez viszonyított (2005-től legalább 20 százalékos) aránya. A támogatásban részesülő háztartások számának az 5. ábráról leolvasható jelentős növekedése ennek a következménye.

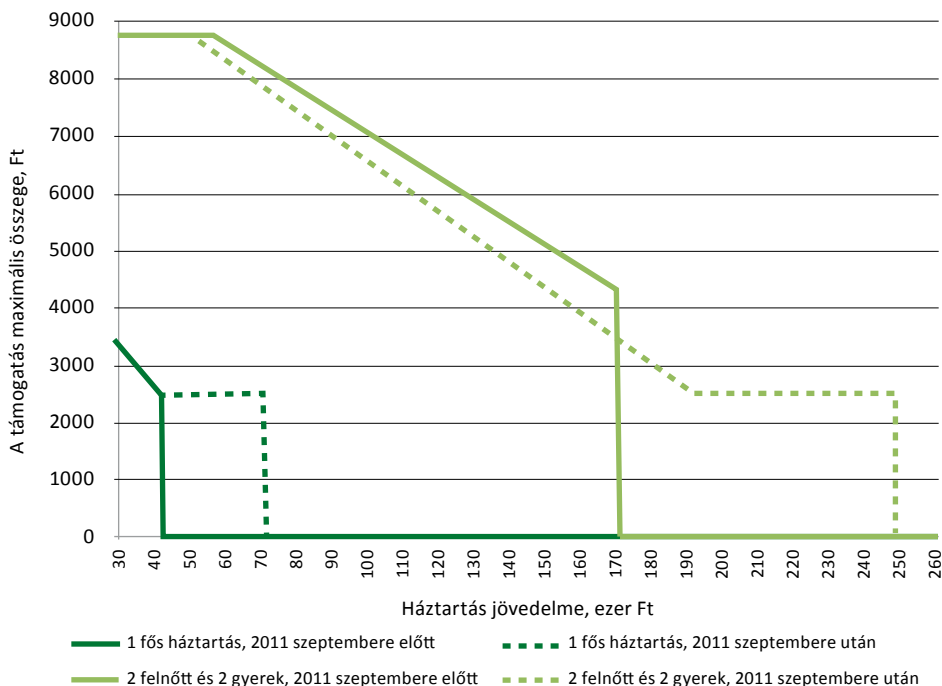
³² Ahogyan azt az állampolgári jogok országgyűlési biztosának egyik akkori jelentése (OBH 4203/2006) is kifogásolta, a támogatásból azok a – szintén nagyszámú alacsonyjövedelmű – háztartások is kimaradtak, amelyek vezetőkes gázszolgáltatás hiányában palackos propán-bután gázt használtak.

³³ Már a 2008 elején benyújtott, a 2007–2020 közötti időszakra vonatkozó energiapolitikai koncepcióról szóló országgyűlési határozati javaslat azt a feladatot adta a kormánynak, hogy „célzott szociálpolitikai intézkedésekkel hatékonyan biztosítsa az energia- és szociálpolitika összhangját”, és ennek érdekében „vizsgálja felül [az elfogadott 40/2008. OGY határozatban: „kísérje figyelemmel”] az energiafelhasználás szociális támogatási rendszerét”.

³⁴ Az egyes szociális, gyermekvédelmi, családtámogatási, fogyatékosügyei és foglalkoztatási tárgyú törvények módosításáról szóló 2010. évi CLXXI törvény indokolása. Szintén ezzel a törvénymódosítással került be a *normatív LFT* jogosultsági feltételei közé a vagyon hiánya, valamint az a kitétel, hogy „a lakásfenntartási támogatást elsősorban *természetbeni* szociális ellátás formájában, és a lakásfenntartással összefüggő azon rendszeres kiadásokhoz kell nyújtani, amelyek megfizetésének elmaradása a kérelmező lakhatását a legnagyobb mértékben veszélyezteti”. Ennek – valamint a következő lábjegyzetben említett módosítással beiktatott, az ellátás „természetben” történő nyújtásának eljárási szabályait meghatározó rendelkezések – hatására a közvetlenül a szolgáltatóknak folyósított támogatás aránya a korábbi mintegy 30 százalékról 50 százalék fölé emelkedett. Ezt a megoldást, noha valóban az alacsonyjövedelmű háztartások elköltethető – szabadon beosztható és felhasználható – jövedelmének a csökkenéséhez vezet (ld. pl. Szalai, 2001), az eladósodás megelőzése, illetve az alapvető közmuvelőkezelésekhez való hozzáférés vagy akár magának a lakhatásnak a megőrzése indokolja (vö. Bényei, 2011; Hickman et al, 2017).

Mivel azonban a támogatás egyéb paraméterei nem változtak (az elismert lakásfenntartási kiadások támogatás által fedezett részaránya továbbra is a korábbi jogosultsági határok között mozgott: 30 és 15 százalék között), az újonnan jogosulttá váló háztartások jelentős része csak a támogatás törvényben meghatározott – 2004 óta változatlan – minimális összegére (2500 Ft) vált jogosulttá. Az ekvivalencia-skála használata (vagyis az egy főre jutó jövedelemről a fogyasztási egységre jutó jövedelemre való áttérés) miatt pedig a támogatásra korábban is jogosult nagyobb háztartások jelentős része esetében az elérhető támogatás összege enyhén csökkent, ahogyan azt a 8. ábra mutatja. Mindezek következtében a lakásfenntartási támogatás egy támogatott háztartásra jutó átlagos havi összege is csökkent (ld. az 5. ábrát).

8. ábra: A normatív LFT-re való jogosultság 2011 szeptemberétől hatályos változtatásának hatása a támogatás elérhető legmagasabb összegére, a háztartás jövedelmének függvényében

Forrás: Saját számítás. A támogatás tényleges összege az ábrázoltnál alacsonyabb volt, ha a támogatott háztartás az elismert lakásméretnél (1 fő háztartás esetén 35 m², négy fő háztartás esetén 65 m²) kisebb lakásban lakott. A fogyasztási egységre való áttérésnek a támogatás összegére gyakorolt hatását az alkalmazott ekvivalencia-skála az emelt összegű családi pótlékban részesülő gyermekek és az egyedülálló szülők esetében részben ellensúlyozta.

A gázár- és távhőtámogatás megszüntetése jelentős többletterhet jelentett azoknak az alacsonyjövedelmű ($J < 1,5$ ÖNYM) háztartásoknak, akik korábban

a megszüntetett támogatásokra és a lakásfenntartási támogatásra is jogosultak voltak; de vesztek vele azok a valamivel magasabb jövedelmű háztartások is ($J < 2,5$ ÖNYM), akik ugyan jogosulttá váltak lakásfenntartási támogatásra, ennek összege azonban (az éves fogyasztástól függően) jelentősen alacsonyabb volt a korábbi támogatásuknál.

A szabályozás következő, 2012 januárjától hatályos módosítása lehetővé tette, hogy *normatív LFT*-re való jogosultság további feltételeként a helyi önkormányzat további, a „lakóközössége rendezettségének biztosítására vonatkozó” feltételeket írjon elő.³⁵ Egy kormányzati adatgyűjtés szerint az önkormányzatok több mint fele élt is ezzel a lehetőséggel,³⁶ ami értelemszerűen ellene hatott a támogatás normatív jellegének. A törvény indokolása szerint „az ellátottak egyéni felelősségvállalásának erősítése érdekében” bevezetett módosítás értelmében az önkormányzatok a kérelmezők vagy jogosultak által lakott „lakás vagy ház és annak udvara, kertje, a kerítéssel kívül határos terület, járda tisztán tartása, az ingatlan állagának és rendeltetészerű használhatóságának, valamint higiénikus állapotának biztosítására irányuló” kötelezettségeket írhattak elő, amelyek megsértése esetén a kérelmet elutasíthatták vagy a már megállapított támogatás folyósítását megszüntethették.

Noha az alapvető jogok biztosának indítványa nyomán ez a felhatalmazás (az aktív korúak ellátásával kapcsolatban az önkormányzatok számára hasonló felhatalmazást adó rendelkezésekkel együtt) az Alkotmánybíróság elé került, döntés csak évekkel később született, amikor a lakásfenntartási támogatással együtt már ez a rendelkezés is kikerült a szociális törvényből.³⁷ Az Alkotmánybíróság azonban azt azért elvi jelleggel megállapította, hogy az az Alaptörvénybe foglalt rendelkezés, miszerint „a szociális intézkedések jellegét és mértékét a szociális intézkedést igénybe vevő személynek a közösség számára hasznos tevékenységhez igazodóan is megállapíthatja” nem ad felhatalmazást *bármilyen* feltétel előírására.³⁸ Ezen belül, „a lakóközösség rendezettsége biztosításaként a magán- és családi élet belső színterének, azaz az intim szféra vizsgálata az Alaptörvény XIX. cikk (3) bekezdésében lehetővé tett »közösség számára hasznos tevékenység« előírásaként nem értelmezhető”, mivel az „a magánszférához való jog olyan korlátozását jelenti, ami semmilyen alkotmányjogilag értékelhető összefüggésben nem áll a szociális ellátással”.

³⁵ A megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól és egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXCI. tv. által módosított Szt. 38. §. (9) bekezdése.

³⁶ Az Emberi Erőforrások Minisztériuma által 2012 tavaszán lefolytatott vizsgálat [idézi: 30/2017. (XI. 14.) AB határozat].

³⁷ A szóban forgó rendelkezés a pénzügyi ellátások 2015 március elsejével hatályos új rendszerének a bevezetésével veszítette hatályát, a települési önkormányzatok azonban ezzel egyidőben – a szociális törvény 132. § (4) bekezdés g) pontjával – hasonló tartalmú felhatalmazást kaptak a települési támogatás keretében nyújtott ellátások jogosultsági feltételeinek a meghatározására. Sajnálatos módon az AB határozata szerint az indítványozó – az alapvető jogok biztosa – indítványát nem tartotta indokoltnak kiterjeszteni az indítványát a települési támogatás szabályozását érintő felhatalmazó rendelkezésre is.

³⁸ 30/2017. (XI. 14.) AB határozat.

Végül, legalábbis a *normatív LFT* megszüntetését megelőző utolsó fontosabb módosításként, szintén 2012 januárjával kikerült a szociális törvényből a helyi lakásfenntartási támogatás, amiben az azt megelőző években 75–85 ezer háztartás részesült, átlagosan mintegy havi 3500 forint összegben.³⁹ Az intézkedést a kormányzat a normatív lakásfenntartási támogatásra való jogosultság kiterjesztésével indokolta.⁴⁰ Ez annyiban helytálló volt, hogy a helyi lakásfenntartási támogatás keret szabálya 2011 szeptemberétől a *normatív LFT-re* való jogosultsággal megegyező jövedelmi határt állapított meg. Ettől azonban a helyi önkormányzatok „felfelé” továbbra is eltérhettek, tehát a korábban támogatott háztartások egy része annak ellenére is elvesztette a jogosultságát, hogy az önkormányzat korábban indokoltnak tartotta a támogatásukat. Ráadásul a lakásfenntartási támogatás két típusának az igénybevétele nem zárta ki egymást, a helyi lakásfenntartási támogatás ki is egészíthette a *normatív LFT-t*.

Az ellátás megszüntetése következtében tehát egységesebbé vált a lakásfenntartási támogatás rendszere, a korábban támogatott háztartások egy része azonban elvesztette a jogosultságát, továbbá jelentősen csökkent azoknak az alacsonyabb jövedelmű háztartásoknak a támogatása, akik korábban normatív és helyi lakásfenntartási támogatásban is részesültek.

Ha pedig tekintetbe vesszük azt is, hogy a helyi lakásfenntartási támogatás megszüntetését a *normatív LFT-re* való jogosultság kiterjesztésével, utóbbit pedig a gázár- és távhőtámogatás megszüntetésével indokolta a kormányzat, úgy még inkább egyértelművé válik ezeknek az intézkedéseknek a – hivatalos indokolás által elfedett – *jelentős megszorító* tartalma, amennyiben néhány év alatt *három*, a lakásfenntartás költségeihez kapcsolódó (és egymást nem kizáró) támogatás helyett *egyetlen* támogatás maradt csak, lényegében *változatlan összegben*. A kormányzati intézkedések következetlenségére vall továbbá, hogy a helyi lakásfenntartási támogatás megszüntetésére éppen akkor került sor, amikor a parlamenti többség törvénybe foglalta, hogy az önkormányzatok feladata a hajléktalanság megelőzése.⁴¹

A *normatív LFT* megszüntetéséről a kormány javaslatára 2014 decemberében döntött a parlament.⁴² A támogatás – és az ahhoz kapcsolódó 90 százalékos központi kormányzati finanszírozás – 2015 március elsejével megszűnt, a továbbiakban csak a már korábban egy évre megállapított támogatások folyósítására volt

³⁹ KSH Tájékoztatói Adatbázis.

⁴⁰ A Magyarország 2012. évi költségvetését megalapozó egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CLXVI. törvény indokolása szerint „a normatív lakásfenntartási támogatás feltételei 2011 szeptemberétől jelentősen enyhültek, a jogosulti kör megsokszorozódott. E tényre tekintettel a jövőben már nem indokolt fenntartani a méltányossági lakásfenntartási támogatás lehetőségét, hiszen az érintettek jelentős része a normatív körbe be tud kerülni.”

⁴¹ A Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény – 2013 január elsejétől hatályos – 13. § (1) 10. pontja szerint az önkormányzatok feladata „a hajléktalanná válás megelőzésének biztosítása”.

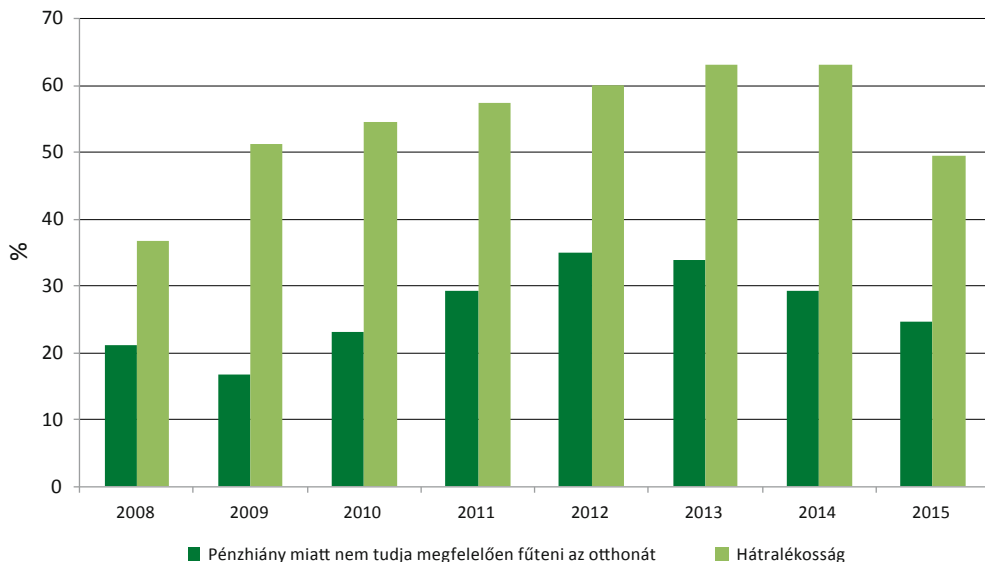
⁴² Magyarország 2015. évi központi költségvetésének megalapozásáról szóló 2014. évi XCIX. törvény 92. § (3) 9.

lehetőség. Ezt követően az önkormányzatok a „települési támogatás” újonnan létrehozott kategóriáján belül nyújthattak támogatást „a lakhatáshoz kapcsolódó rendszeres kiadások viseléséhez” – anélkül, hogy a szociális törvény legalább az 1993-ban bevezetett lakásfenntartási támogatáshoz hasonló keret szabályokat rögzített volna akár a jogosultak körével, akár a támogatás minimális összegével kapcsolatban.

A *normatív LFT* megszüntetése beleillik a 2010-ben hatalomra került kormányzat társadalompolitikájába (ld. Scharle – Szikra, 2015; Szikra, 2017), amennyiben annak egyik általános jellemzője a szegénységet enyhítő újraelosztás jelentős csökkentése. Az intézkedés közelebbi indokai azonban nem magától értetődők, amennyiben a törvény indokolása magával a lakásfenntartási támogatással lényegében nem foglalkozott – helyett olyan általános célkitűzéseket fogalmazott meg, mint hogy „minél többen éljenek segély helyett munkából”, valamint „a korábban gyakran tapasztalt, segélyekkel való visszaélések” visszaszorítása. Az indokolás továbbá általános alapelvként – ugyanakkor a munkanélküli ellátások járási kormányhivatalokhoz telepítésének ellentmondva – fogalmazta meg (szintén a visszaélésekkel összefüggésben), hogy a helyi közösségek rendelkeznek „leginkább azzal a tudással, amely alapján eldönthetik: ki jogosult támogatásra, és ki nem”.

Az első indoklást nehéz volna a lakásfenntartási támogatásra alkalmazni, amennyiben a támogatásra való jogosultságnak nem volt feltétele a munkanélküliség; az önkormányzati segélyezés hatékonyságával kapcsolatos kijelentést pedig a legkevésbé sem igazolják a helyi önkormányzati szintre delegált lakásfenntartási támogatás fentebb ismertetett tapasztalatai. A támogatás megszüntetését az alacsonyjövedelmű háztartások lakásfenntartással kapcsolatos nehézségeiről szóló adatok sem támasztják alá: ahogyan azt a 9. ábra mutatja, a szegénységi küszöb alatt élők harmada-negyede pénzhiány miatt nem tudta megfelelően fűteni a lakását, és a *többségükkel* előfordult, hogy nem tudták időben kifizetni a lakásfenntartási költségeiket.

9. ábra: Lakásfenntartási problémák a szegénységi küszöb alatt élő háztartások körében, 2008–2014

Forrás: EU-SILC. Szegénységi küszöb: az ekvivalens mediánjövedelem 60 százaléka.

Felmerülhet persze, hogy a „rezsicsökkentés”, vagyis a villamos energia, földgáz és távhő árának 2013-ban két részletben bevezetett⁴³ mintegy 20 százalékos – jelentős, noha az időközben történt olaj- és gázpiaci árcsökkenést jócskán alulmúló (Beöthy, 2017) – csökkentése⁴⁴ ellensúlyozta akár a *normatív LFT* értékvesztését, akár annak későbbi megszüntetését. A 10. ábrán szereplő mutatók javulásához ugyan minden bizonnyal ez is hozzájárult, a háztartási energiaárak ehhez hasonló léptékű egységes csökkentése összességében azonban mégsem alkalmas egy megfelelő színvonalú (és jól célzott) lakásfenntartási támogatás helyettesítésére.

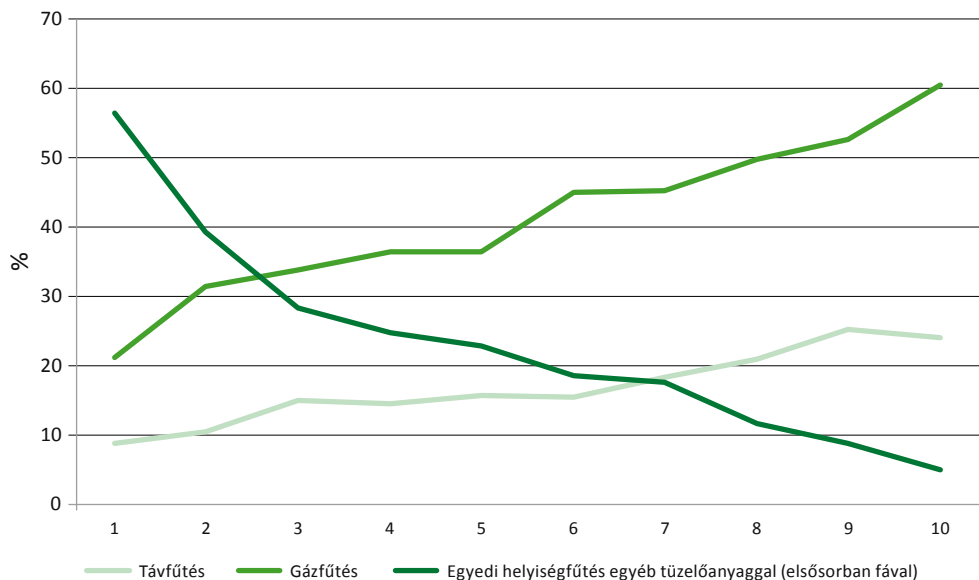
Legelőször is azért, mert a lakásfenntartási támogatás funkciója túlmutat a háztartási energia (vagy akár a víz- és szemétszállítási díj) megfizethetőségének a javításán. Másrészt azért, mert a hagyományos tüzelőanyagok (elsősorban a fatüzelésű kályhák) használata a társadalom alsó jövedelmi rétegei felé haladva egyre elterjedtebb (ld. a 10. ábrát). 2013-ban az első jövedelmi tized fele és a második jövedelmi tized több mint harmada élt elsősorban fával fűtött lakásban. Emiatt a „rezsicsökkentés” – legalábbis a lakásrezi legnagyobb részét kitevő fűtési költségeket tekintetében – a leginkább rá-

⁴³ 2013. évi LIV. törvény a rezsicsökkentések végrehajtásáról.

⁴⁴ Ezzel egyidőben került sor a víz- és a szemétszállítási díj, valamint a PB-gáz árának a tízszeres, 2014 áprilisától pedig a villamos energia, földgáz és távhő további, 3,3–6,5 százalékos csökkentésére. Utóbbiakhoz ld. a földgázellátásról szóló 2008. évi XL. törvény módosításáról szóló 2013. évi LXXIX. törvényt, valamint a rezsicsökkentéssel és a fogyasztóvédelemmel kapcsolatos egyes törvények módosításáról szóló 2014. évi XI. törvényt.

szorulók jelentős részét el sem tudta érni. Ráadásul az elmúlt évtizedben (a gazdasági válságot, illetve a gázártámogatás megszüntetését követő években) jelentősen növekedett – minden bizonnyal alapvetően megfizethetőségi okokból – a tűzifafogyasztás, illetve egyre elterjedtebbé vált a hagyományos tüzelőanyagok használata akár elsődleges, akár kiegészítő fűtési módként (Századvég, 2014).⁴⁵ A hagyományos tüzelőanyagokra pedig nem csupán nem vonatkozott a „rezsicsökkentés”, áruk az inflációt meghaladó mértékben nőttek.⁴⁶

10. ábra: Fűtési módok elterjedtsége jövedelmi tizedek szerint, 2013

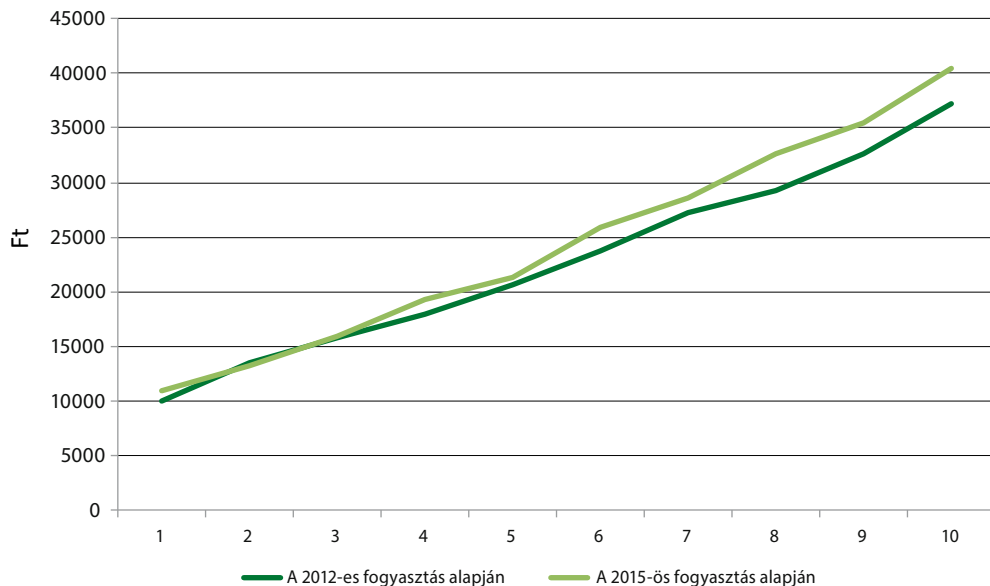
Forrás: KSH HKF.

Végül, a gázártámogatásról korábban leírtakhoz hasonlóan, mivel az árcsökkenés által érintett jöszágokra fordított kiadások átlagosan együtt nőnek a jövedelemmel, a „rezsicsökkentés” értelemszerűen több megtakarítást jelentett a társadalom gazdagabb, mint a szegényebb rétegeinek, ahogyan azt a 11. ábra szemlélteti.

⁴⁵ Az is igaz azonban, hogy a földgáz és a távhő árának a csökkenése alkalmas lehet az energiafogyasztás mintázatában az elmúlt időszakban bekövetkezett változások megállítására vagy visszafordítására. Noha a KSH HKF vonatkozó adatai arra engednek következtetni, hogy a hagyományos tüzelőanyagok használata összességében tovább növekedett, a társadalom legalacsonyabb jövedelmű 10 százaléka esetében 2014 óta csökkent.

⁴⁶ A KSH adatai szerint a 2012 és 2017 között a fűrészelt tűzifa ára 24 százalékkal nőtt (ugyanebben az időszakban az infláció mértéke 4 százalék volt).

11. ábra: Az áram, a vezetékes gáz és a távhő árának 20 százalékos csökkenéséből származó éves egy főre jutó megtakarítás szemléltetése jövedelmi tizedek szerint

Forrás: Saját számítás a KSH HKF alapján. Az első adatsor a 2012-es tényleges fogyasztás költségének a 20 százalékát, a második adatsor pedig azt mutatja, hogy mennyi többletköltséget jelentett volna, ha a 2015-ös tényleges fogyasztásra a 20 százalékos árcsökkenés nélkül került volna sor. A megtakarítás tényleges mértéke az energiafogyasztás ár rugalmasságától is függ (ennek becsléséhez ld. Századvég, 2014).

A háztartások áramra, vezetékes gázra és távhőre fordított kiadásainak a *tényleges* csökkenése (2012 és 2015 között) nem követte ennyire egyenletesen a jövedelemeloszlást, a legalsó és legfelső jövedelmi tized egy főre jutó éves megtakarítása közötti különbség azonban a fenti ábrához hasonlóan alakult: a társadalom legalacsonyabb jövedelmű tíz százaléka esetében 6200, a legmagasabb jövedelmű tíz százalék esetében *négyszer* annyi, 24700 forint volt. A hatósági árcsökkentés által szintén érintett víz- és szemétszállítási díjjal, valamint a PB-gázra fordított kiadásokkal együtt számolt lakásfenntartási kiadások csökkenése ennél kiegyenlítettebb volt, a legfelső decilis egy főre jutó éves megtakarítása azonban ebben az esetben is mintegy *két és félszer* annyi volt (22 400 Ft), mint a legalsó decilisé (8800 Ft).⁴⁷

⁴⁷ Egy „általános rezsi-csökkentés” és egy a korábbi lakásfenntartási támogatáshoz hasonló célzott program megfizethetőségre gyakorolt hatásának az összehasonlításához ld. Hegedüs–Somogyi, 2018.

6. Összefoglalás

A lakásfenntartás költsége a háztartások költségvetésének az egyik legnagyobb tétele. Ebből következik, hogy amennyiben az állam feladatának tekintjük – illetve az állam magára vállalja – egy minimálisan elfogadható életszínvonal mindenki számára való biztosítását vagy akár csak a szegénység enyhítését, az eladósodás, a közműszolgáltatásokból való kizárás és a hajléktalanná válás megelőzését, úgy szükség van az alacsonyjövedelmű háztartások lakásfenntartásának rendszerszerű támogatására. Ez történhet általánosabb társadalombiztosítási vagy rászorultság-
elvű ellátásokon keresztül (amennyiben ezek összege tekintetbe veszi a lakásfenntartási kiadásokat is), vagy külön erre a célra működtetett lakásfenntartási támogatáson keresztül. A fejlett jóléti államok többségében működik lakásfenntartási támogatás, ami gyakran fontos eleme a lakhatás megfizethetőségének javítására, illetve általában a szegénység enyhítésére szolgáló társadalompolitikai rendszernek.

Magyarországon, noha a rendszerváltást követően szélsőséges mértékben emelkedett a háztartási energia ára, és ezzel együtt a háztartások lakásfenntartási kiadásainak a jövedelemhez viszonyított aránya is, hosszú ideig nem került sor a lakásfenntartás rendszerszerű támogatására. A *normatív LFT* jócskán megkésett bevezetése fontos előrelépés volt ebben a tekintetben, amennyiben ez volt az első országos – tehát az ország minden településén egységes feltételekkel elérhető – lakásfenntartási kiadásokhoz kapcsolódó pénzbeli ellátás Magyarországon. A *normatív LFT* bevezetésével jelentősen nőtt a támogatáshoz való hozzáférés, javult a támogatás célzása és elosztási hatása, jelentősen csökkent a hozzáférésben és a támogatás átlagos összegében korábban kimutatható települési lejtő, továbbá jelentősen csökkent a diszkrecionális (vagy akár önkényes) jogalkalmazás lehetősége. Röviden: a normatív lakásfenntartási támogatás bevezetése – az ellátás minden hibája ellenére is – jelentős eredmény volt a szociális jogok intézményesítésének és biztosításának távlatos célja szempontjából.

A kezdetben sem megfelelő színvonalú ellátás reálértéke azonban – a lakásfenntartás tényleges költségeivel lépést nem tartó, majd később teljesen elmaradt indexálás következtében – jelentősen csökkent. A támogatás szabályozásának 2011-ben bevezetett módosításával pedig lényegében elvesztette normatív jellegét, amennyiben ezután az önkormányzatok különböző, a „lakókörnyezet rendezettségével” kapcsolatos feltételhez köthették az ellátás megállapítását vagy továbbfolyósítását.

A lakásfenntartási támogatásra fordított kiadások mindvégig messze elmaradtak a lakástulajdon-szerzés – lakáspolitikai szempontból gondolatlan, elosztási hatásait tekintve igazságtalan – támogatására fordított állami kiadásokhoz képest, a magánbérlemények megfizethetőségének javítására pedig semmilyen érdemi válasz nem született a rendszerváltást követő közel három évtizedben. Egy megfelelő színvonalú lakásfenntartási támogatás működtetése helyett a kormányok visszatérően olyan ártámogatási vagy árszabályozási intézkedéseket ve-

zettek be, amelyek többnyire a társadalom magasabb jövedelmű rétegei számára jelentettek több támogatást, illetve megtakarítást.

Végül, a kormányzat – ahelyett, hogy a *normatív LFT* reformjával biztosította volna az ellátás megfelelő színvonalát – 2015 március elsejével megszüntette a támogatást, a részben ennek ellensúlyozásaként bevezetett települési támogatásokról szóló törvényi rendelkezések pedig még a *normatív LFT* bevezetését megelőző keretszabályokat is nélkülözik. Ezzel a lakásfenntartás támogatásának, illetve a lakhatás megfizethetőségéért, a hátrálékosság és a lakásvesztés megelőzéséért vállalt állami felelősség rendszerszerűsége, garanciális vagy normatív jellege – továbbá, ahogyan az a tanulmány következő részéből (Misetics, 2019) kiderül: az ellátás színvonala és elérése – tekintetében jelentős, és számos tekintetben még a magyarországi jóléti rendszer 1993-as állapotát is alul múló visszalépés történt.

Nagyon sok emberi szenvedés – félelem és szorongás, betegség, fűtetlen lakásokban fagyoskodás, gyermekek „kiemelése” és családok hatósági szétszakítása, eladósodás, kilakoltatás és hajléktalanná válás – lett volna elkerülhető akkor, ha máshogyan alakul a lakásfenntartási problémákra és általában a lakhatási szégyenségre adott közpolitikai válaszok története a rendszerváltás utáni Magyarországon. Az ezzel kapcsolatos állami felelőtlenséget és mulasztásokat jóvátenni már nem lehet – tanulni azonban lehetne belőlük.

Irodalom

- Agiro, Abiy – Matusitz, Jonathan (2011): Housing vouchers, benefits and allowances (VBAs). Comparing rental tools in the US, England and the Netherlands. *International Journal of Housing Policy* 11(1): 71–88.
- Åhrén, Per (2004): Housing allowances. In: Lujanen, Martti (szerk.): *Housing and Housing Policy in the Nordic Countries*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers. 179–202.
- ÁSZ (1998): *Jelentés a helyi önkormányzatok által nyújtott pénzbeli szociális ellátások helyzetének vizsgálati tapasztalatairól*. Jelentés száma: 9913.
- A Város Mindenkié – Habitat for Humanity Magyarország (2016): *A Város Mindenkié csoport (AVM) és a Habitat for Humanity Magyarország (HfHM) elemzése a 2017-es központi költségvetés lakhatási típusú kiadásairól*.
- Benedek Dóra – Scharle Ágota (2006): A „100 lépés” családátogatást érintő elemeinek hatása a gyermekes családok jövedelmére. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2006*, Budapest: Társki. 250–266.
- Benedek Dóra – Firlé Réka – Scharle Ágota (2006): A jóléti újraelosztás mértéke és hatékonysága. *PM Kutatási Füzetek*. 2006. július.
- Bényei Zoltán (2011): Javaslat a lakásfenntartást segítő támogatások átalakítására. I. rész. *Kapocs* 10 (2): 4–26.

- Beöthy Ákos: Az olajár, a nagykereskedelmi gázár és a „reziár” összefüggései. *Magyar Energetika* 2: 28–31.
- Darvas Ágnes – Farkas Zsombor – Györi Péter – Kósa Eszter – Mózer Péter – Zolnay János (2013): A szociálpolitika egyes területeire vonatkozó szakpolitikai javaslatok. *Esély* 25(6): 3–137.
- Energia Klub (2009): Ösztönzött pazarlás. Lakossági energiaárak állami támogatása, 2003–2009. Összefoglaló elemzés.
- Ferge Zsuzsa (1991): Társadalmi struktúra és szociálpolitika. *Esély* 2(1): 3–18.
- Ferge Zsuzsa (1993): A szociális polgáriság feltámasztásának nehézségei. *Esély* 5(6) 3–28.
- Ferge Zsuzsa (2000): In defence of messy or multi-principle contracts. *European Journal of Social Security* 2(1): 7–33.
- Ferge Zsuzsa (2006): Kiket és mit szolgál a 100 lépés program? Ellentmondásos előrelépések. In: Tausz Katalin (szerk.): *A társadalmi kohézió erősítése*. Budapest: Új Mandátum. 128–141.
- Ferge Zsuzsa (2012): Szociális törvénykezés. In: *Vágányok és vakvágányok a társadalompolitikában*. Budapest: L'Harmattan, 153–183.
- Ferge Zsuzsa (2017): *Társadalom- és szociálpolitika. Magyarország 1990–2015*. Budapest: Osiris.
- Ferge Zsuzsa – Darvas Ágnes (2011): *Gyerekesélyek Magyarországon. A „Legyen jobb a gyermeknek!” Nemzeti Stratégia Értékelő Bizottságának 2010. évi jelentése*. Budapest: A „Legyen jobb a gyermeknek!” Nemzeti Stratégia Értékelő Bizottsága.
- Flambard, Véronique (2013): Housing allowances and forced moves. *International Journal of Housing Policy* 13(2): 159–182.
- Fülöp Orsolya – Lehoczki-Krsjak Adrienn (2014): Energiaszegénység Magyarországon. *Statisztikai Szemle* 92(8–9): 820–831.
- Freund, Caroline – Wallich, Christine (1997): Public-sector price reforms in transition economies: Who gains? Who loses? The case of household energy prices in Poland. *Economic Development and Cultural Change* 46(1): 35–59.
- Grainger, Corbett – Zhang, Fan – Schreiber, Andrew (2015): *Distributional impacts of energy cross-subsidization in transition economies. Evidence from Belarus*. Policy Research Working Paper 7385. The World Bank.
- Del Granado, Francisco Javier Arce – Coady, David – Gillingham, Robert (2012): The unequal benefits of fuel subsidies. A review of evidence for developing countries. *World development* 40(11): 2234–2248.
- Gáspár Katalin – Kiss Áron (2009): A pénzbeli jóléti ellátások célzottsága. *Köz-pénzügyi Füzetek*, 24.
- Griggs, Julia – Kemp, Peter A. (2012): Housing allowances as income support. Comparing European welfare regimes. *International Journal of Housing Policy* 12(4): 391–412.
- Györi Péter (1995): Eladósodott társadalom. Fővárosi díjhátralékok 1984-1994 I-II. rész. *Esély* 7(1): 32–45 és (2): 59–70.

- Györi Péter (2003): Javaslat a lakhatás biztonságát erősítő egyes szabályozási lépések tematikájára, programjára. Készült a SZOLID Projekt megbízásából. Kézirat.
- Györi Péter (2004): A szubszidiaritás útja is kirekesztéssel van kikövezve. In: *Társadalmi Befogadás 2002. Az Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium által pályázati úton támogatott kutatási program zárótanulmányai*. Budapest: NCSSZI. 125–159.
- Györi Péter – Gábor László (1990): Díjhátralékosok – díjhátralékoság. *Szociálpolitikai Értesítő* 2: 147–322.
- Harloe, Micahel (1995): *The People's Home?: Social Rented Housing in Europe and America*. Oxford: Blackwell.
- Havasi Éva (2005): A transzferjövendelmek szerepe a szegénység csökkentésében. *Esély* 17(4): 66–86.
- Hegedüs József (2003): “Unorthodox” housing policy in Hungary. Is there a way back to public housing? In: Chen, Jie – Stephens, Mark – Man, Yanyun (szerk.): *The Future of Public Housing. Ongoing Trends in the East and the West*. Heidelberg: Springer. 279–300.
- Hegedüs József (2006): Lakáspolitikai és a lakás piac – a közpolitika korlátai. *Esély* 18(5) 65–100.
- Hegedüs József – Struyk, Raymond J. – Tosics Iván (1991): *Integrating State Rental Housing with the Private Market. Designing Housing Allowances for Hungary*. Washington, D.C: The Urban Institute Press.
- Hegedüs József – Somogyi Eszter (2018): A lakások megfizethetősége és a társadalmi egyenlőtlenségek – a KSH 2015-ös lakásfelvétele alapján. In: *Miben élünk? A 2015. Évi lakásfelmérés részletes eredményei*. KSH: Budapest. 6–25.
- Hegedüs József – Teller Nóra (2005): Development of the housing allowance programmes in Hungary in the Context of CEE Transitional Countries. *European Journal of Housing Policy* 5(2): 187–209.
- Hegedüs József – Tosics Iván (1991): Privatizáció a lakásrendszerben. *Esély* 3(4): 60–66.
- Hegedüs József – Tosics Iván (1992): Szakértői vélemény az 5401. számú Törvényjavaslatához – a lakások és helyiségek bérletére, valamint az elidegenítésükre vonatkozó egyes jogszabályokról. *Esély* 4(4): 71–84.
- Hickman, Paul – Kemp, Peter A. – Reeve, Kesia – Wilson, Ian (2017): The impact of the direct payment of housing benefit: evidence from Great Britain: *Housing Studies* 32(8): 1105–1126.
- Horváth Ágota (1995): Törvény és anarchia avagy törvényes anarchia. A Szociális Törvényről és az önkormányzati szociális rendeletekről. In: Landau Edit (felelős szerk.): *Az államtalanítás dilemmái. Szociálpolitikai kényszerek és válsztások*. Budapest: Aktív Társadalmi Alapítvány. 261–298.
- Katsura, Harold M. – Romanik, Clare T. (2002): Ensuring access to essential services. Demand-side housing subsidies. *SP Discussion Series* No. 0232. World Bank Institute.

- Kemp, Peter A. (2000): The role and design of income-related housing allowances. *International Social Security Review* 53(3): 43–57.
- Kemp, Peter A. (2007a): Housing allowances in context. In: Kemp, Peter A. (szerk.): *Housing Allowances in Comparative Perspective*. Bristol: The Policy Press. 1–16.
- Kemp, Peter A. (2007b): Housing Benefit in Britain: A troubled history and uncertain future. In: Kemp, Peter A. (szerk.): *Housing Allowances in Comparative Perspective*. Bristol: The Policy Press. 105–134.
- Kemp, Peter A. (2012): Housing Allowances. In: Smith, Susan J. et al. (szerk.): *International Encyclopedia of Housing and Home, Volume 1*. Oxford: Elsevier. 23–29.
- Kemp, Peter A. (2016): Housing programs. In: Brady, David – Burton, Linda M. (szerk.): *The Oxford Handbook of the Social Science of Poverty*. New York: Oxford University Press. 820–840.
- Kiss Éva – Mezei György – Stark Julianna (1995): Megédesítjük a demokráciát. *Terem a nyomor füzetek*, 2. Budapest: Léthatáron Alapítvány.
- König Éva (2004): A segélyezés Bermuda-háromszöge. *Esély* 16(1): 38–53.
- König Éva (2006): Adósságkezelés. Sikerek és kudarcok. *Esély* 18(1): 3–29.
- Ladányi János (1975): Fogyasztói árak és szociálpolitika. *Valóság* 11: 16–29.
- Ladányi János (2000): Az üldözésről gondoskodó önkormányzatok. *Kritika* 9: 11–14.
- Lux, Martin – Puzanov, Alexander (2013): Rent regulation and housing allowances. In: Hegedüs József – Lux Martin – Teller Nóra (szerk.): *Social Housing in Transition Countries*. New York: Routledge. 65–80.
- Misetics Bálint (2017): Lakáspolitikai és hajléktalanság. In: Ferge Zsuzsa: *Társadalom- és szociálpolitika. Magyarország 1990–2015*. Budapest: Osiris. 338–363.
- Misetics Bálint (2019): Kevesebbet, kevesebbeknek. A lakásfenntartás önkormányzati szintű támogatása 2015 után. *Esély*, közlés alatt.
- Misetics Bálint – Samu Flóra – Scharle Ágota – Váradi Balázs (2015): Konceptió a zuglói pénzbeli szociális ellátások átalakítására. Budapest: Budapest Intézet.
- Monostori Judit (1998): Kinek kiszámítható a segélyezés? *Esély* 10(1): 74–106.
- Monostori Judit (2000): Lakásfenntartás a városokban. *Esély* 12(3): 67–89.
- Nordvik, Viggo – Sørvoll, Jardar (2014): Interpreting housing allowance. The Norwegian case. *Housing, Theory and Society* 31(3): 353–367.
- Pálné Kovács Ilona (2001): *Regionális politika és közigazgatás*. Budapest: Dialóg-Campus.
- Pierson, Paul (1995): *Dismantling the Welfare State? Reagan, Thatcher and the Politics of Retrenchment*. Cambridge University Press.
- Priemus, Hugo – Kemp, Peter A. – Varady, David P. (2005): Housing vouchers in the United States, Great Britain, and the Netherlands. Current issues and future perspectives. *Housing Policy Debate* 16(3–4): 575–609.

- Satsangi, Madhu (2007): Housing allowances in France. In: Kemp, Peter A. (szerk.): *Housing Allowances in Comparative Perspective*. Bristol: The Policy Press. 135–158.
- Scharle Ágota – Szikra Dorottya (2015): Recent changes moving Hungary away from the European Social Model. In: Vaughan-Whitehead, Daniel (szerk.): *The European Social Model in Crisis. Is Europe Losing its Soul?* Cheltenham: Edward Elgar Publishing – International Labour Office. 229–261.
- Schwartz, Alex F. (2014): *Housing policy in the United States*. New York: Routledge
- Simon Béla (1999): Önkormányzati segélyezés a települések gazdasági és szociális helyzete tükrében. In: *Az önkormányzati segélyezés és a segélyezett háztartások életkörülményei*. Társadalomstatistikai Füzetek, 22. 11–26.
- Széder Zsolt (1996): Változások évről évre. In: Kolosi Tamás – Andorka Rudolf – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1996*. Budapest: TÁRKI - Századvég, 44–69.
- Steele, Marion (2012). Housing vouchers. In: Smith, Susan J. et al. (szerk.): *International Encyclopedia of Housing and Home, Volume 1*. Oxford: Elsevier. 30–35.
- Stephens, Mark (2005): An assessment of the British housing benefit system. *International Journal of Housing Policy* 5(2): 111–129.
- Szalai Júlia (1995): A helyi önkormányzatok szociálpolitikájáról. In: Landau Edit (felelős szerk.): *Az államtalanítás dilemmái. Szociálpolitikai kényszerek és választások*. Budapest: Aktív Társadalaom Alapítvány. 240–260.
- Szalai Júlia (2001): A szociális segélyezés „hasznáról”. *Info-Társadalomtudomány* 54: 49–58.
- Szalai Júlia (2007): *Nincs két ország...? Társadalmi küzdelmek az állami (túl)elosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Osiris: Budapest.
- Századvég (2013): *Energetikai ártámogatási rendszerek*. Az anyag az NFM_SZERZ/378/1 (2012) szerződés teljesítésére készült.
- Századvég (2014): *A háztartási energiahordozó árváltozások társadalmi hatásvizsgálata*. Az anyag az NFM_SZERZ/378/1 (2012) szerződés teljesítésére készült.
- Szikra Dorottya (2017): *Welfare for the Wealthy. The Social Policy of the Orbán-regime, 2010–2017*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Tárki (2002): *A lakásfenntartás költségei. Támogatottak és támogatásra szorulóok*. Kutatásvezető: Szívós Péter. Készítették: Biro Lajos – Karajánisz Manolisz. Budapest: Tárki.
- Tárki (2004): *A lakásfenntartási támogatás célzottsága: a helyi rendeletek és adminisztráció hatása*. Kutatásvezető: Szívós Péter. Készítette: Szalai Ákos. Budapest: Tárki.
- Tausz Katalin (2008): *Segélyezés Abszurdisztában*. Kézirat.

- Városkutatás (2004): *Javaslat az országos lakhatási támogatás alternatíváira, szervezeti megoldásaira és finanszírozási szerkezetére*. Készítette: Hegedüs József, Teller Nóra. Közreműködött: Dancza Ildikó. Budapest: Városkutatás Kft.
- Városkutatás (2008): *Reformjavaslatok egy korszerű szociális lakáspolitikai kialakítására*. Készítette: Hegedüs József, Somogyi Eszter, Teller Nóra. Közreműködött: Eszenyi Orsolya, Leiner Vera. Budapest: Városkutatás Kft.
- Vígvári András (2008): Szubszidiaritás nélküli decentralizáció. Néhány adalék az önkormányzati rendszer magyar modelljének korszerűsítéséhez. *Tér és Társadalom* 22(1): 141–167.
- World Bank (1993): *Housing. Enabling Markets to Work*. Washington, DC: IBRD – World Bank.

FARKAS TAMÁS

A JÓLÉTI LAKÁSPOLITIKÁKTÓL A MAGÁNBÉRLETI SEKTORIG: AZ ANGOL LAKÁSTÁMOGATÁSI RENDSZER REKOMMODIFIKÁCIÓJA

A tanulmány az angol lakástámogatási rendszer rekommodifikációs változásait vizsgálva kívánja feltárni a lakáspolitikai otthonteremtésre és családalapításra gyakorolt hatásait. A szociális lakások megvételének lehetősége (Right to Buy, továbbiakban RTB) az utóbbi évtizedekben jelentősen csökkentette a szociális lakásállományt, miközben a konzervatív kormányzat, részben a magánbérleti szektor súlyának további növekedése miatt, 2011–12-ben alapjaiban alakította át a legfontosabb lakástámogatási mechanizmusokat. Ezen tendenciák következményeként a lakásállomány egyre nagyobb része válik kitétté a piaci folyamatoknak, míg a legfontosabb lakástámogatási intézkedés, a Local Housing Allowance (továbbiakban LHA) – a fiatalok társbérleti viszonyát támogatva – egyrészt nem képes hatékonyan ellensúlyozni az ingatlanpiaci anomáliákat, másrészt pedig számolni kell a mechanizmus negatív demográfiai hatásaival, leginkább a fiatalok otthonteremtése és gyermekvállalása kapcsán.

Bevezetés

Tanulmányunkban az angol¹ lakástámogatási rendszer néhány alapvető mechanizmusán keresztül mutatjuk be a jóléti lakáspolitikák több szinten lezajló rekommodifikációs folyamatát, illetve elemezzük a folyamatoknak a fiatalok otthonteremtésére és családalapítási lehetőségeire gyakorolt hatását. Írásunkban az angol lakástámogatási rendszer két intézkedéscsomagját elemezzük részletesen,

¹ Az Egyesült Királyság egyes országai széleskörű autonómiát élveznek a lakáspolitikai intézkedések kapcsán, ezért az egyes szakpolitikák nem fedik le szükségszerűen az egész országot. Tanulmányunkban kimondottan az Angliában érvényben lévő támogatási mechanizmusokra fókuszálunk. A szakirodalmi adatok elsősorban az angliai viszonyokra vonatkoznak, az esetleges eltéréseket jelezzük. A szociális lakásállományra vonatkozó adatok minden esetben az angliai viszonyokat tükrözik. A szociális lakhatást szabályozó és fő fenntartó kormányzati entitásai az egyes országokban a következők: a *Homes England* Angliában, a *Scottish Government's Housing and Regeneration Directorate* Skóciában, a *Welsh Assembly Government's Housing Directorate* Walesben, illetve a *Northern Ireland Housing Executive* Észak-Írországban.

amelyeknek köszönhetően jelentősen átalakultak a lakáspolitikai céljai és lehetőségei, és amelyeknek egyre élesebben mutatkoznak meg a negatív demográfiai hatásai. Nem állítjuk, hogy a lakhatási helyzet és a családalapítás (termékenység) között közvetlen oksági kapcsolat lenne, viszont mindenképpen vizsgálódásra érdemes viszonyoknak tartjuk a lakástámogatások átalakításának az otthoneremtésre gyakorolt hatását. Elemzésünk tágabb keretét egyrészt az angol lakástámogatási mechanizmusok rövid bemutatása, másrészt pedig a jóléti szolgáltatásrendszerek privatizálásának és átalakulásának a narratívája alkotja. Végző célunk annak meghatározása, hogy részben a szociális lakások megvásárlásának lehetősége, részben pedig a 2011-12-es lakáspolitikai reform eredményeként bevezetett lakástámogatási juttatás, az ún. *Local Housing Benefit* hogyan rekommodifikálja a lakástámogatási rendszer bizonyos elemeit, és mindez milyen módon hat a fiatalok otthoneremtési és családalapítási lehetőségeire.

A problémakör elemzése során először bemutatjuk az angol lakásrendszer helyzetét a lakhatási rezsim² rendszerében, illetve meghatározzuk a tágabb jóléti rendszerek és a lakáspolitikák bizonyos összefüggéseit. Ezután bemutatjuk az angliai szociális lakásszektor és a lakhatási támogatási rendszert, végül pedig rátérünk az RTB és az LHA mechanizmusok lakáspiaci, illetve otthoneremtési lehetőségekre gyakorolt hatásaira. Tanulmányunk fő konklúziója az, hogy a jelenlegi lakástámogatási rendszer kulcsmechanizmusai egyre inkább visszaszorítják a fiatalokat a magánbérleti szektorba (*private rent sector*, továbbiakban PRS), miközben ott csupán egy olyan támogatási mechanizmus (az LHA-SAR) válik elérhetővé számukra, amely piaci társbérleti konstrukcióba kényszeríti őket, gátolva ezáltal a támogatásra szoruló fiatalok családalapítását.

A lakhatási viszonyok és a lakhatási politikák vizsgálata a XX. század második felében kezdett fokozatosan az összehasonlító politikatudomány és a nemzetközi politikai gazdaságtan fókuszába kerülni (Schwartz – Seabrook, 2009: 1). A nyugati jóléti modellek kiépülésével, a lakhatáshoz való jog megszilárdulásával, illetve a lakhatási helyzet általános felértékelődésével a lakáspolitikai intézkedések, valamint azok hatásainak elemzése egyre több összehasonlító kutatás témájává vált. Mivel a lakhatáshoz való jog az egyik legalapvetőbb egyéni és szociális jog, a lakhatási problémák gazdasági és munkaerőpiaci, illetve politikai veszélyeket jelenthetnek. Ezzel összefüggésben a lakhatási körülmények javítása, a lakáspiaci zavarok mérséklése fontos állami feladat. A lakhatás állami támogatása alapvető része a jóléti politikáknak, a válságot követő években (amelynek egyik legfontosabb aspektusa éppen a súlyos ingatlanpiaci krízis volt) az állam otthoneremtésben betöltött szerepe ismét erősödő tendenciát mutat. Az utóbbi években egyre nagyobb az össztársadalmi nyomás a fejlett országok kormányain, hogy szisztematikusan fellépjenek a lakhatáshoz való hozzáférési és megfizethetőségi feltételek drasztikus romlása, a lakásfinanszírozási lehetőségek általános szűkülése,

² Lakhatási rezsimen és lakásrezsimen a lakástulajdonlási formák, a lakáshitelezési lehetőségek és az alapvető ingatlanpiaci helyzet összességét értjük.

valamint a lakhatással kapcsolatos kiadások gyors növekedése ellen. A lakáspolitikai intézkedéscsomagok ugyanakkor maguk is a rendkívül összetett politikai-társadalmi dinamikák együttesébe illeszkednek. Ezek viszont az állampolgárok jóléti rendszerekhez való viszonyán keresztül alakulnak. Ez a viszonyrendszer egyrészt meghatározza az állampolgárok belpolitikai véleményeit és pártpolitikai preferenciáit, másrészt pedig befolyásolja maguknak a jóléti intézményeknek a kiépülését és működését. Ezt figyelembevéve ugyanakkor meglepő, hogy a lakáspolitikai intézkedések összehasonlító és nemzetközi politikai-gazdaságtani vizsgálatai csak az 1980-as években kezdtek szaporodni. Az utóbbi két-három évtized kutatásai egyértelműen rávilágítottak arra, hogy a lakáspolitikák és a lakhatási rezsimek közvetlenül befolyásolják a választók politikai viselkedésmin-tázatait, a társadalmi stabilitást, a jóléti intézményrendszerek strukturálódását, valamint számos alapvető makróökonómiai tendenciát is (Schwartz–Seabrooke, 2009).

A tágabban értelmezett lakhatási helyzet (vagyis a lakáspolitikák és az ingatlanpiaci viszonyok összessége) egyszerre tükrözi és árnyalja az adott ország alapvető és specifikus gazdasági-társadalmi berendezkedését, illetve a jóléti intézmények kategorizálását. Ebben az értelemben a lakhatási helyzet vizsgálata két tágabb rendszertipológiai és elemzési paradigmába illeszthető be. Egyrészt vonatkoztatható az ún. kapitalizmusváltozatok narratívára, amelyet Peter A. Hall és David Soskice dolgozott ki az 1990-es évek második felében (Hall – Soskice, 2001). A szerzőpáros a működő piacgazdaságok és a nemzetállami társadalmi-gazdasági intézményrendszerek két alapvető fajtájaként különbözteti meg a liberális piacgazdaságokat (elsősorban az angolszász államok tartoznak ebbe a kategóriába) és a koordinált piacgazdaságokat (Németország, Japán, skandináv államok, Ausztria, Dél-Korea). A lakhatási politikák másrészt elhelyezhetők a jóléti államok mára klasszikussá vált, Gøsta Esping-Andersen által megalkotott kategóriarendszerében is. Az 1990-ben megjelent *The three worlds of welfare capitalism* című könyvében Esping-Andersen a liberális, a konzervatív/korporatív és a szociáldemokrata jóléti rendszereket különböztette meg. A szerző érvelése szerint a három jóléti modellben a dekommodifikáció eltérő mértékei és szintjei érvényesülnek a jóléti ellátórendszerekben. A dekommodifikáció szintje mindenekelőtt azt határozza meg, hogy bizonyos társadalmi-gazdasági alrendszerek mennyire függetlenek a piaci viszonyoktól, és hogy az ezekben az alrendszerekben megjelenő egyéneknek mennyi anyagi és munkaerő-ráfordításra van szükségük ahhoz, hogy működni tudjanak az adott területen. A magas dekommodifikációs szint azt jelenti, hogy az egyének piaci teljesítményétől függetlenül alanyi joga van egy adott jószág (például lakhatás) élvezéséhez.

A lakásrendszerek kategorizálásával kapcsolatos törekvések akkor válnak igazán érdekessé, ha beemeljük azokat a lakhatási helyzetre jellemző indikátorokat, amelyeknek jelentőségük van a politikai gazdaságtani, illetve a jóléti rendszerek kategorizálásai kapcsán. A lakáspolitikák egyik legfontosabb jellemzője az, hogy az egész szektor jelentős és folyamatos piaci befolyás és kitettség alatt

áll, ami a jóléti rendszerek egyéb komponenseiről általában nem mondható el. A különböző lakáspolitikai intézkedések és programok sikere nem feltétlenül vagy nem elsősorban a fiskális ráfordításokon és a redisztribúciós mechanizmusok hatékonyságán múlik, hanem a tágabb piaci és makrogazdasági folyamatokon is. A jóléti lakáspolitikáknak valamilyen módon ellensúlyozniuk kell bizonyos lakáspiaci tendenciákból fakadó anomáliákat (öröklésen keresztül túlzott vagyongelhalmozás, ingatlanár-robbanások, a fiatalabb generációk lakhatási nehézségei, regionális szinten eltérő keresleti-kínálati viszonyok stb.). Mindez azt jelenti, hogy a kormányzati lakáspolitikai intézkedések csak a tágabb ingatlanpiaci mozgásokkal együtt vizsgálhatók. Ez alapján körvonalazódik egy igen összetett interakció a tágabban vett lakhatási viszonyok, valamint a jóléti rendszerek között, mindenekelőtt a lakástulajdonlás és a szociális lakhatási intézkedések kapcsán. Ennek az ellenhatás-dinamikának a vázolásához három diszkurzív csomópontot és két, lakhatási helyzetekkel kapcsolatos dimenziót kell megértenünk. Az első diszkurzív mezőt az jelenti, hogy egy adott társadalomban milyen alapelvek mentén alakul ki a „lakástulajdonlás” fogalma, és hogy ezzel összefüggésben milyen szinten kommodifikálódott, vagy dekommodifikálódott a szóban forgó társadalom lakásfogalma. A társadalom domináns része fogyasztási jószágként, szociális jogként vagy befektetési eszközként tekint-e leginkább a lakásra és a lakhatásra? Magán, közösségi, állami/önkormányzati, vagy családi/rokonai tulajdonformaként van-e jelen leginkább a lakástulajdonlás fogalma? A második mezőt a lakáshoz jutás finanszírozása és a lakhatás támogatása jelentik: milyen finanszírozási lehetőségek állnak a lakásvásárlók rendelkezésére, milyen kormányzati segítségek érhetők el az első lakást vásárlók számára, milyen alapvető jellemzőkkel bírnak a jelzálogpiaci folyamatok, milyen anyagi támogatásokkal segítik a kormányzatok a lakhatást? A harmadik diszkurzív pont pedig a lakhatás és a jóléti rendszerek tágabb viszonyában jelentkezik: hogyan ágyazódnak be a lakhatási támogatási rendszerek a jóléti rendszerek egészébe (Schwartz – Seabrooke, 2009)?

Arra már meglehetősen régen felfigyeltek a lakhatási kérdésekkel foglalkozó kutatók, hogy bizonyos fajta ellenhatások mutathatók ki a lakástulajdonosi pozíciók és preferenciák, valamint a jóléti lakáspolitikák között. Ez legelősebben azokban az országokban jelenik meg, amelyekben intenzív a lakáshitelezési piac és magas a tulajdonosi arány, de emellett meglehetősen kiterjedt szociális lakhatási programok is futnak (az Egyesült Királyság erre kimondottan jó példa, de hasonló jelenségek figyelhetők meg Dániában, Hollandiában és az Egyesült Államokban is, mindenekelőtt a liberális hitelezési környezet miatt). Kemeny (1980; 2006) szerint a feszültség alapját a lakhatási költségek életciklus alapján bekövetkező időbeli hullámzásai okozzák, amelyek különböző módon jelentkeznek a hitelből korán saját lakástulajdont szerzők, valamint a szociális lakást bérlők között. Az egyes életkorok eltérő kereseti lehetőségei és kiadási szükségletei viszonyában a lakhatási költségek eltérő ütemben jelentkeznek a tulajdonosok, illetve a bérlők számára. A szociális lakásokat bérlők számára a lakhatási költségek alapvetően egyenlően oszlanak el az életciklusok folyamán. A gyermekvállalás

miatt megugró magasabb lakhatási költségek (rezsi, nagyobb bérleménybe való költözés igénye) általában együtt jár a fizetés életút közepén emelkedő tendenciájával. A jelzáloghitelből korán lakást vásárló emberek ezzel szemben már az életciklus kezdetén komolyan leterhelődhetnek (jellemzően alacsonyabb fizetési feltételek mellett), és a hosszúra nyúló, magas hiteltörlesztések a későbbi keresetnövekmény egy részét is elviszik. Hasonló összefüggéseket tártak fel Castles (1998), illetve Conley és Gifford (2006) kutatásai a lakástulajdonlasi mintázatok és a nyugdíjrendszerek juttatásai kapcsán. A szakértők szerint a saját lakástulajdonból számított jövedelem nyugdíjas korban jelentősen csökkenti az időskori kiadásokat, mintegy kipótolva az adott esetben alacsonyabb nyugdíjakat, mivel időskorban az ingatlan válik az egyének legfontosabb vagyontárgyává. Mivel a lakást birtokló nyugdíjasok általában jobb anyagi körülmények között élnek (illetve a jobb anyagi helyzetű nyugdíjasok jellemzően lakástulajdonosok), a lakással rendelkező nyugdíjasok jellemzően kevésbé támogatják a szociális lakhatást biztosító adók kivetését.

A fentebb bemutatott fogalmi vázlatokból bontható ki az a két fő dimenzió, amelyek mentén kidolgozható a lakhatási rezsimek alapvető tipológiája. Az első dimenziót a lakástulajdonosok bérlőkhöz viszonyított aránya, a másodikat pedig a jelzáloghitelek GDP-hez mért aránya jelenti egy adott országban. Az első dimenzió leginkább a lakhatás kommodifikáltságának mértékére mutat, a második dimenzió pedig főleg arra utal, hogy finanszírozási szempontokból mennyire tekinthető liberálisnak vagy kontrolláltak a vizsgált ország ingatlanpiaca. A két dimenzió kölcsönhatásából következik a lakhatási lehetőségek alapvető vertikális rétegződése, vagyis hogy mennyire élesen különbözik egymástól a lakástulajdonosok, illetve a lakástulajdonnal nem rendelkezők helyzete (Schwartz–Seabrooke, 2009, illetve Mulder–Billari, 2010). A lakásrezsim rendszerezések³ szempontjából az Egyesült Királyság az ún. liberális (vagy a Mulder–Billari által „karrier lakástulajdonlasi”) rezsim kategóriájába tartozik,⁴ amelyben meglehetősen magas a saját lakástulajdonnal rendelkezők aránya (tehát erősen kommodifikált a lakhatás), és aktív a jelzáloghitelkezési piac is. A liberális lakásrezsimben jellemzően sok feszültség generálódik, amelynek nem utolsósorban éppen az az oka, hogy az erősen kommodifikált ingatlanszektor mellett általában jelentős reziduális alapú szociális lakhatási programok működnek. A lakáshoz jutást leginkább piaci alapkorról (jelzáloghitelek formájában) megtámogatott egyéni források teszik lehetővé. A liberális lakhatási rezsimben a piacon kívülállókat relatíve nehezen jutnak lakáshoz, tehát erős rétegződés mutatkozik a lakástulajdonosok és a saját lakással nem rendelkezők között.

³ Tartalmi és terjedelmi okokból nem ismertetjük a három másik lakhatási rezsimet, a familiális (jellemzően például a dél-európai államok tartoznak ide), a korporatív (például Németország, Dánia, Hollandia), illetve a fejlesztő (developmentalist; például Ausztria, Franciaország, Japán) rezsimet. A részletes tipológiához lásd: Schwartz–Seabrooke (2009: 9), illetve Mulder–Billari (2010: 535).

⁴ Ebbe a kategóriába tartozik még többek között az Egyesült Államok, Kanada, Új-Zéland, Norvégia, vagy éppen Dél-Korea.

A fiatalok lakhatási problémái: az otthonteremtés és a családalapítás nehézségei

A megfizethető és elérhető lakhatás, az otthonteremtés lehetőségének mihamarabbi biztosítása kulcsfontosságú a fiatalok sikeres társadalmi integrációja szempontjából. A megfizethető lakhatás a társadalmi mobilitás egyik alapvető eleme, ám az utóbbi évtizedekben egyre nagyobb, elsősorban generációs jellegű szakadék nyílik a lakhatási lehetőségek kapcsán, amely hátrányos helyzetbe hozza a fiatalokat. A földrajzi és a lakhatási mobilitás, illetve az ezekkel együtt járó társadalmi-gazdasági előnyök (munkahelyváltás lehetősége, vagyonfelhalmozás, szociális biztonság) egyre inkább az idősebb generációk privilégiumává válik, miközben a fiatalabb generációk lakhatási kilátásai egyre romlanak. Az EU-SILC (*European Union statistics on income and living conditions*; az Európai Unió háztartási költségvetési és életkörülmény felvétele, továbbiakban SILC) adatai szerint⁵ a 16 és 29 év közötti szegénységi kockázatnak kitett fiatalok 42 százaléka költi el bevételei több mint 40 százalékát lakhatásra.⁶ Tízből négy 16–29 év közti alacsony jövedelmű fiatal él túlszűfolt körülmények között, akár társbérletekben, akár a családjuk többi tagjával. Európában a 18–34 éves korosztály 47 százaléka él a szüleivel, amely mintázatban jelentős regionális különbségek mutatkoznak. Az arány jóval magasabb a dél- és közép-európai államokban, mint a nyugati és az északi országokban. Jóllehet, a válság óta valamennyi európai országban nőtt a szülőkkel együtt élő fiatalok száma, ám a növekedés az EU közép-európai, és különösen a déli államaiban volt igazán nagymértékű (a tendencia a mediterrán országokban a fiatalok rendkívül magas munkanélküliségi rátájával együtt jelentkezett).⁷

A fiatalok lakhatási nehézségeinek természetesen több oka van, amelyek lakhatási rezsimenként és országonként különböznek, ám néhány közös pontot be lehet azonosítani. Az utóbbi tíz évben a fiatalok jellemzően kiszorultak a nagyobb városok egyre drágábbá váló ingatlanpiacain történő tulajdonszerzésből. A felsőoktatásban eltöltött hosszú idő, a tanulmányok egyre magasabb költségei, a munkaerő-piaci bizonytalanság, és az ezekből is fakadó rossz hitelhozzáférsi lehetőségek a bérleti konstrukciók irányába kényszerítik a fiatalokat, amelynek költségei az elmúlt néhány évben a legtöbb európai nagyvárosban szintén jelentősen emelkedtek (European Youth Forum 2016). A növekvő bérleti költségek viszont nem teszik lehetővé, hogy a fiatalok megtakarításokat halmozzanak fel, és összegyűjtsék a lakásvásárláshoz szükséges önerőt. Mindez oda vezet, hogy csak a jelentős szülői segítségre támaszkodni képes fiatalok lesznek képesek lakáshoz

⁵ <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/6303711/KS-DZ-14-001-EN-N.pdf/d867b24b-da98-427d-bca2-d8bc212ff7a8>

⁶ A teljes korosztályra vetítve a 16–29 év közötti fiatalok 13 százaléka költi jövedelmének több mint 40 százalékát lakhatásra.

⁷ European Housing Observatory (2018).

jutni, amely tendencia különösen élesen jelentkezik a familiális jellegű déli államok lakhatási rezsimjeiben, amelyekben kiugróan magas a 30 éven aluliak munkanélkülisége. Az elmúlt években világossá vált, hogy az ingatlanpiaci tendenciák komolyan rontják a fiatalok lakhatási lehetőségeit, miközben a legtöbb fejlett ország nem dolgozott ki szisztematikus programokat a fiatalok otthonteremtési törekvéseinek segítésére. A Housing Europe 2017-es felmérése szerint a privát albérleti szektorban mérhető a 30 év alatti fiatalok legnagyobb koncentrációja, ami részben arra is enged következtetni, hogy a legtöbb ország szociális lakásprogramjai nem célozzák kellő mértékben ezt a társadalmi csoportot (Housing Europe: 2017; The State of Housing in the EU: 2017). A társadalompolitikai és a szociológiai szakirodalom régóta kiemelt figyelmet fordít a fiatalok kései felnőtté válására, az önállósodási mintázatok átalakulására, amely kutatásoknak újabban a romló lakhatási körülmények vizsgálata is integráns részévé vált. Bár az utóbbi időben a felnőtté válás a fejlett országokban általában jelentősen kitolódott, lényeges különbséget mutat az egyes államok és/vagy régiók között részben a fiatalok emancipálódása és társadalmi integrálódása, részben pedig az otthonelhagyási és lakhatási lehetőségek alakulása (Minguez 2016; Buchman–Kriesi 2011).

A fiatalok lakhatási problémái és az otthonteremtés nehézsége természetesen kihathat a népesedési folyamatokra is. Az első kutatások az 1980-as években fedeztek fel összefüggéseket a lakhatási lehetőségek (azon belül is a lakástulajdonlás) és a gyermekvállalási kedv között. Többek között Ineichen (1981), valamint Murphy és O’Sullivan (1985) nagy-britanniai vizsgálódásai állapították meg először, hogy a saját lakás megszerzésének nehézségei jelentősen visszavetik a fiatal párok gyermekvállalási kedvét. A fejlett országok demográfiai válságai ugyanakkor tovább ösztönzik az ilyen irányú kutatásokat. Az elmúlt bő húsz évben számos tanulmány arra a megállapításra jutott, hogy az alulfejlett szociális lakásszektoral rendelkező országokban a nehéz lakástulajdonszerzés jelentősen késlelteti a családalapítást és befolyásolja a gyermekvállalási kedvet (Castiglioni–DallaZuanna, 1994, illetve Mulder, 2006). A lakástulajdonlás és a gyermekvállalási hajlandóság közti oksági kapcsolat megállapítása ugyanakkor rendkívül nehéz és problematikus. Az oksági viszony ugyanis valószínűleg mindkét irányba működik: a fertilitási mutatók éppúgy kihatnak a lakhatási lehetőségekre, mint ahogy a lakhatási körülmények hatnak a gyermekvállalásra. Emellett természetesen mind a lakhatási feltételeket, mind a gyermekvállalási hajlandóságot rengeteg egyéb tényező is befolyásolja (Mulder – Billari 2010). Mikroszinten (vagyis az egyének és a háztartások szintjén) a lakásvásárlás és a gyermekvállalás a legfontosabb és a leghosszabb távú következményekkel rendelkező döntések közé tartoznak. A legtöbb kutatás abban egyetért, hogy a magánbérleti konstrukciókkal összevetve a lakástulajdonlás általában kedvezőbben hat a gyermekvállalásra (Mulder–Wagner, 1998, illetve Hoekstra, 2005). Nagyvonalakban ennek az az oka, hogy a saját használatú lakóegységek jobb állapotúak, nagyobbak és jobb környékeken találhatóak. Ezentúl a gyermekes családok általában kevésbé mobilak, ami

szintén a lakástulajdonszerzés felé tereli a gyermekvállalást fontolgató fiatalokat. Ezzel kapcsolatban viszont azt is fontos megjegyezni, hogy a lakásvásárlással járó kiadások vissza is vethetik a gyermekvállalási kedvet, különösen azoknál a fiatal pároknál, akik nem rendelkeznek jelentősebb családi támogatással. Courgeau és Lelievre (1992) franciaországi, Murphy és O’Sullivan (1985) pedig nagy-britanniai vizsgálódásaikban mutatták ki, hogy a fiatal párok esetében a lakásszerzés költségei gyakran „versengenek” a gyermekvállalás költségeivel, ami a lakástulajdonos párok késleltetett gyermekvállalásához vezethet.

A fentiekből világosan kiderül, hogy rendkívül fontos (ha nem is egyértelműen meghatározható oksági irányú) kapcsolat áll fenn a gyermekvállalás és a lakástulajdonlás között. Hasonló kapcsolat figyelhető meg a lakástulajdonlás és a házassági kedv között: Feijten és Mulder (2002) hollandiai, valamint Mulder és Wagner (1998) németországi kutatásai szintén kétirányú oksági viszonyt mutattak ki. Egyrészt a stabil párkapcsolatokban élő fiatalok között magasabb lakástulajdonlási arány figyelhető meg, másrészt pedig a házassági kedv magasabb a saját lakással rendelkező párok esetében. Az oksági viszony irányától függetlenül ismét elmondható, hogy a párkapcsolati stabilitás és a lakástulajdonlás közti puszta összefüggés fennállása fontos demográfiai vonzattal bír, tekintve, hogy a stabil párkapcsolat (különösen a házasság) növeli a gyermekvállalási hajlandóságot (Baizán et al., 2004).

Az angol lakástámogatási rendszer alapjai

A következő fejezetben először bemutatjuk az angol lakástámogatási rendszer fontosabb intézményeit, illetve azok rövid történetét. Mivel tanulmányunkban elsősorban azt kívánjuk vizsgálni, hogy a szociális lakásszektorban jelentkező folyamatok (mindenekelőtt a szociális lakások megvásárlása), valamint a lakástámogatási ellátások átalakulása (a *Local Housing Allowance* bevezetése 2010–11-ben) hogyan befolyásolja az angliai fiatalok otthoneremtési és családalapítási lehetőségeit, ezért először az intézményrendszer egészét tekintjük át. Természetesen valamennyi lakáspolitikai rendszer rendkívül bonyolult, tartalmi és terjedelmi okokból nem fogjuk bemutatni az angol lakáspolitikai valamennyi jellemző és fontos aspektusát, inkább csak azoknak az alapvető struktúráknak az ismertetésére szorítkozunk, amelyek ismerete nélkülözhetetlen a vizsgálódásunkhoz.

Szociális lakásszektor

Az Egyesült Királyságban a szociális lakhatás reziduális-rászorultsági alapon történik. Észak-Írország kivételével az országban lehetőség van arra, hogy a lakó résztulajdont szerezzen a szociális bérlakásban vagy teljes egészében megvegye azt. Angliában a szociális lakások teljes lakásállományhoz mért aránya 17,5, Skó-

ciában 24, Észak-Írországban 17, Walesben pedig 16 százalék.⁸ Az önkormányzati szociális lakásrendszer kiépítése az 1950-es években kezdődött, az önkormányzatok által fenntartott és adminisztrált szociális bérleti szektor az 1970-es évek elején érte el legnagyobb kiterjedését, amikor a mintegy 5,5 millió szociális lakás az akkori teljes lakásállomány 31 százalékát jelentette (Whitehead 2007: 54). A szociális lakásállomány tulajdonosi viszonyainak átrendeződése az 1970-es évek végén kezdődött, és a folyamat eredményei ma is meghatározzák az angol szociális lakásszektor felépítését. Az 1980-as években az állami szociális lakások döntő többsége először önkormányzati, később pedig különböző non-profit lakásszervezetek (*Housing Associations*, HA), valamint független köztestületek (például *Homes and Communities Agency*) tulajdonába került.⁹ 1979-ben a szociális lakások 93 százalékát a helyi önkormányzatok birtokolták, ám a konzervatív kormányok intézkedéseinek köszönhetően az 1980-as években jelentősen megváltozott a tulajdonszerkezet. A szociális bérlakások egyre nagyobb arányban kerültek a non-profit HA-k, illetve a közvetlen állami támogatásokat kapó *Registered Social Landlord* (RSL) szerveződések tulajdonába. A HA-k és az RSL-ek a lakáspiaci folyamatokat felügyelő nem minisztériumként működő kormányzati szerv: a *Housing Corporation* (2008-tól 2018-ig *Homes and Communities Agency*, 2018-tól *Homes England*) közvetlen hatáskörébe tartoznak.¹⁰

A szociális lakásállomány HA-khoz, illetve RSL-ekhez kerülését segítette az 1980-as évek második felében az ún. nagyvolumenű önkéntes átadások (*large scale voluntary transfers*, LSVT) egyre intenzívebb alkalmazása, amely folyamán az önkormányzati ingatlanállomány nagy tömegben került át a különböző magánkézben lévő non-profit szervezetekhez.¹¹ Az LSVT végrehajtása előtt a szociális lakótömb lakosai szavaztak a transzfert illetően. Ez a megoldás a 2000-es évek közepéig jellemző módja volt a szociális lakások tulajdonváltásának. Az önkormányzati tulajdonban maradt szociális lakásállomány egy részét nem közvetlenül az önkormányzatok, hanem ún. ALMO-k (*arms-length management organisation*), a helyi önkormányzat által házon belüli jelleggel létrehozott non-profit szervezetek kezelik. Az önkormányzati lakások karbantartása, fejlesztése és adminisztrálása ezeknek az ALMO-knak a hatáskörébe tartozik. A 2000-es évek első felében létrejött, az önkormányzat szociális ingatlanjait kezelő ALMO-k másik célja az lett volna, hogy a HA-k mellett beszálljanak a szociális lakásállomány bővítésébe, és elsősorban önkormányzati tulajdonban lévő telkeken saját pénzből szociális lakásépítéseket finanszírozzanak. Ezeket a számításokat részben a 2008-as válság, részben az ALMO-k belső szervezeti problémái húzták keresztül. A 2010-es években az ALMO-k által fenntartott szociális lakásállomány mérete

⁸ <http://www.housingeurope.eu/resource-126/social-housing-in-europe>

⁹ A lakásszervezetek érdekképviseleti és iparági tömörülése a *National Housing Foundation* (NHF), amely a szolgáltatók mellett egyben a szociális lakásokban élők érdekképviseletét is ellátja. <https://www.housing.org.uk/>

¹⁰ Az egyszerűség kedvéért tanulmányunkban nem kezeljük külön a HA-kat és az RSL-eket.

¹¹ <https://www.theguardian.com/society/2008/dec/10/housing-voluntary-transfer>

csökkenő tendenciát mutat, egyre több bérlakás kerül vissza közvetlen önkormányzati adminisztrálás alá.¹²

A *Department for Communities and Local Dwelling*s (a lakhatási ügyekért is felelős minisztérium) 2016-os adatai szerint 23,7 millió lakóegység van Angliában, amelyből 4 millió lakóegység (kb. 17 százalék) – a körülbelül 1500 lakószövetkezet, illetve helyi önkormányzatok által fenntartott – szociális lakás. A HA-k mintegy fele 500 lakóegységnél kisebb hálózatot működtet, viszont a szociális lakásszektor döntő többségét a nagyobb, minimum 5000 lakóegységet kezelő lakásszervezetek fedik le.¹³ A nagy szolgáltatók összeolvadásával a HA szektor az elmúlt években a konszolidáció jeleit mutatja. A *Homes and Communities Agency* számításai szerint 2011-ben 366 különféle, 1000 lakóegységnél több bérlakást üzemeltető lakásszervezet volt, 2017-re ez a szám 319-re csökkent. Ennek egyik oka többek között az lehet, hogy a 2016-os *Housing and Planning Act* feloldotta a szociális lakásszolgáltatók egyesülésének előzetes – a szabályozó általi – jóváhagyási kötelezettségét.¹⁴

A szociális lakásszektor finanszírozása

A lakásszervezetek finanszírozási struktúráját az 1988-as *Housing Act* fektette le, a rendszer azóta érdemben nem sokat változott.¹⁵ Az új szociális lakások építése és fenntartása kapcsán a HA-k finanszírozása 3+1 forrásból érkezik: a lakásszervezetek saját tartalékai és forrásai, kormányzati támogatások és piaci alapú finanszírozás (általában kedvezményes banki kölcsönök) formájában (CECODHAS 2013). Ezen kívül az állam még az ún. *Section 106 Agreement*ek¹⁶ alapján a piaci szereplőket is kötelezi a szociális lakhatás elősegítésére. Az ingatlanfejlesztőknek a nagy beruházási projektek esetében a lakóegységek meghatározott arányát „megfizethető lakásokként” (*affordable homes*)¹⁷ kell kiemelniük, amelyeket aztán a fejlesztők általában hatóságilag szabott áron valamelyik illetékes HA-nak vagy az önkormányzatoknak adnak el.¹⁸

¹² http://www.defendcouncilhousing.org.uk/dch/dch_ALMOs.cfm

¹³ Az adatok forrásai: CECODHAS (2013); illetve a *Homes and Communities Agency* (jelenleg *Homes England*) 2017-es felmérése: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/666695/2017_Global_accounts_of_private_registered_providers.pdf.

A jelenleg működő regisztrált lakásszolgáltatók (*Private Registered Providers*) listája az alábbi oldalon érhető el: <https://www.gov.uk/government/publications/current-registered-providers-of-social-housing>

¹⁴ https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/666695/2017_Global_accounts_of_private_registered_providers.pdf

¹⁵ Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy részben a 2008-es ingatlanválság, részben pedig a 2011–2015 között futó *Affordable Homes Programme* hozott néhány fontosabb finanszírozási változást a szociális lakásszektorban.

¹⁶ <https://www.tendringdc.gov.uk/planning/planning-applications/what-are-section-106-legal-agreements>

¹⁷ Lásd alább: *affordable rent*.

¹⁸ A CECODHAS 2013-as jelentése szerint az újjépítésű megfizethető lakások (*affordable homes*) körülbelül 50%-a *Section 106 Agreement*ek alapján jön létre. Vö.: CECODHAS (2013)

A 2008-as válság előtt a szociális lakásállomány fenntartásának és bővítésének jellemzően 35–45 százalékát biztosították a kormányzati források. A központi finanszírozási részarány folyamatosan csökkent az 1990-es évek folyamán, ez részben az ekkoriban könnyen elérhető banki hitelezésnek, részben pedig a HA-k által kivetett emelkedő bérleti díjaknak volt betudható. A válságig a HA-k meglehetősen könnyen jutottak kedvezményes piaci hitelekhez, mivel az állami garanciákkal és kormányzati ellenőrzés alatt működő szociális lakásszolgáltatók alacsony kockázatú adósként voltak elkönnyelve (Whitehead, 2007). A válság folyamán a banki finanszírozás nehezebbé vált, amely átmenetileg a kormányzati támogatási arányt 45–60 százalékra emelte. A válság másik következményeként a lakásszervezetek a banki finanszírozás helyett a kötvénypiac felé fordultak tőkebevonás céljából. A nagyobb HA-k önállóan, míg a kisebbek a *Housing Finance Corporation* képviseletében jelennek meg a kötvénypiacon, és általában hosszú lejáratú (átlagosan 25 éves futamidejű) kötvényeket bocsátanak ki (CECODHAS 2013: 10).

A szociális lakásszervezetek számára az állam igyekszik kedvező pénzügyi keretrendszert teremteni. A HA-k az ingatlan értékéhez viszonyított fix három százalékos illetéket fizetnek a 125 000 fontnál drágább új lakás- vagy ingatlanvásárlás esetén, szemben a többi ingatlanpiaci szereplővel, akik 2–12 százalékos illeték megfizetésére kötelezettek.¹⁹ Emellett a HA-k esetében az újépítésű lakásszerzésen nincs hozzáadottértékadó (viszont 20 százalékos hozzáadottértékadó terheli a javítási-karbantartási tevékenységeket), illetve a szociális lakóegységek után nem kell megfizetni az angol önkormányzatok körülbelül negyede által szedett, saját hatáskörben megállapított közösségi infrastrukturális adót.²⁰

A szociális lakásszektor bérleti és lakhatási konstrukciói

A szociális lakásokban élő bérlők kétféle díjat fizethetnek a lakásszervezeteknek, amely tulajdonképpen kétféle szociális bérleti konstrukciót jelent. Az ún. szociális bérleti díjak (*social rents*) átlagosan 40–60 százalékkal alacsonyabbak a piaci bérleti díjaknál. A 2002 óta érvényben lévő díjkalkulációs szabályozás értelmében a szociális lakásszolgáltatók az adott lakóegység országos átlaghoz mért értéke, a helyi jövedelmi viszonyok és a bérleti díjmaximalizálások alapján egy ún. *target social rent* értéket számítanak az egyes lakóegységekre. Egy 2013-as szabályozás értelmében ezek a szociális bérleti díjak éves szinten a fogyasztói árindex növekedését legfeljebb egy százalékponttal meghaladó mértékben emelkedhetnek (CECODHAS 2013). A szociális lakásszektor háztartásai alapvetően különböznek a lakáspiac egyéb háztartásaitól. A szociális bérlakások lakói vagy lényegesen fiatalabbak vagy lényegesen idősebbek, mint a saját tulajdonú ingatlanok lakói, illetve nagyobb a nyugdíjasok vagy inaktívák aránya, mint a lakáspiac egészének

¹⁹ <https://www.gov.uk/stamp-duty-land-tax/residential-property-rates>

²⁰ <https://www.gov.uk/guidance/community-infrastructure-levy#Community-Infrastructure-Levy-rates>

populációjában. Whitehead (2007) adatai szerint a szociális lakásokban élők 30 százaléka inaktív, és a háztartások 63 százalékában nincs dolgozó ember. Ezen kívül a háztartások 42 százalékában élnek tartósan betegek, illetve problémát okoz az etnikai kisebbségek felülreprezentáltsága is, különösen a nagyvárosokban. A magánbérleti szektorral összevetve a szociális szektorban magasabb a lakhatási körülményeikkel elégedetlenek aránya (15 százalék), és a fiatalok általában elégedetlenebbek a lakhatási feltételekkel, mint az idősek.

2011 óta létezik a szociális lakásszektorban egy másik díjkonstrukció is, amely az átlagos piaci bérleti díjak 80 százalékában maximalizálja az ún. megfizethető bérleti díj (*affordable rent*) értékét, a díjmelés mértéke pedig az inflációt követi. A szociális lakásszervezetek a *Homes England*del (korábban: *Homes and Communities Agency*) fennálló szolgáltatói szerződések értelmében a teljes szociális lakásállományuk maximum 20 százalékát működtethetik *affordable rent* konstrukcióban, amely magasabb díjszabást tesz lehetővé. A magasabb bérleti díjból befolyt többletet azonban előírás szerint a szociális lakásállomány bővítésére kell fordítaniuk a szolgáltatóknak (CECODHAS 2013). A megfizethető bérleti díj konstrukció egy tágabb kormányzati program, az *Affordable Homes Framework* (AHF) része volt.²¹ ²² A szociális lakásigénylők túlzottan nagyra duzzadó várólistája miatt (a program 2011-es indulásakor körülbelül 4,5 millióan voltak a szociális lakásigénylők várólistáján) a kormány igyekezett diverzifikálni azokat a konstrukciókat, amelyekben a HA-k kiadhatják a szociális lakásokat. A megfizethető bérleti díj intézménye nagyobb mozgásteret biztosított a lakásszolgáltatóknak, miközben meghagyta a lakhatási támogatás (*housing benefit*, lásd lentebb) igénylésének lehetőségét a bérlők számára. Az AHF lehetővé tette a lakásszervezeteknek, hogy a szociális bérleti (*social rents*) konstrukciókat *affordable rent* konstrukcióvá alakítsák át, miközben a saját források bővítésére ösztönözte a HA-kat. Az AHF jelentős jövedelemnövekedéssel számolt a HA-k oldalán az *affordable rent* konstrukcióra való áttérésekből. Ennek részben az volt a célja, hogy a szociális lakásszolgáltatók számára a válság után nehezkesebbé váló banki hitelezést ismét könnyebben elérhetővé tegyék. A program arra kötelezte a HA-kat, hogy előzetesen számítsák ki, a lakásállományuk mekkora részét tekintik átválthatónak az *affordable rent* konstrukciókra, amely által még jobban kalkulálhatóvá váltak a lakásszervezetek jövedelmei.

A HA-k részére hetente esedékes a szociális és a megfizethető bérleti díjak fizetése. A rászoruló bérlők részesülhetnek az alap lakhatási támogatásában, a *Housing Benefit*ben. (A lakhatási támogatási mechanizmusokat a következő al-

²¹ https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/371817/affordable-homes-framework.pdf

²² A keretrendszer a lakásügyekért felelős minisztérium, a *Department of Communities and Local Governments*, valamint a szociális lakhatást felügyelő *Homes England* (akkori nevén *Homes and Communities Agency*) dolgozta ki a 2011-15-ös költségvetési periódusra tervezve. A program fontos eleme volt még, hogy a szociális lakhatásért felelős korábbi szervezetet, a *Tenant Services Authority*-t megszüntette, és annak feladatait a HCA-ba delegálta.

fejezetben részletesebben is bemutatjuk). A közelmúltig a legtöbb szociális bérleti szerződés életre szóló volt, miközben az *affordable rent* szisztémában kiadott szociális lakások bérleti minimuma mindössze két év. A bérlőnek bizonyos esetekben joga van kedvezményes áron megvásárolni, vagy társtulajdonolni a szociális lakást, ezekkel szintén a következő fejezetekben foglalkozunk majd.

Az időskorú rászorultak, a mentális vagy pszichikai nehézségekkel, tanulási zavarokkal küzdők számára a *Department of Health and Social Care* és a *Homes England* 2012 óta külön lakástámogatási ellátórendszert (*Care and Support Specialised Housing*, CASSH) tart fenn. A CASSH keretében évi mintegy 160 millió font támogatás kerül kiutalásra olyan lakóingatlanok létrehozására, amelyek kielégítik a speciális szükségletekkel rendelkezők igényeit.²³ A konzervatív-liberális koalíció 2012-es *Caring for our future: Reforming care and support* című fehérkönyvében²⁴ rögzítette az öngondoskodás lehetőségeinek javításával kapcsolatos alapelveket, amelyek egyik fő célja az intézményes gondozás súlyának csökkentése. A megfelelő lakhatási körülmények biztosítása meghatározó jelentőségű a különleges ápolási igényű személyek jóllétének fenntartásában. A kormányzat értelmezésében a speciális gondozásra szorulóknak számára történő lakásépítés költséghatékony, mivel csökkenti az intézményi keretek között ápoltak számát, és az otthoni gondozást kapók általában jobb mentális egészségnek örvendenek, mint az intézményekben ápolott betegek. A CASSH célja, hogy vonzóbbá és egyben elérhetőbbé tegye az otthoni ellátást az arra rászorulóknak számára. Ennek érdekében a kormányzat támogatja azokat az ingatlanfejlesztőket, amelyek speciális igényűek számára alakítanak ki lakásokat. A CASSH által biztosított támogatások minden olyan szervezet számára elérhetők, amelyek a *Homes England* regisztrált fejlesztési partnerei (HA-k, önkormányzatok, magán ingatlanfejlesztők, civilszervezetek).

Shared ownership konstrukciók

A *shared ownership* (résztulajdonosi, továbbiakban SO) konstrukció a megfizethető lakhatás egyik legfontosabb, bár a teljes lakásállományhoz viszonyítva egyelőre nem túl kiterjedt eszközének tekinthető. Elemzésünk számára azért is lényeges ennek áttekintése, mivel az SO nem a szociális lakásállomány rovására segíti a tulajdonszerzést az erősen rétegzett angol lakáspiacon. A megosztott tulajdonlás lehetőségével több kormányzati lakhatási programban találkozhatunk, így például a CASSH is kínál ilyen konstrukciót az időskorú rászorultak számára.²⁵ Az

²³ https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/377023/care_and_support_specialised_housing_fund_prospectus.pdf

²⁴ https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/136422/White-Paper-Caring-for-our-future-reforming-care-and-support-PDF-1580K.pdf

²⁵ A CASSH SO konstrukciója kimondottan az időskorúak résztulajdon-szerzését segíti olyan ingatlanokban, amelyek jobban megfelelnek az esetleges gondozási és életkori szükségleteknek.

²⁶ https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/377023/care_and_support_specialised_housing_fund_prospectus.pdf

SO konstrukciók célja, hogy a bérleti és a tulajdonosi státusz között segítsék az arra rászoruló lakáshoz jutását. Az SO tehát egy olyan hibrid, alacsony költségű lakástulajdonlási (*low-cost home ownership*, továbbiakban LCHO)²⁶ forma, amely a magánbérleti konstrukció, a „normál” lakástulajdonlás, illetve a szociális lakás-szektor között helyezkedik el. Az SO azokat célozza, akik nem lennének képesek arra, hogy piaci körülmények között megvásároljanak egy teljes lakást. A lakás egy részének megvételével csökken az önrész aránya, és a vásárlónak kevesebb hitelt kell felvennie. A végső cél természetesen az ingatlan teljes megvétele, vagyis a normál lakástulajdonosi státusz elérése. Az SO konstrukció aránya az angliai lakásállományban nem haladja meg az egy százalékot, de az egyéb LCHO eszközök között még így is az SO számít a legjelentősebbnek. Az SO olyan háztartások számára elérhető, amelyek összesített éves jövedelme nem haladja meg a 60 000 fontot. Az SO konstrukciókban a vevő az ingatlan piaci értékének 25–75 százalékát vásárolja meg, a maradékot a lakásfenntartó hitelezzi meg bérleti díj formájában. A bérleti díj a nem-tulajdonolt részlet után kerül kiszámításra, de értéke nem haladhatja meg a nem-tulajdonolt részlet piaci árának 3 százalékát (Bright S. – Hopkins, N., 2011: 379).

Az SO konstrukció előnyeit és életképességét élénk szakirodalmi vita övezi. Nanda és Parker (2015) például azt hangsúlyozza, hogy a résztulajdonlási mechanizmus összes költsége (a lakásrész megvásárlásához felvett hitel kamatai, illetve a tulajdonba nem vett lakrész utáni bérleti díj fizetése) lényegesen meghaladja a privát bérleti szektor költségeit, illetve sokszor olyan lakás megvásárlásába hajtja bele a háztartásokat, amelyet azok jövedelemviszonyai egyébként nem feltétlenül indokolnának (Nanda–Parker, 2015). A szerzőpáros arra is felhívja a figyelmet, hogy a mechanizmus tovább erősíti a saját lakástulajdon birtoklásának fontosságát (szemben mondjuk a szociális lakhatás fejlesztésével),²⁷ miközben nincs meggyőző empirikus bizonyíték arra, hogy az SO konstrukciónak köszönhetően érdemben gyarapodna a hosszú távú lakástulajdonosok köre. A *Tenants Services Authority* rendszeres felmérései szerint a résztulajdonosok mindössze átlagosan 25 százaléka képes elérni a 100 százalékos tulajdonlási arányt (ezt a fokozatos tulajdonszerzést nevezi a törvény „*staircasing*nek”).²⁸ Bright és Hopkins (2011) szerint az SO sémák nem nyújtanak olyan pénzügyi, likviditási, vagyonfelhalmozási és mobilitási előnyt, mint a hagyományos lakástulajdon. A résztulajdonos jogi és praktikus státusza szintén problematikus: a résztulajdonosok nagy része általában teljes jogú tulajként tekint magára, miközben a résztulajdonolt lakással kapcsolatos döntési autonómiájuk lényegesen szűkebb, mint a klasszikus tulajdonosoké.

²⁶ A kormányzat egyéb LCHO eszközök segítségével is igyekszik elérhetőbbé tenni a lakáshoz jutást (például kooperatív lakhatás, vásárlási költségmegosztás), de egyértelműen az SO számít a legfontosabb konstrukciónak.

²⁷ A szerzők szerint az egyébként is magas lakástulajdonlási aránnyal rendelkező liberális lakhatási rezsimben a SO konstrukció tovább erősíti azt az egyébként is berögződött dichotómiát, miszerint a „saját jó, az állami rossz”.

²⁸ <https://www.theguardian.com/housing-network/2014/feb/19/shared-ownership-first-time-buyers-property-ladder>

Az eltérő lízingkonstrukciók miatt különösen nehézkes az SO-k eladása, illetve az LCHO szektoron belüli mozgás. A résztulajdonosok sok esetben nem jogosultak egyéb LCHO konstrukciókra, sőt sokszor a többi lakástámogatási mechanizmusokból (például szociális bérlemények megpályázása, pénzügyi támogatások) is ki vannak zárva.

A szociális lakások megvétele és a lakhatási támogatások reformja: a lakástámogatási rendszer rekommunikációja

A szociális lakások megvásárlása és a bérleti szektor szerepének növekedése

Mivel tanulmányunk fő célja annak elemzése, hogy az angliai lakástámogatási intézkedések rekommunikációja milyen hatásokat gyakorol a fiatalok otthonteremtési lehetőségeire, két egymással összefüggő mechanizmust mutatunk be, amelyek eredményeképpen tovább rétegződik az angol lakáspiac, egyre kedvezőtlenebbé válnak a támogatási rendszerek és ezek miatt egyre nehezebben jutnak lakáshoz a rászoruló fiatalok. A két vizsgált mechanizmus nem tartozik szorosan egy kategóriába, mivel a szociális lakások megvásárlása egy tulajdonszerzési (később pedig sok esetben sajnos tulajdonvesztési) folyamat, amelynek közvetlen hatásai elsősorban a szociális lakásszektor szűkülésében, illetve a szociális lakásszektorban lakók társadalmi összetételének megváltozásában érhetők tetten. A kizárólag magánbérleti szektorban igényelhető LHA 2011-es bevezetése ezzel szemben egy pénzügyi támogatási intézkedés, amelynek segítségével a konzervatív-liberális kormányzat voltaképpen éppen azoknak a mechanizmusoknak (többek között az RTB-nek) a hatásait próbálja ellensúlyozni, amelyek eredményeként egyre többen szorulnak ki a szociális lakhatás lehetőségei közül.

Az RTB egy évtizedek óta jelenlévő lehetőség, amely hosszú távon alapvetően befolyásolta a szociális lakásállomány nagyságát. A Thatcher-kormányzat az 1980-as *Housing Act*-ben tette lehetővé, hogy a szociális lakásokat legalább három év tartózkodás után jelentős kedvezményekkel megvásárolhassák a bérlők, ha erre igényük és lehetőségük van. A törvényben megfogalmazott cél az volt, hogy a szociális lakásokban lakó egyének racionális döntéshozóként, felelősségük teljes tudatában képesek legyenek részt venni az ingatlanpiaci folyamatokban. A rendelkezés kötelező érvényű az önkormányzatok számára, azaz névleg minden önkormányzati tulajdonban lévő lakás megvásárlási lehetősége nyitott a minimális tartózkodási követelményt teljesítő bérlők számára. A szociális lakások megvásárlása már az 1980-as *Housing Act* előtt létező gyakorlat volt, ekkor viszont teljes egészében a helyi önkormányzatok hatáskörében állt a folyamat, az önkormányzatok határozták meg, hogy mely lakásokat kínálják fel megvételre a lakók számára. 1976-ban például országsszerte közel 46 000 szociális lakást adtak el a bérlőknek az önkormányzatok, ám a kedvezmények mértékét és a jelzáloghitelezési feltételeket nem szabályozta országos hatáskörű törvény, ezért

ezek településenként változtak. (Blandy – Hunter 2012: 20). Az RTB sémában nagyságrendileg a becsült piaci ár 33 és 50 százaléka között lehet hozzájutni a szociális lakásokhoz, attól függően, hogy mennyi ideje él a háztartás a lakásban (Disney – Lou 2017: 53). Ez a lehetőség mind a mai napig elérhető a szociális lakásszektorban, és az 1980-as évek eleje óta (hullámzó intenzitással) majdnem hárommillió szociális lakás került az RTB szisztémának köszönhetően magánkézbe. Az önkormányzatoknak kedvezményes jelzáloghitelezési lehetőséget kell biztosítaniuk az RTB-vásárlóknak, amely hitelkonstrukciók az igénylők életkora és kereseti helyzetük függvényében a törvény nyújtotta keretek között változhatnak. Az eredeti törvény rendelkezett egy minimum ár megszabásáról az új építésű szociális lakások esetében, amelyeket az önkormányzatok nem értékesíthettek az építetési ár alatt, a későbbi rendelkezések ezt a követelményt lazították (Disney–Lou 2017: 53). Az RTB konstrukciók javarészt az önkormányzati lakásállományt érintették, nem mindegyik lakásszervezetre terjedt ki a hatályuk. Londonban, a dél-angol nagyvárosokban és Kelet-Angliában jellemzően magas volt az önkormányzatok lakásállomány-eladása (35–40 százalék). A munkáspárti irányítás alatt álló önkormányzatok általában kevesebb lakást adtak el RTB konstrukciókban. A törvény hatályát legtöbbször úgy kerülték meg, hogy az önkormányzati lakásállományt átadták valamilyen szociális lakásszolgáltatónak (HA-nak), amelyek a 2000-es évek elejéig csak jóval szigorúbb feltételrendszerek mellett alkalmazhatták az RTB sémát.

Az önkormányzatoknak a törvény hatályba lépése óta tájékoztatási kötelezettségük van a potenciális RTB-vásárlók felé azt illetően, hogy milyen kockázatokkal kell szembenéznük a szociális lakások megvásárlása esetén, leginkább a megvételhez folyósított hitelek kapcsán. A kockázatok becslése, közlése, kezelése, illetve az RTB-vásárlások peres ügyeinek a kezelése egyszerre oszlik meg a központi kormányzat, az önkormányzat, valamint a vitás ügyekben eljáró és ítélkező bíróságok között. Az RTB lakásvásárlásokkal kapcsolatban mind a kormányzati dokumentumok, mind a kormányzati kommunikáció a vásárlók felelősségének kívánatos és pozitív megnövelését („*responsibilization*”), a tulajdonosi kontroll és biztonság elérhetővé tételét hangsúlyozta (Saunders, 1990). Ezzel összefüggésben a kormányzatok célja a szociális lakások megvásárlásának „segítése” volt, mindenekelőtt a kedvező jelzáloghitelezési konstrukciók nyújtásán keresztül (Flint – Rowlands 2003: 224).²⁹ Mindazonáltal Whitehead (1984: 128) már né-

²⁹ Ennek a kormányzati attitűdnek, és a saját lakástulajdonlás minden áron (adott esetben a szociális lakásállomány kárára) történő elősegítésének egy jellemző megfogalmazása a *Department of Environment* (DoE) egy 1981-es dokumentuma: „Ebben az országban kétségtelenül jelen van a lakástulajdonlás iránti mély elköteleződés, a kormány pedig igyekszik elősegíteni ezt a tulajdonosi szemléletet. Ez a szemlélet az állampolgárok akarátát fejezi ki, biztosítja a jólét megszilárdulását a társadalomban, arra sarkallja a tulajdonost, hogy fejlessze és modernizálja az otthonát, lehetővé teszi, hogy a szülők vagyont halmozzanak fel gyermekeik számára, továbbá növeli az egyén személyes szabadságát és függetlenségét, amely a társadalmunk egyik építőköve.” DoE (Department of the Environment) 1981. Council House Sales: The Government’s Reply to the Second Report from the Environment Committee. Session 1980–1; HC366. Command Paper 8377. London: HMSO.

hány évvel az RTB szisztéma elindulása után amellet érvelt, hogy a kormányzat sokkal inkább ideológiai-politikai, mintsem reális gazdasági és finansziális okokból stimulálja mesterségesen a saját lakástulajdonszerzést.

Az RTB séma tehát tovább növelte, növeli a magánbérleti szektor súlyát az angol lakáspiacon, mivel a szociális lakásszektorból kikerülő lakások egy jelentős része előbb-utóbb a magánbérleti piacon jelenik meg (Sprigings – Smith 2012: 59). Ez pedig azt jelenti, hogy egyre több szegényebb háztartás kényszerül a magánbérleti szektorba, mivel szociális lakáshoz már nem tudnak hozzájutni. Az RTB konstrukció fiskális következményei természetesen nem csak a kedvezményes lakásvásárlások támogatásában mutatkoznak meg, hanem azokban a pluszkiadásokban is, amelyekkel az állam a PRS szektorba kerülő rászoruló háztartásokat próbálja segíteni, mindenekelőtt az LHA támogatásokon keresztül. Ebből a szempontból tehát a magánszektor bővülése hosszabb távon többletkiadást jelent az államnak, mivel egyre több és több az olyan rászoruló, akiket lakástámogatás formájában az államnak a PRS piacon kell kisegíteni.

Erőteljes lakáspiaci hatásai miatt az RTB értékelése rendkívül heves vita tárgyát képezi a szakirodalomban. A szociális lakások magántulajdonba kerülése ugyanis egyszerre tizedeli meg a szociális lakásállományt, jelent fontos bevételi forrást a lakást eladó entitásnak, miközben több millió háztartást segített saját lakástulajdonhoz az elmúlt évtizedekben. Disney és Luo (2017: 51) számításai szerint az RTB-nek köszönhetően a saját lakástulajdonnal rendelkezők aránya az Egyesült Királyságban az 1979-es 55 százalékról a 2000-es évek elejére 70 százalék fölé emelkedett. A szerzőpáros értékelése szerint az RTB olyan rétegeket is potenciális lakásvásárlói pozícióba hoz, amelyek jövedelmi viszonyaik miatt normál esetben valószínűleg sosem válhatnának lakásvásárlókká. A magas fix költségek miatt a lakáspiac ugyanis a magasabb jövedelműek irányába „lejt”, eleve kizárva a lakástulajdonlás lehetőségéből az alacsonyabb jövedelműeket. Ez az alacsonyabb vagy ingadozóbb jövedelmekkel rendelkezőket a bérleti konstrukciók felé tereli, viszont a kevésbé fejlett szociális lakásszektorral rendelkező államokban csak relatíve kevesen tudnak kedvezményes bérleményekhez jutni. Az RTB rendszertől kezdetben sok szakértő azt várta, hogy növekedni fog a lakástulajdonlás pénzügyi és szociális előnyeit élvezők száma, viszont azzal egyáltalán nem számoltak, hogy az eladások következményeként fogyatkozó szociális lakásszektor miatt egyre többen kényszerülnek majd a magánbérleti szférába.

Az is vita tárgyát képezi, hogy az RTB valóban képes volt-e hosszú távú otthonteremtési eszközként működni, ahogyan azt a konzervatív kormányzatok rendszeresen hangoztatják. King (2010) például kiemeli, hogy az RTB-nek köszönhetően háztartások tömegei váltak hosszútávon élvezhető, örökíthető javak valódi tulajdonosává. Más kutatások ezzel szemben azt támasztják alá, hogy kimondottan magas azoknak az RTB konstrukcióban megvásárolt lakóegységeknek a számaránya, amelyeket később a tulajdonosok nem tudnak fenntartani, és eladnak. Az RTB konstrukciókban megvásárolt lakások eladásának egyik oka az volt, hogy ezek az újdonsült háztartások általában rossz anyagi helyzetben voltak,

és jellemzően komoly gondot okozott például a felújításokra vagy a megvételükre felvett jelzálogkölcsonök visszafizetése. Másrészt viszont sokan kihasználják azt is, hogy az RTB révén olcsón tudnak lakáshoz jutni, majd az ingatlanokat magasabb áron adják tovább, és ezeknek a lakásoknak jó része egy idő múlva a magánbérleti piacon köt ki (Sprigings–Smith 2012: 51).

Ehhez kapcsolódóan Murie (1998: 44) arra is felhívja a figyelmet, hogy az RTB rendszeren keresztül kormányzati szándék a lakástulajdonlás növekedésére ellentétben áll a nem-RTB alapú, tehát ingatlanpiaci tulajdonszerzési lehetőségek támogatásának a szűkülésével. Az 1990-es évek első felében folyamatosan csökkentek azok az állami támogatási formák és védelmi mechanizmusok, amelyek a valódi piaci alapú lakásszerzést segítették. Az évtized közepére jóformán teljesen eltűntek azok az adókedvezmények és jelzáloghitelezési biztosítékok, amelyek a piaci lakásvásárlókat védték. Az 1990-es években folyamatosan szigorodtak a jelzálogvédelmi biztosítások feltételei, a piaci alapokon lakást szerzők egyre kevésbé jutottak hozzá ezekhez az MPPI (*Mortgage Protection Policy Insurance*) konstrukciókhoz. Mindazonáltal az állam már az RTB bevezetésétől jelentős szerepet vállalt az alapvetően szegényebb lakásvásárlók kockázati kitettségének csökkentésében.

A legtöbb lakhatási szakember egyetért abban, hogy az RTB rendszer legsúlyosabb hosszútávú következménye az önkormányzati (illetve kisebb mértékben a HA-k által fenntartott) szociális lakásállomány csökkenése, és ezáltal a szociális lakhatásra szorulóknak még kedvezőtlenebb helyzetbe kerülése lett. Ennek következtében növekszik a magánbérleti szektorban nyújtott lakhatási támogatásra (*Local Housing Allowance*) szorulóknak aránya, illetve csökken a szociális lakásokban élők aránya: a *Department for Local Communities and Local Governments* (DCLG) 2015-ös adatai szerint az összes háztartáshoz mérve 1980-ban a háztartások 31 százaléka, 2014-ben pedig már csak 17 százaléka lakott szociális lakásban. A magánbérleti szektorban élők aránya viszont a 2003-as 10 százalékról közel 20 százalékra emelkedett 2014-re, és becslések szerint 2020-ra minden negyedik háztartás bérelt lakásban fog élni.³⁰ A 2016-2017-es *English Housing Survey* adatai szerint a magánbérleti szektor háztartásainak közel felét 35 év alatti fiatalok alkotják, illetve a 16–35 éves korosztály fele bérelt lakásban él. Emellett a 35 évesek 25 százaléka lakik a szüleivel (*English Housing Survey* 2017: 6).

A magánbérleti szektorba kényszerülők közül sokan viszont csak lakhatási támogatások segítségével tudnak megkapaszkodni. Ezáltal a magánbérleti szektorban élő rászorulóknak egyre inkább a lakhatási támogatásoktól függenek a szociális lakhatásnál lényegesen magasabb bérleti díjak megfizetése miatt. Az RTB a visszavásárlásokon és a szociális lakhatásból kiszorulókon keresztül lényegében rekommodifikálja a szociális lakásszektort, miközben jelentős nyomás alá helyezi a jóléti államot is, amely lakhatási támogatások formájában próbálja javítani

³⁰ <https://www.theguardian.com/money/2017/jun/12/one-in-four-households-in-britain-will-rent-privately-by-end-of-2021-says-report>

a magánbérleti konstrukciókba kényszerülő háztartások helyzetét. Az RTB tehát sok szempontból tekinthető a neoliberális szociálpolitika megtestesülésének, annak minden hátulütőjével együtt. Az egyenlet egyik oldalán áll a jóléti szolgáltatások visszavágása a „hatékonyság” növelése címén, illetve a lakástulajdonlás további felértékelődése az egyébként is meglehetősen kommodifikált és rétegzett angol lakáspiacon. A másik oldalon az állam kénytelen valamilyen módon kiségiteni a magánbérleti szektorba kényszerülő rászorulókat, viszont – ahogyan azt a következő fejezetben részletesebben be is mutatjuk – az egész LHA mechanizmus szisztematikusan diszkriminálja a fiatalokat, akiknek az otthonteremtéshez a legnagyobb segítségre lenne szükségük. Cserébe a kormányzat buzgón alkalmazza azokat a jellegzetes neoliberális és konzervatív toposzokat, amelyek az átalakítások hatékonyságát és társadalmi „igazságosságát”, illetve az egyéni felelősségvállalás, valamint a család szerepének fontosságát hangoztatják a lakhatási döntések kapcsán (Wilkinson, Ortega Alcázar 2017: 343).

Lakhatási támogatások

Az angliai lakhatási támogatási rendszer két fő komponensből tevődik össze, amelyek értelmezéséhez röviden meg kell vizsgálnunk ezeknek a támogatásoknak a történeti hátterét és kialakulását. Az egyszerűség kedvéért az alábbiakban a két támogatási forma angol neveit fogjuk használni. A támogatási rendszer újabb eleme, a már említett *Local Housing Allowance* (LHA) a régebbi támogatási szisztémába (*Housing Benefit*, továbbiakban HB) ékelődött be a 2010 utáni jóléti reformok során, és átalakította annak bizonyos részeit. Ezért a kétféle támogatás jelenlegi működését csak fokozatosan fogjuk kibontani, tekintve, hogy a HB bizonyos támogatási mechanizmusai jelentősen átalakultak 2010 után. Előjáróban ezzel kapcsolatban annyit szükséges megjegyezni, hogy a 2010-es reform tulajdonképpen kivette a magánbérleti szektor lakhatási támogatását a HB köréből, és új számítási mechanizmusokkal kialakította az LHA rendszerét. A HB-vel kapcsolatos alábbi elemzés tehát ezzel a kitételrel olvasandó.

A brit lakhatási támogatási rendszer alapját 2010-ig kizárólag a *Housing Benefit* szisztéma képezte, amelyet az 1986-os *Social Security Act* foganatosított, és 1988 áprilisától lépett életbe (Wilson, 2013). A HB a brit állam egyik legjelentősebb és folyamatosan növekvő jóléti kiadása. 2000-ben 11 milliárd, 2011-ben 21,4 milliárd, 2016-ban pedig 24 milliárd fontot különített el az állam lakhatási támogatásra (ebben az összegben a HB és az LHA egyaránt benne van). A kiadások nagyságrendileg 40 százaléka a magánbérleti szektor háztartásai számára nyújt lakhatási támogatást, 2010-11-től már *Local Housing Benefit* formájában. Hickman és szerzőtársainak (2017) adatai alapján a szociális lakásszektor háztartásainak körülbelül 60 százaléka kap HB-t, míg a magánbérleti szektor esetében ugyanez az arány körülbelül 30 százalékos LHA formájában. 2007-ben összesen négy milliárd fő kapott HB-t, 2014-re ez a szám közel ötmillióra emelkedett. A HB egy jövedelemtesztelt támogatás, amelyre bevezetésekor a szociális lakásszektor,

illetve a magánbérleti szektor háztartásai egyaránt jogosultak voltak, amennyiben megfeleltek bizonyos jövedelmi és életkori feltételekből számított követelményeknek. A HB költségvetését a *Department for Work and Pension* (továbbiakban: DWP), vagyis a munka- és nyugdíjügyekért felelős minisztérium kezeli, a támogatások konkrét kiosztását a helyi önkormányzatok felügyelik. A támogatás kiutalási mechanizmusa többször változott. A HB bevezetésekor főszabály szerint a tulajdonos/bérbeadó kapta a HB-t, aki ezáltal csökkentette (részleges HB) vagy teljesen lenullázta (teljes HB) a bérleti díjat, attól függően, hogy a támogatás csak részlegesen vagy teljes egészében fedezte a bérleti díjat. Ez a kifizetési mechanizmus általánosan érvényes volt a szociális bérleti szektorra, a privát szektor esetében pedig akkor, ha a bérlőnek díjhátraléka volt. A 2010–11-es reform intézkedései értelmében viszont a szociális lakások esetében a juttatást nem a fenntartónak/tulajdonosnak, hanem közvetlenül a jogosultnak fizetik ki. Ez a változtatás heves szakmai vitát generált, mivel a szakértők attól tartottak, hogy a lakhatásra szánt támogatásokat a nehéz anyagi helyzetben lévő bérlők esetleg másra fordítják (Hickman et al., 2017: 1108).

A HB-t a háztartások a szükségleteik, az erőforrásaik és a lakhatási költségeik alapján kiszámítva kapják. Szerkezetét tekintve a HB szorosan hozzá van kötve az ún. *Income Support Scheme*-hez, illetve a jövedelemalapú munkanélküliségi támogatás (*Jobseeker's Allowance*) folyósításához, amelyekkel együtt a lakhatási támogatások is a *Universal Credit* tágabb juttatási rendszerébe illeszkednek be.³¹ A jövedelemküszöb szintje alacsonyabb a sok eltartottal rendelkező háztartásokban, vagy amelyekben egyéb különleges körülmények (például tartós gondozási igény) merültek fel. A HB csökkentett módon kerül kiutalásra azok számára, akik jövedelme csekély mértékben haladja meg a megállapított jövedelemküszöböt (65 penny/1 font viszonylatban minden a jövedelemküszöb feletti fontra számítva). Az utóbbi években jelentősen növekedett a HB-t rossz jövedelmi viszonyaik miatt kérelmezők száma. Gibb (2016: 46) számításai szerint a 2008-as válság kezdete óta duplájára nőtt azoknak a száma, akik nem munkanélküli támogatás alapján (*Jobseeker's Allowance*), hanem normál munkaviszony mellett igényelnek lakhatási támogatást. Az alacsony jövedelmű lakástulajdonosok nem jogosultak HB-ra, viszont jelzőlog-visszafizetésre igényelhetnek másfajta jövedelemtámogatást. A maximális HB kifizetésekre azok az igénylők voltak jogosultak, akik jövedelemtámogatásban (*Income Support*) vagy munkanélküliségi támogatásban részesültek, vagy akiknek a jövedelme a jövedelemtámogatási küszöb alá esett. Ebben az esetben a HB-nek (elviekben legalábbis) az igénylő teljes lakhatási költségeit fedeznie kellene. Ez a gyakorlatban viszont nem feltétlenül valósul meg, részben a magánbérleti piac bérleti díjainak elszabadulása, részben pedig

³¹ A Universal Credit összevont, rászorultsági elvű támogatási forma, amely számos támogatási mechanizmust foglal magába (családi és munkavállalói adókedvezmények, különböző munkanélküliségi és álláskeresői járadékok stb.). <https://www.economist.com/britain/2018/05/31/britains-switch-to-a-universal-credit-is-not-going-well>

az alacsony szobakihasználtsági konstellációkra kivetett kvázi büntetések miatt (*under-occupancy penalty*).³²

A brit HB-nek nagy szerepe van a szegénység elleni küzdelemben és a szociális biztonság megteremtésében. Ez leginkább abban nyilvánul meg, hogy bizonyos rászorultsági körülmények fennállása esetén a HB elvileg a lakhatási költségek teljes egészét fedezheti. Ebben az értelemben a HB-nek nem csak a lakhatás finanszírozása kapcsán van fontos szerepe, hanem egyfajta jövedelem-kiegészítés-ként is funkcionál. A rendszer ugyanakkor számos inherens nehézséggel küzd és küzdött, amelyek részben az egész rendszer jelentős átalakításához vezettek 2010-11-ben. A támogatási mechanizmus egésze nagymértékben kötődik ahhoz, hogy az állam, illetve a HB-t adminisztráló helyi hatóságok milyen szintekre állapítják meg a különböző háztartások alapvető lakhatási igényeinek kielégítését. Ahogyan arra például Gibbons és Manning (2006) is rámutattak, a 2000-es évek első felében a HB lényegesen torzította az ingatlanpiacot, amennyiben nem sarkallta arra a nagyvonalú támogatásokban részesülő bérlőket, hogy olcsóbb és megfizethetőbb lakhatást keressenek maguknak. A konzervatív-liberális koalíció 2010-ben kezdte meg a lakhatási támogatási rezsim átfogó reformját, amelynek legjelentősebb komponense az volt, hogy a magánbérleti szektor felé csatornázott támogatásokat kivették a HB keretéből, és létrehozták az új kalkulációs mechanizmuson alapuló *Local Housing Allowance* intézményét. LHA pilot programok már 2003 óta működtek (Wilson 2013: 5), de országos szintű bevezetésre csak 2010-11-ben került sor, a kormányzat kiadáscsökkentő intézkedéseinek részeként. Az LHA bevezetésének három alapvető célja volt: álláskeresésre ösztönözze a HB-t kapó munkanélkülieket, egyszerűsítse a jövedelemtesztelési mechanizmust, és csökkentse az állam lakhatásra fordított kiadásait.³³ Az LHA csak a magánbérleti szektorban nyújt támogatásokat, és több szempontból is jelentősen átalakította a lakástámogatási mechanizmusokat. Az LHA egy általányalapú támogatás, amelyet a *Valuation Office Agency* (VOA) ítél meg egy meglehetősen bonyolult ún. BRMA (*Broad Rental Market Area Review Protocol – „a bérbeadott ingatlan földrajzi körzete” szerinti szabvány*) elnevezésű mechanizmus alapján végzett kalkulációval. A VOA tulajdonképpen annak alapján határozza meg az igénylő LHA támogatásának mértékét, hogy az adott BRMA területén a támoga-

³² Az ún. *spare room subsidy* („tartalék szoba támogatás”) mechanizmus (amely a napi politikai sajtóba *bedroom tax*, azaz hálószoba adó néven vonult be) arányosan csökkentette a lakhatási támogatások kifizetését azon igénylők esetében, akiknek a háztartás mérete nem indokolta a bérelt ingatlan nagyságát. A 2013-ban bevezetett intézkedés távlati célja lakáshiány enyhítése és a lakhatási támogatási kiadások csökkentése lett volna. A konzervatívok azzal érveltek, hogy az adófizetők a lakhatási támogatáson keresztül sokszor olyan konstellációkat is finanszíroznak, amelyekben a bérlők jóval nagyobb lakás után kapnak állami segítséget, mint amekkorára egyébként szükségük lenne. Ugyanakkor Gibb (2015) azt is kimutatta, hogy az *under-occupancy* („kihasználatlansági”) büntetések aránytalanul nagymértékben érintik például a tartós fogyatékosokat gondozó háztartásokat. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/485582/rsrcs-evaluation-summary.pdf

³³ Az LHA kialakítása a konzervatív-liberális kormány átfogó jóléti reformcsomagjába ágyazódott, amely program számos, elsősorban a munkanélkülieket segítő támogatási mechanizmust vont össze az ún. *Universal Credit* (UC, „univerzális hitel”) szisztéma alatt.

tásra jogosult milyen „észszerű” lakhatási körülményekre tarthat igényt a magánbérleti szektorban, tekintetbe véve az adott terület jövedelmi viszonyait, illetve az igénylő számára elérhető egészségügyi, oktatási, tömegközlekedési, bevásárlási, pénzügyi szolgáltatási lehetőségeket. Az LHA rátákat ennek fényében az adott BRMA-k magánbérleti piacának 30. percentilise alapján kalkulálják, miközben a különböző lakásméretetekhez különböző kifizetések társulnak, országos szinten maximalizált értékhatárokkal (Wilson 2013: 6).

Az LHA közvetlenül a bérlőnek kerül kiutalásra, kivéve bizonyos rendkívüli eseteket, amikor a tulajdonos jogosult a támogatásra (nyolc hetet meghaladó bérleti díj tartozás, a bérlő átmeneti fizetéseképtelensége, vagy korlátozott ügyintézési kapacitása miatt). A kormányzati rendelkezések ugyanakkor hagynak diszkrecionális jogkört a helyi hatóságok számára is annak eldöntése kapcsán, hogy bizonyos körülmények fennállása esetén a bérlőnek vagy a tulajnak utalják-e ki a támogatást (Wilson 2013).

Az LHA az alábbi tényezőket veszi figyelembe a juttatások kalkulálásánál:

1. az adott BMRA-ban található magánbérleti szektor jellemző bérleti díjai;
2. a támogatásban részesülő háztartásban a szobák száma, amelyek heti támogatása országos szinten maximalizált:
 - 260 font egy szobára, társbérleti konstrukcióban
 - 260 font egy szobára kizárólagos egyéni használatra
 - 302 font kétszobás lakóegységre
 - 354 font háromszobás lakóegységre
 - 417 font négyszobás lakóegységre³⁴
3. a támogatásban részesülő háztartás lakhatási igényei:
 - egy lakószoba az igénylőnek és a partnerének (azonos nemű párokat is beleértve)
 - egy lakószoba bármely másik, 16. életévét betöltött személynek
 - egy lakószoba két azonos nemű, 16 év alatti gyermek számára
 - egy lakószoba két különböző nemű gyermeknek 10 éves kor alatt
 - egy lakószoba bármilyen más gyermeknek (például nevelt gyermek számára)
4. életkor: a 35 év alatti egyedülálló igénylő számára az LHA egy társbérleti lakószobát határoz meg észszerű és támogatásra alkalmas lakhatási feltételnek (*Shared Accomodation Rate*, továbbiakban SAR)

A fiatalok otthonteremtési lehetőségeinek szempontjából különösen nagy jelentősége van a legutolsó tényezőnek. A *Housing Benefit* szisztémába eredetileg 1996-ban építettek be egy hasonló megkötést a PRS bérlemények támogatása esetében, viszont az akkori törvény értelmében a 25 év alatti egyedülálló fiatalok számára határozták meg társbérletben kivett szoba támogatását (*Shared Room*

³⁴ <https://www.gov.uk/government/publications/local-housing-allowance-lha-rates-applicable-from-april-2015-march-2016>

Rate). A lakhatással foglalkozó szakemberek a rendelkezést már ekkor erősen diszkriminatívnak ítélték, viszont a konzervatív-liberális kormányzat az LHA bevezetésével 35 évre emelte a jogosultsági életkort, amivel tovább erősítette a konstrukció érvényét (Wilson 2013: 6). Hasonló mechanizmusként működött a 2013 végén indult és 2015 márciusáig tartó *Sharing Solutions Programme* (SSP – *Megosztási megoldások programja*) elnevezésű pilot projekt, amelynek az volt a célja, hogy segítse a rászoruló fiatalok hosszabb távú társbérlethez jutását a magánbérleti szektorban. Az összesen nyolc angliai városban lefolytatott programok keretében például átmenetileg feloldották az alacsony szobakihasználtság esetén kivetett „hálószoza adókat”, bérlői és tulajdonosi tréningeket szerveztek a hosszú távú lakhatás segítésére, illetve üresen álló kollégiumi épületeket tettek társbérletként elérhetővé. Mindemellett az SSP formák csak az LHA-SAR konstrukcióban érintettekét célozták, akik számára továbbra is ugyanúgy elérhetetlen maradt a nem társbérleti alapú lakástámogatás (Green, McCarthy 2015: 165).

A lakáspolitikai átalakítások hatása az otthonteremtésre és a családalapításra

Az LHA jogosultsági korhatár felemelésének számos hosszú távú következménye van: a konstrukció lényegesen korlátozza a fiatalok lakáspiaci lehetőségeit, mivel tulajdonképpen csak a törvényben lefektetett társbérleti helyzetre kínál számukra támogatást. A 35 évre emelt támogatási jogosultság ezért több szempontból is kényszerpályára helyezi a lakhatási támogatásra szoruló brit fiatalokat, mivel a 35 év alattiak számára voltaképpen csak az egyszobás társbérleti konstrukciót teszi támogatott formában elérhetővé. A gazdasági válság következtében nehezebbé vált a fiatalok lakáshoz jutása, miközben a 2010-es évek közepén az (elsősorban a dél-angliai városokban) elszabaduló ingatlanárak és bérleti díjak miatt rengeteg rászoruló fiatal számára az LHA-SAR maradt a lakhatáshoz jutás egyetlen módja (Wilkinson, Ortega-Alcazar 2017: 331). Az SAR szisztéma a lakhatási támogatásra szoruló fiatal felnőttek tömegeit kényszeríti társbérletre, amely komolyan hátráltatja az otthonteremtés és a családalapítás folyamatát. Az SAR mechanizmus indokolatlanul tágra nyitotta a lakhatási támogatási rendszerben a „fiatal egyén” definícióját, és ezen keresztül a brit jóléti állam társbérletekre bátorítja azokat a fiatal felnőtteket, akiket igazából már az otthonteremtésben és a családalapításban kellene segítenie.³⁵ További fontos szempont, hogy az LHA-SAR szisztéma túlzottan egységes, homogén, egyszerűen modellezhető igényekkel rendelkező csoportként határozza meg a fiatalokat, tulajdonképpen 18-tól 35 éves korig. Ez a Rogers Brubaker, amerikai szociológus által „groupism”-nek nevezett jelenség homogén, jól körülhatárolható csoportokat konstruál ott, ahol ezek igazából nem

³⁵ Wilkinson és Ortega-Alcazar (2017) élesen kritizálja a lakhatási támogatási rendszer átalakításának kormányzati kommunikációját, miszerint az LHA mechanizmus ezen új eleme nem csupán költségcsökkentés, hanem egy igazságosabb lakáspolitikára részrelelem is. A szerzők szerint a konzervatív-liberális koalíció „*anti-welfare*” (anti-jóléti) populista narratívája hatásosan demonizálta azokat a fiatalokat, akik az állítólagos „ésszerű” igényeiktől jóval nagyobb lakásokra igényeltek HB támogatást.

léteznek (Brubaker, 2004). Ebben az összefüggésben az SAR tulajdonképpen egy támogatási rendszerbe utalja például a felsőoktatásban tanuló korai huszonéveseket azokkal a fiatal felnőttekkel, akik 30 éves koruk környékén már családalapításon gondolkoznak.

Berrington és Stone (2013: 9) arra is felhívja a figyelmet, hogy a támogatási életkor 35 évre történő emelésekor a kormányzat valójában egy téves és fordított oksági láncolatot alapuló feltételezésből indult ki. A DWP 2011-es felmérése szerint a 25–35 év közötti egyedülálló, gyermektelen, már nem tanuló fiatalok körülbelül 40 százaléka él valamilyen megosztott bérleti rendszerben. Ebben az értelemben a DWP és az akkori kormányzat állásfoglalása szerint a 25–35 éves korosztály egésze nagyjából hasonló lakhatási körülmények között él, amennyiben a harmincas éveik közepén járók még mindig jelentős hányada él közös albérletekben. Vagyis az egész SAR szisztéma azt feltételezi, hogy a 35. év egyfajta választóvonalnak tekinthető a fiatalok lakhatási körülményei kapcsán, mivel döntően a 35 év feletti korcsoportban kezd el növekedni a nem valamilyen megosztott bérleti rendszerben élők, illetve a lakástulajdonosok aránya. A szerzőpáros viszont a *Labour Force Survey* adatait elemezve kimutatta, hogy a 25–29, illetve a 30–35 éves korcsoportok lakhatási körülményei között lényeges különbségek mutatkoznak, mivel a megosztott bérletek aránya a 30 év felettiek esetében már jelentős csökkenésnek indul.

A 30 év feletti támogatott társbérlete mellett a fiatalok lakhatási krízisének másik megoldási lehetősége a szülői házba való visszatérés, illetve a családi segítséggel történő lakásvásárlás. A család szerepének ilyen felértékelése jól illeszkedik a konzervatív kormányzat tágabb ideológiai rendszerébe és politikai kommunikációs narratívájába. David Cameron volt miniszterelnök több megnyilatkozásában is konkrétan utalt arra, hogy ha a fiatalok nem engedhetik meg maguknak, hogy saját lakásban éljenek, akkor kénytelenek lesznek a szüleikkel lakni.³⁶ A jóléti állam neoliberális átalakításának paradigmája gyakran hívja segítségül a gondoskodó család konzervatív fogalmát, mely szerint az állami ellátórendszer hiányait a család hivatott kipótolni. A jóléti szolgáltatások rekkommodifikációja tehát szorosán összekapcsolódik a családi otthon biztonságát idealizáló kormányzati kommunikációval: az állam úgy vonja ki magát a rászorulóknak segítségéből, hogy a család szférájába privatizálja saját feladatainak egy részét (Berrington – Stone 2013: 12). A gondoskodó családnak a kormányzat által közvetített, és a szakpolitikák szintjén is megjelenő romantikus és tradicionalista felfogása viszont komolyan gátolja a szülői otthonba visszakényszerülő fiatalok családalapítási törekvéseit. Ez a kormányzati retorika nem vesz tudomást például arról, hogy a válások, újraházasodások és a mozaikcsaládok miatt a szülői házban gyakran már nem is áll rendelkezésre hely a saját lakhatását megoldani nem képes, a szülőkhöz visszatérő felnőtt gyermek számára. A fiatalokra irányuló lakhatási támogatási rendszer átalakításait tehát egy idealizált, a felső-középosztályi családképből kiinduló mo-

³⁶ David Cameron, Welfare Speech, Bluewater, Kent, 25 June, 2012.

dell alapozza meg, amelyben az „időtlen” szülői házba visszatérő fiatalnak mindig lesz egy saját helye, ahol folytathatja az életét (Rugg – Kellaher, 2014).

A lakástámogatások átalakításának másik téves kiindulópontját az együttélés és a társbérlet társadalmi osztályonként nagyon különböző realitásának kormányzat általi téves értelmezése jelenti. A rászoruló fiatalok esetében ugyanis a kényszerű együttélésnek teljesen más vonzatai vannak, mint a magasabb társadalmi státuszú hallgatók vagy pályakezdők sokszor önként vállalt, barátokkal történő együttélésének. A magasabb jövedelmű fiatalok jellemzően azért választják a társbérlet valamilyen formáját, mert ezáltal magasabb színvonalú lakhatásra nyílik lehetőségük, általában jobb környékeken, közel azokhoz a szolgáltatásokhoz, amelyeket igénybe vesznek. Ebből kiindulva a kormányzat hajlamos minden esetben pozitívumként értelmezni a fiatalok társbérletét, holott a lakhatási támogatásokra szoruló fiatalok együttélése az esetek többségében a kényszer szülte megoldás (Kemp 2011: 1025). Green és McCarthy (2015: 160) szerint a lakhatással kapcsolatos kutatások fő csapásvonala jelentősen hozzájárulhatott ahhoz, hogy a tory kormányzat a fiatalok együttélését inkább egy átmeneti, szabadon választott konstellációnak, mintsem a kényszer okozta helyzetnek tekinti. A 2000-es évek első felében ugyanis több kutatás is vizsgálta a relatíve jómódú, tehetősebb fiatalok együttélésének jelenségét, miközben a rászoruló, rosszabb anyagi helyzetű fiatalok lakáspiaci kiszolgáltatottsága korántsem kapott ekkora figyelmet. Az együttélést (sokszor barátokkal) önként vállaló diákok és a jómódú pályakezdők, valamint a kényszerűségből általában idegenekkel társbérletben lakó fiatalok lakhatási tapasztalatai komoly eltéréseket mutatnak: az utóbbi csoportra irányuló kutatások gyakran számolnak be a fiatalok magányosságáról, bizonytalanságerzetéről és személyes konfliktusokról (Green – McCarthy 2015: 161).

Az LHA-SAR megoldás több szempontból is negatívan érinti a magánbérleti szektorba kényszerült, rosszabb anyagi helyzetben élő fiatalok otthonteremtési és családalapítási lehetőségeit. A második legnagyobb brit szakszervezet, az UNISON 2014-es felmérése szerint a társbérletek többségének lakhatási körülményei (zsúfoltság, szűkös lakóterek, privát szféra hiánya), és a HB-hez képest erőteljesen megnyírbált LHA támogatások kimondottan gátolják a fiatalok családalapítási terveit, illetve az elvált szülők kapcsolattartását gyermekeikkel (UNISON 2014).³⁷ Mivel sok egyedülálló fiatal számára kizárólag az LHA segítségével elérhető a lakhatás, egyre több fiatal kerül olyan lakhatási körülmények közé, amely nem biztosít megfelelő körülményeket a gyermekvállaláshoz. Egyre több olyan párkapcsolati forma van, amelyekben a potenciális szülők nem gyakorolhatnak megfelelő kontrollt lakhatási ügyeik felett, amely viszont bizonyítottan negatívan befolyásolja mind a gyermekvállalási hajlandóságot, mind a gyermeknevelési lehetőségeket (Barratt et al., 2012: 40). A társbérletek legtöbbször gyakorlatilag alkalmatlanok a gyermek számára szükséges terek megteremté-

³⁷ Illetve: <https://www.unison.org.uk/content/uploads/2015/01/TowebYoung-people-housing-benefit-deal-fact-sheet-Jan-20152.pdf>

séhez, illetve a kisgyermekek igényei nehezen egyeztethetők össze a lakóközösség többi tagjának életvitelével és életritmusával. A fiatalok magánbérleti szektorba szorulása régóta diagnosztizált probléma, és társbérletek nem kielégítő lakhatási feltételeinek a lakók személyiségére gyakorolt negatív hatásait is már régóta felismerték a szakemberek (Page 2002; Evans et al. 2003). Mindez azonban 2011-ben kiegészült az LHA jogosultság életkori határának 35 évre emelésével, illetve a támogatott lakhatási opciók radikális szűkítésével, amelynek köszönhetően egyre több fiatal felnőtt kerül olyan lakhatási helyzetbe, amely alkalmatlan a gyermekvállalásra és a gyermeknevelésre.

Összegzés

A vizsgált intézkedések összessége az ingatlanpiaci tendenciákkal összekapcsolódva oda vezet, hogy a jelenlegi feltételek következtében a 35 éven aluli rosszabb anyagi helyzetben élő fiatal felnőttek számára a saját otthon lényegében elérhetlenné válik. A konzervatív kormányzati retorika hol finomabb, hol nyíltabb eszközökkel igyekszik jelezni, hogy bizonyos társadalmi csoportok (jellemzően az egyedülálló fiatalok) többre, nagyobbra vágnak, mint amekkorára jogosultak lennének és túlzottan magasak az igényeik. Az egyre népszerűbb *anti-welfare* populizmus azt állítja, hogy ezek a rétegek az állami segélyeken keresztül olyan életszínvonalat próbálnak fenntartani, amely a „normál” piaci körülmények között egyébként elérhetetlen lenne számukra. Az egykor hagyományosan robosztusabb szociális lakásállományokkal rendelkező városokban (leginkább az északi-angliai területeken), amelyekben évtizedeken keresztül viszonylag könnyű volt szociális lakáshoz jutni, a társbérlet kultúrája sokkal kevésbé elfogadott és preferált a fiatalok között, mint például az általában liberálisabb dél-angliai nagyvárosokban. A lakásmegosztás kényszerűsége értelemszerűen továbbra is a fiatalokra jellemző átmeneti állapotként jelenik meg, viszont az LHA-SAR konstrukció a rászorulóknak számára lényegében minden egyéb alternatív lakástámogatási lehetőséget automatikusan kizár.

A jóléti ellátórendszerből egyre inkább kivonuló konzervatív kormányzat a viszonylag jómódú, a társbérleti megoldást önként vállaló fiatalok gyakorlatát az LHA-SAR konstrukció keretében olyan rétegekre és korcsoportokra terjeszti ki és kényszeríti rá, amelyek esetében a lakásmegosztás az otthonteremtést hátráltató, kényszerű választás. A kormányzati lakáspolitikai retorikájában a támogatásokra szoruló fiatalok egyre inkább egy problematikus réteggént jelennek meg, akiknek a túlzó lakhatási elvárásait a juttatási rendszerek szigorításával kell kordában tartani. Ebben a narratívában a rászoruló fiatalok számára mindössze két alternatíva elérhetőségét sugallja a kormány: vagy beköltöznek az LHA által támogatott társbérletekbe, vagy visszatérnek a szülői házba. Mindez az egyénekre, illetve azok családjaira tolja a lakhatás megoldását, és szisztematikusan eltereli a figyelmet

a szociális lakásállomány egyre nyilvánvalóbb csökkenéséről, és a támogatási mechanizmusok strukturális hibáiról.

Az LHA-SAR rendszer egy tipikus példája a jóléti ellátórendszerek piacosításának. Ezek a „reformok” jellemzően egyszerre jelentik az egyéni felelősség további növelését, a névleges állami kiadáscsökkentést, a támogatási körök szűkítését és a magánszektor egyre markánsabb megjelenését olyan területeken, amelyeken korábban közvetlen állami segítséget kaptak az arra rászorulóknak (Gingrich 2011: 7). A jóléti rendszerek ilyen átalakításai ugyanakkor csak a legkritikább esetben járnak kimutatható költségcsökkenéssel. A legtöbb esetben az történik, amit Suzanne Metler a „*submerged state*” fogalmával ír körül: a jóléti állam „alámerül”, hátrahúzódik a piaci folyamatok mögé, miközben általában tovább folytatja a rászorulóknak valamilyen formájú segítségét, csak immár a piaci szektorba irányítva ezeket a támogatásokat. (Mettler, 2011). A visszaszoruló, alámerülő jóléti állam tehát a saját támogatási mechanizmusait is privatizálja és kiszervezi, a közvetlenül nyújtott szociális szolgáltatások helyett immár a piaci folyamatok hatásait próbálja valahogyan tompítani. Az angliai lakáspolitikai reformok egyelőre nem tették hatékonyabbá a lakástámogatási rendszert, és nem javították a rászorulóknak a lakhatási esélyeit sem. Nem csökkentették érdemben az állam lakáscélú kiadásait sem, a lakástámogatások továbbra is óriási fiskális terhet jelentenek az államnak, csakhogy ezek a támogatások immár nem a szociális ellátórendszeren, hanem a privát lakáspiacon keresztül próbálják elérni a rászorulókat.

Irodalom

- Baizán, P. et al. (2004) ‘The interrelations between cohabitation, marriage and first birth in Germany and Sweden’, *Population and Environment* 25(6): 531–561
- Barratt, C. et al (2012). ‘Beyond safety to wellbeing: How local authorities can mitigate the mental health risks of living in houses in multiple occupation’, *Journal of Environmental Health Research*, 12(1): 39–51
- Berrington, A. – Stone, J. (2013). ‘Outlining a future research agenda for studies of young adults’ transitions to residential independence’, *Centre for Population Change Working Paper*, No. 18.
- Blandy, S., – Hunter, C. (2012). ‘The Right to Buy: Examination of an exercise in allocating, shifting and re-branding risks’, *Critical Social Policy*, 33(1): 17–36
- Bright, S. – Hopkins, N. (2011). ‘Home, Meaning and Identity: Learning from the English Model of Shared Ownership’, *Housing, Theory and Society* 28(4): 377–397
- Brubaker, R. (2003). *Ethnicity without Groups*. Harvard University Press.
- Buchmann, M. – Kriesi, I. (2011) ‘Transition to adulthood in Europe’, *Annual Review of Sociology* 37: 481–503

- Castiglioni, M. – DallaZuanna, G. (1994) 'Innovation and tradition: reproductive the 1970s and 1980s', *European Journal of Population* 10(2): 107-142
- Castles, F. (1998) 'The Really Big Trade-off: Home Ownership and the Welfare State in the New World and the Old', *Acta Politica* 33(1): 5–19
- Conley, D., – Gifford, B. (2006) 'Home ownership, social insurance', *Sociological Forum* 21(1): 55–82
- Courgeau, D. – Lelievre, E. (1992) 'Interrelations between first home-ownership, constitution of the family, and professional occupation in France.' In: Trussel, J. et al: *Demographic applications of event history analysis*. Clarendon Press.
- DoE (Department of the Environment) (1981). *Council House Sales: The Government's Reply to the Second Report from the Environment Committee*. Session 1980–1; HC366. Command Paper 8377. London: HMSO.
- Disney, R. – Lou GUNNAN, L., (2017). 'The Right to Buy public housing in Britain: A welfare analysis,' *Journal of Housing Economics* 35: 51–68
- English Housing Survey 2017*: Ministry of Housing, Communities & Local Governments.
- European Housing Observatory (2018): *Housing the EU Youth*. A Research Briefing by the Housing Europe Observatory.
- European youth forum (2016) *Resolution on youth autonomy and inclusion*. The State of Housing in the EU 2017.
- Evans, G. et al (2003). 'Housing and mental health: A review of the evidence and a methodological and conceptual critique,' *Journal of Social Issues* 59(3): 475–500
- Esping-Andersen, G. (1990) *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton University Press.
- Feijten, P. – Mulder, C. H. (2002) 'The timing of household events and housing events in the Netherlands: a longitudinal perspective', *Housing Studies* 17(5): 773–792
- Flint, J., Rowlands, R. (2003). 'Commodification, Normalisation and Intervention: Cultural, Social and Symbolic Capital in Housing Consumption and Governance', *Journal of Housing and the Built Environment* 18: 213–232
- Gibb, K. (2016). 'Housing benefit: slow on the take-up?' *Contemporary Social Science*, 11(1): 40-51
- Gibb, K. (2015). 'The multiple failures of the UK bedroom tax', *International Journal of Housing Policy* 15: 148–166
- Gibbons, S. – Manning, A. (2006). 'The incidence of UK housing benefit: Evidence from the 1990s reforms', *Journal of Public Economics* 90: 799–822
- Gingrich, J. (2011). *Making Markets in the Welfare State*. Cambridge University Press.
- Green, S. – McCarthy, L. (2015). 'Is sharing the solution? Exploring the opportunities and challenges of privately rented shared accommodation for single people in housing need', *People, Place and Policy* 9(3): 159–176

- Hickman, P. et al. (2017). 'The impact of the direct payment of housing benefit: evidence from Great Britain', *Housing Studies*, 32(8): 1105–1126
- Hoekstra, J. (2005) 'Is there a connection between welfare regime and dwelling type? An exploratory statistical analysis', *Housing Studies* 20(3): 475–495
- Housing Europe (2017) *The State of Housing in the EU*: 2017, Housing Europe Observatory.
- Ineichen, B. (1981) 'The housing decisions of young people', *British Journal of Sociology* 32(2): 252–258
- Kemeny, J. (1980) 'Home ownership and privatization', *International Journal of Urban and Regional Research* 4(3): 372–388.
- Kemeny, J. (2006) "The Really Big Trade-Off" between Home Ownership and Welfare: Castles' Evaluation of the 1980 Thesis, and a Reformulation 25 Years on.' *Housing, Theory and Society* 22(2): 59–75.
- Kemp, P. A. (2011) 'Low-income Tenants in the Private Rental Housing Market', *Housing Studies* 26(7–8): 1019–1034
- Mettler, S. (2011). *The Submerged State. How Invisible Government Policies Undermine American Democracy*. Chicago University Press.
- Minguez, A. M. (2016): 'Economic crisis and the new housing transitions of young people in Spain', *International Journal of Housing Policy* 6(2): 165–183.
- Mulder, C. H. – Billari, F. (2010) 'Homeownership Regimes and Low Fertility', *Housing Studies* 25(4): 527–541.
- Mulder, C. H. (2006) 'Home-ownership and family formation', *Journal of Housing and the Built Environment*, 21(3): 281–298.
- Mulder, C. H. – Wagner, M. (1998) 'First-time home-ownership in the family life course: a West German-Dutch comparison', *Urban Studies* 35(4): 687–713.
- Murie, A. (1998). Secure and Contented Citizens? Home Ownership in Britain, In: Marsh, A. –Mullins, D. (eds) *Housing and Public Policy*. Buckingham, Open University Press.
- Murphy, M. – O'Sullivan, J. (1985) 'Housing tenure and family formation in contemporary Britain', *European Sociological Review* 1(3): 230–243.
- Page, A. (2002) 'Poor housing and mental health in the United Kingdom: Changing the focus for intervention,' *Journal of Environmental Health Research* 1(1): 31–40
- Rugg, J. – Kellaher L (2014). *Living a Life in Social Housing: A Report from the Real London Lives Project*. York: Centre for Housing Policy.
- Saunders, P. (1990). *A Nation of Homeowners*, London, Unwin and Hyman
- Schwartz, H. – Seebrooke, L. (2009) Varieties of residential capitalism in the international political economy, In: Schwarz, H. – Seebrooke, L. (eds) *The politics of housing booms and busts*. London, Palgrave Macmillan.
- Springs, N. – Smith, D. (2012). 'Unintended Consequences; Local Housing Allowance meets the Right to Buy', *People, Place & Policy Online* 6(2): 58–75

- UNISON (2014). *A new housing benefit deal for young people*, 2014 November
- Whitehead CME (1984). Privatisation and Housing, In: Le Grand, J. – Robinson, R. (eds) *Privatisation and the Welfare State*. London, Allen and Unwin.
- Whitehead, C. (2007) ‘Social Housing in England.’ In: Whitehead, C. – Scanlon, K.: *Social Housing in Europe*. LSE; ISBN 978-0-85328-100-9
- Wilkinson, E. – Ortega-Alcázar, I. (2017). ‘A home of one’s own? Housing welfare for ‘young adults’ in times of austerity’, *Critical Social Policy* 37(3): 329–347
- Wilson, W. (2013). ‘*The reform of Housing Benefit (Local Housing Allowance) for tenants in private rented housing*’, Commons Briefing papers SN04957

FEHÉR BORÓKA – KOVÁCS IVETTA

KÜLÖNBSÉGEK ÉS HASONLÓSÁGOK

Hajléktalan helyzetű nők és férfiak összehasonlító vizsgálata a 2016. február 3-ai adatfelvétel alapján

„A hajléktalan nők általában több komoly, egymással kapcsolatban álló és igen összetett problémával küzdenek, melyek hozzájárulnak a hajléktalanná váláshoz.”

(Hutchinson et al. 2015)

Tanulmányunkban kísérletet teszünk arra, hogy a 2016. évi február 3-ai, hajléktalan helyzetű emberek körében végzett adatfelvétel alapján bemutassuk a női és férfi hajléktalanlét különbözőségét, a két csoport eltérő jellemzőit. Elemzésünkben a hajléktalanságot hiányállapotok rendszereként kezeljük és a rendelkezésünkre álló adatok segítségével ezen hiányállapotokkal kapcsolatos jellemzőket írjuk le a férfi és női hajléktalanság különbségeit és hasonlóságait keresve. Kiemelt figyelmet fordítunk a hajléktalanként élő nők kapcsolataira, gyermekeikkel való viszonyára, helyzetük megélésre, félelmeikre, büszkeségeikre, céljaikra, hiszen ezeken a területeken markáns eltéréseket találtunk a hajléktalan élethelyzetben lévő férfiak és nők között.

Az elemzés célja nem csupán az elméleti ismeretek bővítése – ennél sokkal fontosabbnak tartjuk, hogy az eredmények alapján a hajléktalanellátó szervezetek átgondolhassák saját, hajléktalan élethelyzetben élő nőknek nyújtott szolgáltatásait, és szükség esetén átalakíthassák azt a hatékonyabb segítségnyújtás érdekében. A Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei, a főváros hajléktalanellátó szervezete például az adatok alapján saját szükségletfelmérést végzett a szolgáltatásokat igénybevevő nők körében, és az eredményeket felhasználva alakítja a hajléktalan élethelyzetben élő nőket is fogadó szolgáltatásokat.

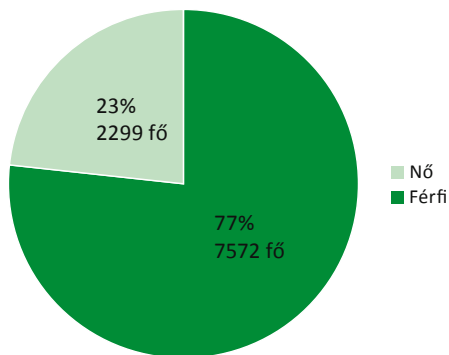
A vizsgálat alanyai

1999 óta minden évben az egyik leghidegebb éjszakán, február 3-án kérdőíves adatfelmérést végeznek hajléktalanellátásban dolgozó szakemberek – eleinte csak a főváros, 2006 óta vidéki települések hajléktalanszállóin, illetve közterületein éjszakai hajléktalan élethelyzetű emberek körében. Mind a hajléktalan embereket segítő szervezetek, mind a hajléktalan emberek önkéntes alapon vesznek

részt az adatgyűjtésben. Az anonim kérdőíveket többek között a szolgáltatások javítása, illetve a hajléktalan emberek problémáinak alaposabb ismerete céljából állítjuk össze – évről évre változó fókusszal. A kérdezés egyik célja egy világosan áttekinthető „pillanatfelvétel” elkészítése az országban élő hajléktalan emberekről, másrészt az évente ismétlődő adatfelvételek lehetővé teszik az időbeli összehasonlítást, egyes tendenciák nyomon követését is, mindezt az ellátórendszer folyamatos értékelése és továbbfejlesztése érdekében. A feltett kérdések részben évről évre ugyan azok, de egy-egy kisebb kérdéscsoport minden évben más, a kutatók érdeklődését tükrözve. (Gurály–Győri–Mezei–Pelle 2003)

Bár a fentiekből is egyértelmű, hogy az adatgyűjtés nem teljes körű, vagyis nem szerepel benne az adott éjszaka hajléktalan élethelyzetben élő minden ember, mégis ez a legnagyobb és legszélesebb körű adatbázis, amely rendelkezésünkre áll. 2016-ban valamivel több, mint 10 000 férfi és nő válaszolt a kérdőív kérdéseire az ország 78 településéről, 253 ellátóegység segítségével. A tanulmányban az ő válaszaikat mutatjuk be.¹ Szintén fontos kiemelni, hogy az elemzés a meglévő adatokon alapul – a kérdőív összeállításakor a nemi különbségek vizsgálata nem jelent meg szempontként², így a kutatók avval dolgoztak, ami rendelkezésükre állt. Az elemzés eredményei, illetve a felmerülő kérdések, hiányosságok ugyanakkor további kutatási kérdéseket alapozhatnak meg.

1. ábra: Az összes válaszadó hajléktalan helyzetű ember 2016 február 3-án, nemek szerinti bontásban

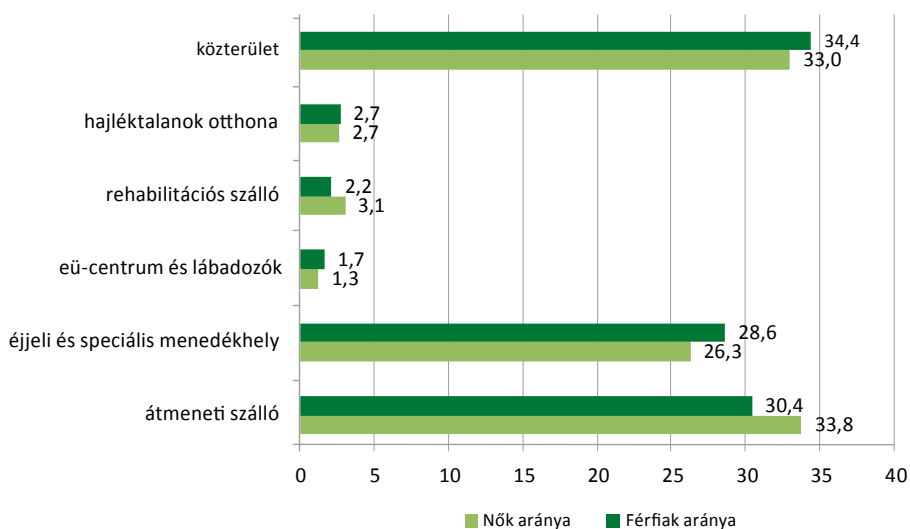

Elemzésünkhöz 2299 nőnek és 7572 férfinak a válaszait használtuk fel, akik 2016-ban kitöltötték a Február Harmadika Munkacsoport által összeállított önkitöltős kérdőívet.

¹ A diagramok így minden esetben a saját számításainkon alapulnak

² Bár a kérdőív összeállításában évről évre felmerülnek bizonyos, a hajléktalan lét megtapasztalásával kapcsolatos női-férfi különbséget vizsgáló kérdések, ezek többnyire kimaradnak, részben mert olyan kérdéseket igyekszünk választani, amire a lehető legtöbb tudnak érdemi választ adni, részben pedig a kérdőíves felmérés módszertani korlátai miatt.

2. ábra: Hajléktalan nők és férfiak a kérdéses hely szerint 2016 február 3-án (%)

Öket ott kérdeztük meg, ahol éppen éjszakájukat töltötték: különböző hajléktalan ellátó intézményekben (kizárólag szálláshelyeken) és közterületen. Mint korábban már említettük, a tipikusan hajléktalan nők és gyermekeik együttes befogadására szolgáló anyaotthonokban és családok átmeneti otthonaiban nem történt kérdőívfelvétel³.

Számottevő különbséget nem találtunk, bár a nők valamivel nagyobb arányban laknak („fizetős”) átmeneti szállón (nők 34 százaléka, férfiak 30,5 százaléka) és kevesebben közterületen (nők 33 százaléka, férfiak 34,5 százaléka) valamint (ingyenes) éjjeli menedékhelyen (nők 26 százaléka, férfiak közel 29 százaléka), mint a férfiak – ugyanakkor ezt akár a rendelkezésre álló férőhelyek aránya is magyarázhatja.

A vizsgálatba vont hajléktalan emberek kora kapcsán nem találtunk különbséget: a válaszadók **átlagéletkora** mind a férfiak, mind a nők esetében 51 év volt.⁴ Mindkét nemnél az 50–59 év közöttiek korcsoportja a legnépesebb, de a 60 év felettiek között arányaiban valamivel több nőt találunk, mint férfit. Mindkét nem esetében elenyésző a 20 év alattiak száma, de a 20–29 év közötti korcsoportban a nők aránya magasabb, tehát a kor megoszlás két végén, a legfiatalabbak és a legidősebbek között találunk arányaiban több nőt.

³ Több oka van annak, hogy miért csupán a hajléktalanellátó rendszerben élő felnőttekre korlátozódik a kutatás. Ennek csupán egyik oka az, hogy a családok átmeneti otthona másik „rendszerbe”, a gyermekvédelemhez tartozik, és az ott dolgozó szakemberek más szakmai körökbe, műhelyekbe tartoznak, mint a szociális ellátások közé sorolt hajléktalanellátás.

⁴ Mindeközben a magyar hajléktalan férfiak átlagéletkora 40 év, a hajléktalan nők pedig 44 év (2018. január 1-ei adat. Forrás: KSH).

Ha a korábbi évek adatait is megvizsgáljuk, markáns folyamatot látunk: az elmúlt két évtizedben a február 3-ai kutatások során vizsgált hajléktalan helyzetű emberek átlagéletkora jelentősen megnövekedett. 1999-ben a nők átlagéletkora „csak” 44, a férfiaké 45 év volt. És míg 1999-ben a nők esetében a fiatalok, a 20–29 év közöttiek jelentős csoportot alkottak (a válaszadó nők 15 százaléka tartozott ebbe a korosztályba), 2016-ban már csak valamivel több, mint 5 százalékuk 30 év alatti. Az előregedést mutatja az is, hogy míg 1999-ben mind a nők, mind a férfiak esetében a 40–49 év közötti korosztály volt a legnépesebb, addig 2016-ra a legnépesebb az 50–59 év közöttiek korcsoportja. A 60–69 évesek korcsoportjában is jelentős növekedés történt: 1999-ben a hajléktalan helyzetű nők mindössze 8 százaléka, a férfiaknak pedig 9 százaléka tartozott ebbe a korosztályba, 2016-ban már mindkét nem esetében 25 százalék feletti ez az arány.⁵

Az előregedés mind a hajléktalan helyzetű nők, mind a hajléktalan helyzetű férfiak esetében egyaránt megfigyelhető folyamat. Az öregedéssel együtt járó hanyatló egészségi állapot és megváltozott igények pedig komoly kihívásokkal állítják szembe az ellátórendszert és a szakembereket.

A társadalmi pozíciót általában meghatározó mutatók – lakhatás, iskolai végzettség és szaktudás hiánya, jövedelemhiány

Bár tanulmányunk fókuszában a hajléktalan helyzetű emberek kapcsolati jellemzői állnak, a hajléktalansághoz kapcsolódó hiányállapotok természetesen az élet minden területén megjelennek.

A hajléktalansághoz kapcsolt legfőbb hiányállapot a lakhatás hiánya, de ez önmagában se nem elégséges jellemző, se nem elégséges magyarázat.⁶ Nagyon fontos tényező az iskolai végzettség, hiszen az iskolai végzettség összetársadalmi szinten is szoros összefüggést mutat a munka- és jövedelemszerzési lehetőségekkel, az egyén által elérhető társadalmi pozícióval.⁷

Legmagasabb befejezett iskolai végzettség

A válaszadó hajléktalan helyzetű nők arányukhoz képest felülreprezentáltak a még 8 általános iskolai osztályt sem elvégeztek körében (összes válaszadó 37 százaléka) és alulreprezentáltak a szakmával rendelkezők körében (azoknak, akiknek a legmagasabb iskolai végzettsége szakmunkásképző vagy szakiskola, csak

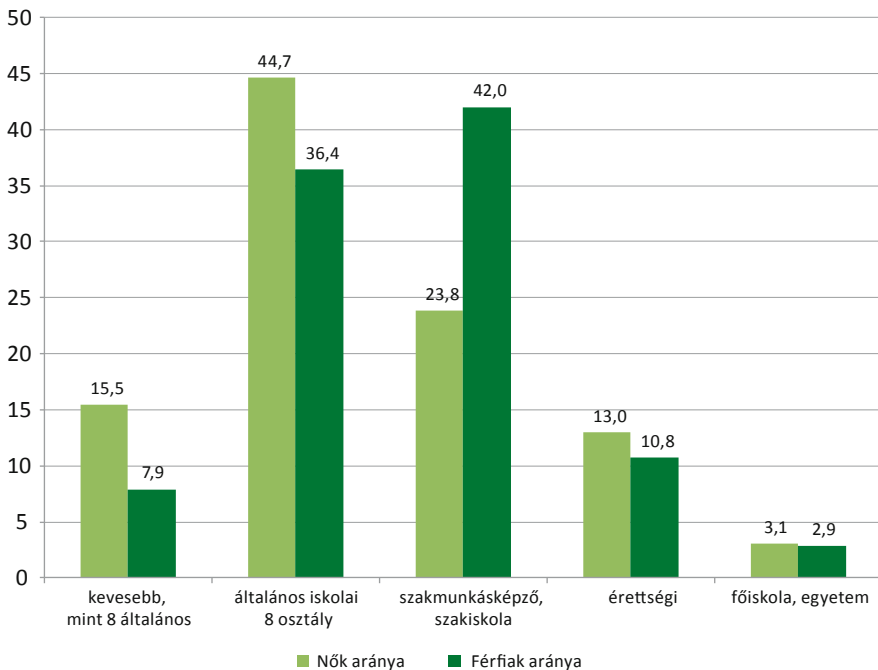
⁵ Az 1999. évi adatok forrása: Bényei–Gurály–Győri–Mezei (2003).

⁶ „A hajléktalanság egyik legfőbb megjelenési formája a lakástalanság, azonban nem a lakástalanság a hajléktalanság legfőbb kiváltó oka” Bényei–Breitner–Gurály–Győri (2003)

⁷ A Február Harmadika Munkacsoport által vezetett kutatás a kezdetektől fogva vizsgálja a megkérdezettek iskolai végzettségét és jövedelmi adatait.

14,6 százalékuk nő). A hajléktalan helyzetű nők iskolai végzettsége összességében alacsonyabb férfi sorstársaiknál. Míg a megkérdezett nők 60 százaléka csupán 8 általános iskolai osztályt, vagy még azt sem végzett el, a férfiaknak ez csupán 44 százalékára igaz. Ugyanakkor a legmagasabb befejezett iskolai végzettséget egy egyenes mentén elhelyezve, ahol a legalacsonyabb végzettségtől a legmagasabb felé haladva a két végpont a befejezett általános iskolai 8 osztály hiánya és a felsőfokú diploma, azt is látjuk, hogy a nők a skála két végén helyezkednek el. Bár jóval nagyobb arányban van csupán általános iskolai végzettségük (vagy az sem), viszont a férfiaknál valamivel nagyobb arányt képviselnek az érettségivel vagy diplomával rendelkező nők, még ha ez a különbség koránt sem olyan számottevő, mint a legalacsonyabb iskolai végzettségek esetében. Feltételezzük, hogy ezek az adatok is a férfi és női hajléktalanság eltérő hátterét képezik le. Zömében az alacsony iskolázottságú, így vélhetően egész élete során kiszolgáltatottabb helyzetű nők kerülnek hajléktalan helyzetbe, míg mellettük (jóval kisebb számban ugyan, de a férfiaknál nagyobb arányban) megjelennek azok a magasán kvalifikált nők, akik – feltételezhetően – személyes sorsuk tragédiái (pl. pszichiátriai vagy egyéb betegség, függőség, bántalmazás, egzisztenciavesztés) miatt kerülnek ebbe a létformába.

3. ábra: Hajléktalan helyzetű nők és férfiak legmagasabb befejezett iskolai végzettsége

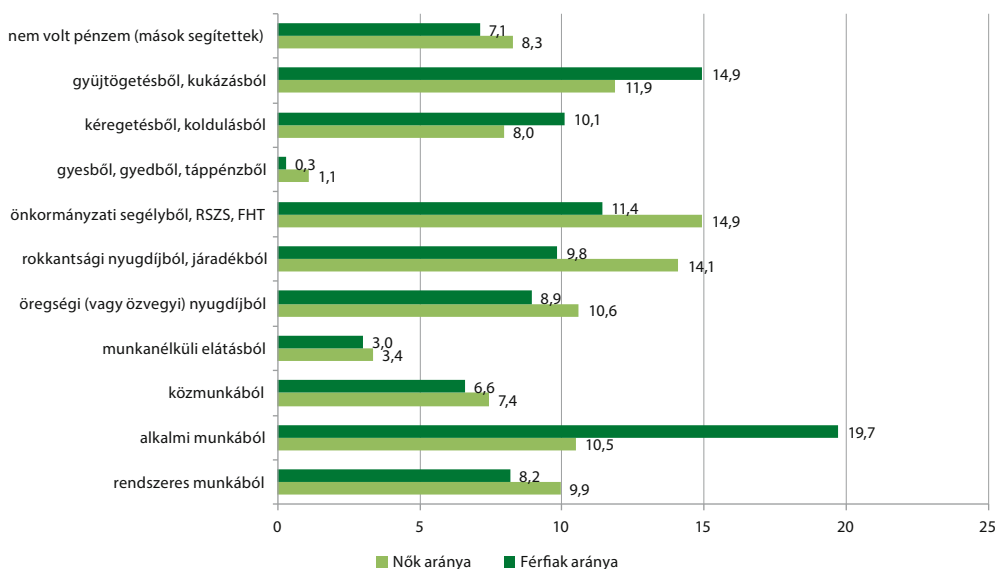

A jövedelem forrása 2016 januárjában

A jövedelem forrása tekintetében viszonylag nagy szórással találkozunk akár a hajléktalan helyzetű nők, akár a férfiak adatait vizsgáljuk. A munkanélküli ellátás nagyon alacsony százalékban jelenik csak meg (3 százalék)⁸, de a megkérdezettek általában 8–10 százaléka említi a többi jövedelemtípust. Van azonban néhány kiugró adat és természetesen van jó néhány különbség is a hajléktalan nők és férfiak jövedelemforrásai között.

Míg a férfiak viszonylag magas arányban alkalmi munkából és gyűjtögetésből, kukázásból tettek szert pénzre 2016 januárjában, a nők esetében jellemzőbb a segély, a nyugdíj és a rendszeres munka. Közmunkát is a válaszadó nők végeznek nagyobb arányban.

4. ábra: Miből éltek a hajléktalan helyzetű nők és férfiak 2016 januárjában? (%)

Munkajövedelemmel, akár alkalmi, akár rendszeres, akár közmunkáról van szó, rendelkezett a hajléktalan emberek harmada, bár a nőknél valamivel kisebb arányban (28 százalék) van jelen, mint a férfiaknál (34 százalék). Ez természetesen csak akkor igaz, ha a kukázást, kéregetést nem tekintjük munkának, pedig ezek akár a hajléktalan emberek sajtáságos munkavégzéseiként is felfoghatók – sőt, a hajléktalan emberek közül sokan ezeket tüntették fel foglalkozásukként! **A nők inkább kapnak segítséget másoktól, és élnek saját jövedelem nélkül,**

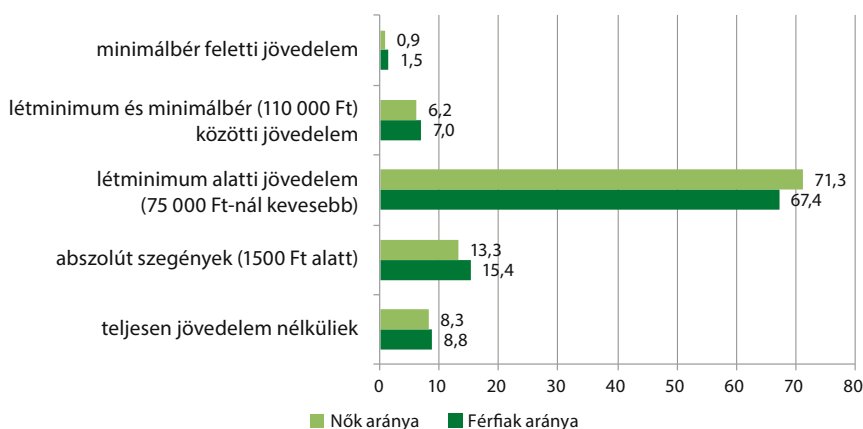
⁸ Ami persze nem meglepő, hiszen a munkanélküli ellátást csak három hónapig kaphatják azok, akiknek korábban elég hosszú időn át volt bejelentett jövedelme, ami a hajléktalan embereknek csupán egy kis csoportja számára lehetőség.

a férfiak inkább gyűjtögetnek, kukáznak. A kéregetés is nagyobb arányban jelenik meg a férfiak esetében, ami meglepő, hiszen azt feltételezhetnénk, hogy a nők az általános felfogás szerinti gyengébb nemként nagyobb empátiát tudnak kiváltani. A nők viszont egyértelműen nagyobb arányban férnek hozzá transzferjövedelmekhez (segélyhez, nyugdíjhoz, járadékhoz, még munkanélküli ellátáshoz is). Úgy látszik, hogy a szociális védőháló, a szociális juttatások a nők számára könnyebben hozzáférhetőek.

A jövedelem nagysága

A vizsgálatunkban részt vevő hajléktalan státuszú emberek jövedelmének nagyságát úgy mértük fel, hogy megkérdeztük, mennyi pénzből éltek 2016 januárjában. A válaszokat 5 kategóriába csoportosítottuk: teljesen jövedelem nélküliek; abszolút szegények, akiknek a vizsgált havi jövedelme 1500 Ft alatt volt; a létminimum, vagyis 75 000 Ft-nál kevesebb jövedelemmel rendelkezők; a létminimum és minimálbér (75 és 110 ezer Ft) közötti jövedelműek és a minimálbér feletti jövedelemmel rendelkezők. **Alig találunk különbséget a hajléktalan helyzetben lévő férfiak és nők jövedelmi viszonyai között, bár a nők valamivel rosszabb anyagi helyzetben vannak, mint férfi sorstársaik.** Az abszolút szegénység, jövedelemnélküliség azonban valamivel kisebb arányban érinti őket, talán azért, mert saját jövedelem híján inkább kapnak segítséget másoktól, mint ahogy azt korábban láttuk. Ugyanakkor a létminimum alatt élők csoportjában is nagyobb az arányuk, mint a férfiaknak, míg a létminimum, illetve minimálbér feletti élők között arányuk elmarad a férfiakétól.

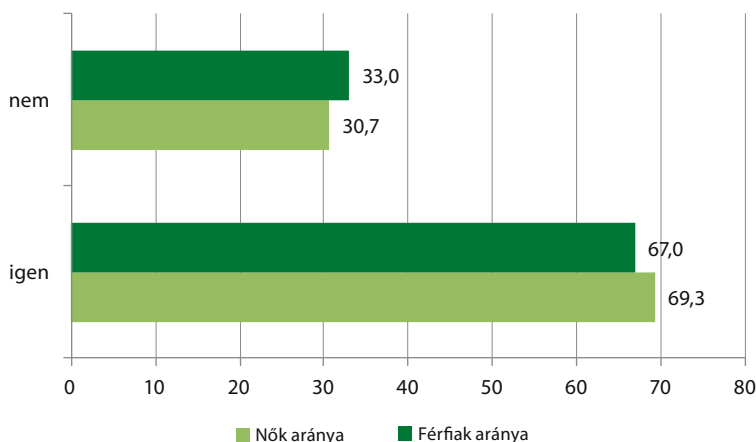
5. ábra: Hajléktalan helyzetű nők és férfiak jövedelmének mértéke 2016 januárjában (%)

Saját lakás

Korábbi vizsgálatok alapján azt gondolnánk, a hajléktalan nők esetében kevésbé jellemző, hogy korábban önálló, saját vagy bérelt lakással rendelkeztek volna, hiszen sok esetben kiszolgáltatott, lakhatás szempontjából is függő helyzetük vezet el hajléktalanságukhoz (lásd pl. Szoboszlai, 2010). Kutatásunk eredményei azonban egészen más képet mutatnak. Nincs jelentős különbség ugyan, de a megkérdezett nők valamivel nagyobb arányban számoltak be arról, mint a férfiak, hogy korábban volt önálló lakhatásuk.

6. ábra: Volt-e korábban önálló, saját vagy bérelt lakása? (%)

Kapcsolati hiányok

Minden egyén számára fontosak kapcsolataik, legyen az akár családi, baráti, szomszédsági, kollegiális stb. kapcsolat, triviális igazság: az ember társas lény. Kapcsolataink kialakítása, megőrzése, ápolása, szükség szerint elengedése mindannyiunk életének lényegi eleme. Szociológiai szemmel a kapcsolatok komoly erőforrást jelentenek. Értékük sokszor csak hiányukkal válik nyilvánvalóvá. A személyes kapcsolatok olyan tőkét jelentenek, amelyek akár pénzzé vagy egyéb tőkévé is átválthatók, és vannak helyzetek, amikor semmivel sem pótolhatók (Albert–Dávid, 2001). A kapcsolatok a hajléktalanná válásban is lényeges momentumot jelentenek. A hajléktalanságot ezért sokszor közelítik meg a kapcsolati deficitek szempontjából. Kapcsolati hiányok két irányból is jellemzik a hajléktalan embereket: egyrészt a hajléktalan helyzetbe vezető út jelentős mérföldkövei a kapcsolatok elvesztése, szétesése, a segítő háló beszűkülése, diszfunkciója, eltűnése. Másrészt maga a hajléktalan életforma is a kapcsolatok további erodálódását, jelentős átalakulását eredményezi.

Magyarországgal kapcsolatban általánosan elmondható, hogy a kapcsolathálózatok átlagos mérete kisebb, mint a nyugati országokban. A TÁRKI Magyar Ház-tartás Panel vizsgálataiból kiderül, hogy 2000-ben – saját bevallásuk szerint – a magyar nők harmadának, a férfiak negyedének nem voltak barátai (lásd Albert – Dávid, 2001), míg a hajléktalan emberek körében ekkor ez az arány közel 45 százalék volt.⁹ A baráti kapcsolatok terén a hajléktalan emberek jóval rosszabb helyzetben vannak az átlagnál. De nagyon érdekes, hogy míg a teljes lakosságban vizsgálva kevesebb az olyan férfi, akinek egyáltalán nincs barátja, addig a hajléktalanságon belül a férfiak és nők egyforma mértékben barátnélküliek.¹⁰ Az idézett vizsgálatok a barátok számát kutatják, de arra nem térnek ki, a válaszadók mit is értenek a barátság fogalmán, ami a különböző társadalmi helyzetben, kulturális közegben élők számára, területenként, lakóhelyenként és egyénenként is nagyon eltérő lehet.

A viszonylag szűk kapcsolati hálózat mellett szintén magyar jellegzetesség, hogy a családi, rokoni kapcsolatok aránya meghatározó a támogató hálózaton belül. Az – a hajléktalan emberekről – általánosan elterjedt nézet, hogy zömében elveszítik régi, így rokoni kapcsolataikat is, azonban téves. Nagyobb részük ápolja rokoni kapcsolatait, személyes és gyakori kapcsolattartásról is beszámolnak, elsősorban gyerekeikkel, szüleikkel, testvéreikkel.

Az alábbiakban a kérdőív néhány kérdésére adott válaszok mentén próbáljuk feltérképezni a megkérdezett hajléktalan élethelyzetben lévő emberek kapcsolatainak, elsősorban rokoni, családi kapcsolatainak jellemzőit.

Kutatási adataink szerint a hajléktalan emberek közel sem élnek olyan izolált, kapcsolatszegény életet, mint általában feltételezik. A hajléktalan helyzetű emberek közül pedig lényegi különbség, hogy a nők azok, akik kevésbé kapcsolathányosak, kevésbé élnek magányosan, mint férfi sorstársaik.

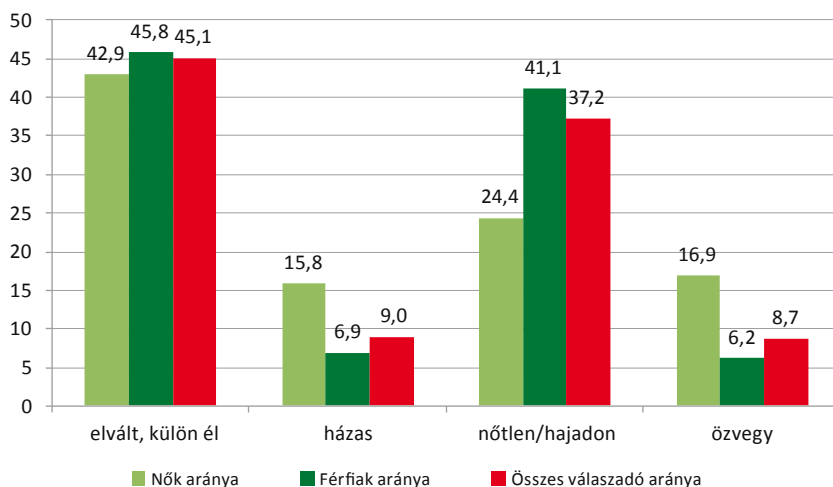
Családi állapot

Ugyan a hivatalos családi állapot még nem jelent egyértelműen társkapcsolatot vagy annak hiányát, mégiscsak alkalmas mérőeszköz arra, hogy a hajléktalan helyzetű emberek, esetünkben elsősorban az ilyen helyzetű nők kapcsolatait, illetve annak esetleges hiányait vizsgáljuk.

⁹ 2001. február 3-ai kutatásból származó adat.

¹⁰ A baráti kapcsolatok felmérésével 2001-ben foglalkozott a február 3-ai kutatás. Ekkor a megkérdezett hajléktalan helyzetű férfiak 44,8, a nőknek pedig szinte ugyanennyi, 45,6 százaléka nyilatkozott úgy, hogy egyáltalán nincs barátja.

7. ábra: Hajléktalan helyzetű nők és férfiak családi állapota 2016. február 3-án (%)

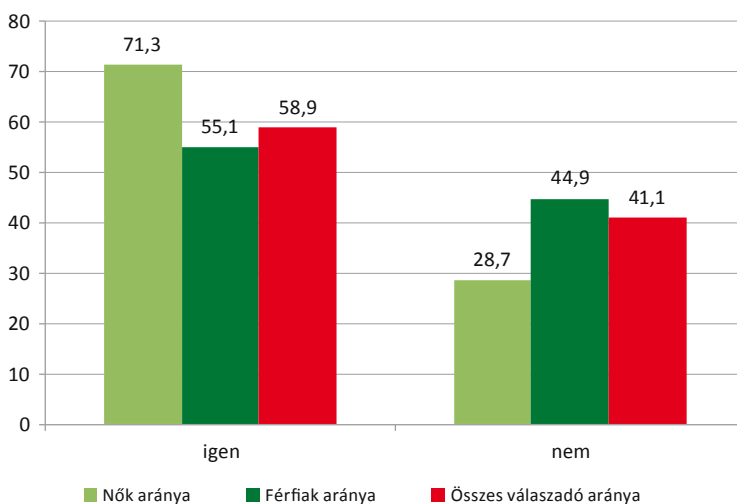

Mind az összesített adatok, mind pedig a nemek szerinti bontásban vizsgált adatok esetében szembevetendő, hogy rendkívül alacsony a házas (illetve bejegyzett élettársi kapcsolatban élők) aránya, a megkérdezett hajléktalan emberek zöme elvált, házastársától külön élő, özvegy, vagy hajadon/nőtlen. Markáns, közel 9 százalékpontos különbséget látunk, ha a magukat férjezettnek valló hajléktalan nők arányát hasonlítjuk össze a nős férfiakéval: míg a válaszadó nők közel 16 százaléka házas, addig ez az arány a férfiak esetében mindössze 6,9 százalék. Evvel párhuzamosan a hajadon nők aránya csak 24 százalék, míg a nőtelen férfiak aránya 40 százalék feletti. Bár, mint már említettük, a házas státusz nem feltétlenül jelent élő, működő párkapcsolatot (de valamikori ilyen párkapcsolatot igen), és a hajadon/nőtlen státusz sem feltétlenül jelenti aktuálisan a párkapcsolat teljes hiányát, ezek a számok azt mindenképpen megmutatják, hogy a magányos, egyedülálló hajléktalan kép a családi állapotot vizsgálva inkább a férfiakra jellemző sztereotípiá, sokkal kevésbé a nőkre. A hajléktalan helyzetű emberek között vitathatatlanul van egy markáns méretű kapcsolathiányos, nőtelen/hajadon csoport. De a férfiak és nők vonatkozó adatait vizsgálva azt látjuk: a hajléktalan helyzetű férfiak esetében inkább tipikus, hogy feltételezhetően régi traumák, életük során őket ért (kapcsolati, kontaktus) defcitek miatt zömében nem kötnek házasságot, és ez a fajta társtalanság akár hajléktalan létbe való sodródásukban is komoly tényező lehet. A megkérdezett férfiak majdnem fele nőtelen(!), de a nők körében ez csupán minden 4. válaszadóra jellemző.

Házasságkötés

Még árnyaltabbá teszi a képet, ha megvizsgáljuk, a megkérdezettek egész életükben kötöttek-e valamikor házasságot. Míg a válaszadó hajléktalan nők elsöprő többsége, 71 százaléka volt házas élete során, addig a megkérdezett hajléktalan férfiak esetében ez az arány mindössze 55 százalék. A különbség tehát jelentős. A hajléktalan férfiaknak nem csak aktuális státuszuk jellemzően a nőtlenség, de hölgy társaikhoz viszonyítva nagyobb mértékben igaz rájuk, hogy egész eddigi életük során nem sikerült házasságba torkolló párkapcsolatot kialakítaniuk.

8. ábra: Kötött-e valamikor házasságot? (%)

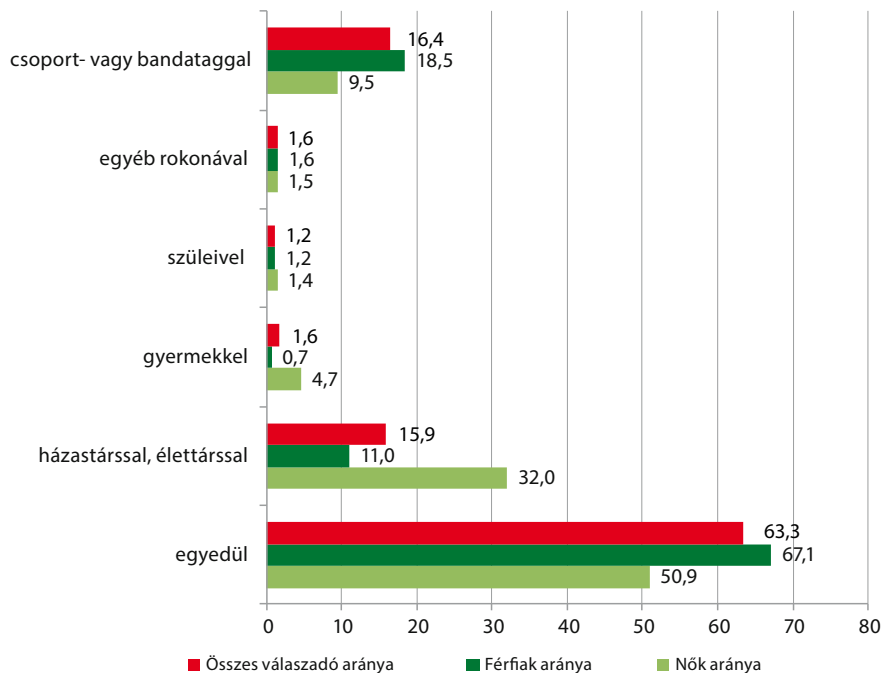

Szorosabb kapcsolatok: együttélés

Ha megvizsgáljuk a kérdést, kivel éltek együtt az adatfelvétel idején a megkérdezettek, a családi állapot vizsgálatakor levont következtetésünk nyer megerősítést. A hajléktalan nők jóval kisebb arányban élnek egyedül, mint a férfiak (nők 50 százaléka, míg a férfiaknak 67 százaléka), míg evvel fordított arányosság figyelhető meg a házastársakkal, élettársakkal együtt élők tekintetében: a nők 32 százaléka él együtt házas- vagy élettársával, míg a hajléktalan férfiaknak mindössze 11 százaléka. Ebből úgy látjuk, hogy feltételezésünk helytálló, a hajléktalan helyzetű nők kevésbé magánysok, mint a hasonló helyzetű férfiak. Csak a közterületen csoportokban, bandákba verődve élők között találunk arányaiban jóval több férfit (18,5 százalékuk), mint nőt (csupán 9,5 százalékuk), tehát a „bandázás” típusú, lazább kapcsolatok inkább a férfiakra jellemzők, vagy egyszerűen általánosságban is működik az az utcai szociális munkás kollégák által tapasztalat csoportfelállítás, melyben 2-3 férfihoz kapcsolódva él egy nő. Összességében azonban jól látható, hogy a nők hajléktalan helyzetben is sokkal nagyobb mértékben élnek

párkapcsolatban, ami a kapcsolati hálózatban egy nagyon fontos tényező, mindamelllett, hogy eleve többen kötöttek életük során házasságot. A későbbiekben azt is látni fogjuk, hogy rokoni kapcsolataikat is jobban őrzik, elsősorban közeli rokonaikkal, kiemelten a leszármazóikkal. Felnőtt gyermekével együtt élő férfi például alig van a megkérdezettek között (1 százalék alatt), míg a nők majdnem 5 százaléka gyermekével él együtt hajléktalansága idején is.

9. ábra: Kivel éltek együtt a hajléktalan emberek
2016. február 3-án Magyarországon? (%)

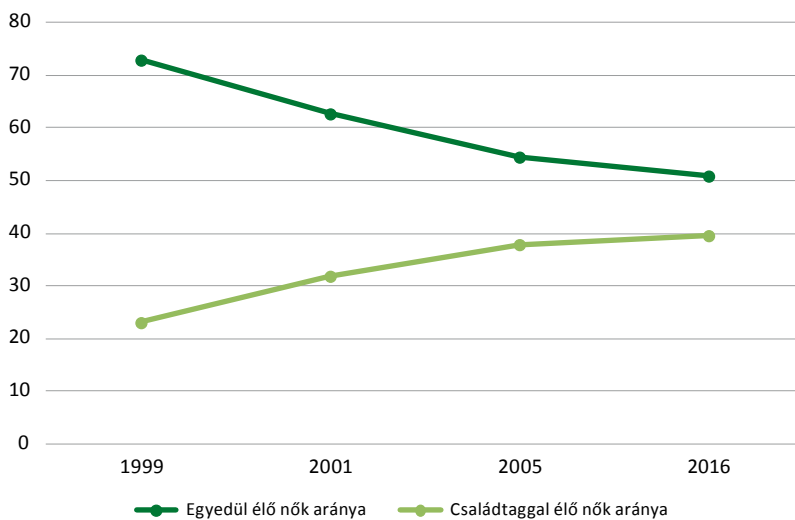

Érdekes adalék a hajléktalan helyzetű nőkre vonatkozóan, hogy 1999¹¹ óta az egyedül élők száma folyamatosan csökken, evvel párhuzamosan a családtagokkal élők száma viszont nő. Mintha a 90-es években még rájuk is illene a magányos hajléktalan kép általános sztereotípiája, de ez a 2000-es évekre erősen megváltozott. Mit mutathat ez? Talán azt, hogy a hajléktalan élethelyzetbe kerülés mögött olyan okozati rendszer áll, amely az egyén, jelen esetben a hajléktalanná vált nők működő, megtartott családi kapcsolatai sem tudnak segíteni elkerülni azt. Láthatóan az az elképzelés, hogy a magányosság, családtagoktól való elszakadás, támogatásuk hiánya, a viszonyok megromlása jelentős tényező a hajléktalanná válásban, a nők esetében nem igazán tartható, hiszen 40 százalékuk 2016-ban már családtagjával élt együtt hajléktalanként is. Az alacsony iskolázottságú,

¹¹ Az első február 3-ai adatfelvétel időpontja.

mélyszegénységben élő, jellemzően sokgyerekes családokban nagyon magas a hajléktalanok kockázata. A hajléktalan nőkre pedig jellemző, hogy termékenységük a magyar átlagnál nagyobb, és míg általában a hajléktalan emberek között az a jellemző, hogy minden 5. hajléktalan ember gyermeke is hajléktalan, a nők esetében ez kétszer olyan gyakori jelenség. (Győri, 2017a) Ráadásul ezek az adatok úgy állnak előttünk, hogy mindeközben tudjuk, a megkérdezettek nagy része mégis családi problémákat jelöl meg hajléktalanná válása okaként (a nők 36,5, a férfiak 35,5 százaléka nyilatkozta ezt 2016-ban). És természetesen az ellátórendszer változásának és a páros férőhelyek megjelenésének is szerepe van az adatok változásában.

10. ábra: Egyedül és családtaggal élő hajléktalan helyzetű nők arányának változása 1999–2016 között (%)

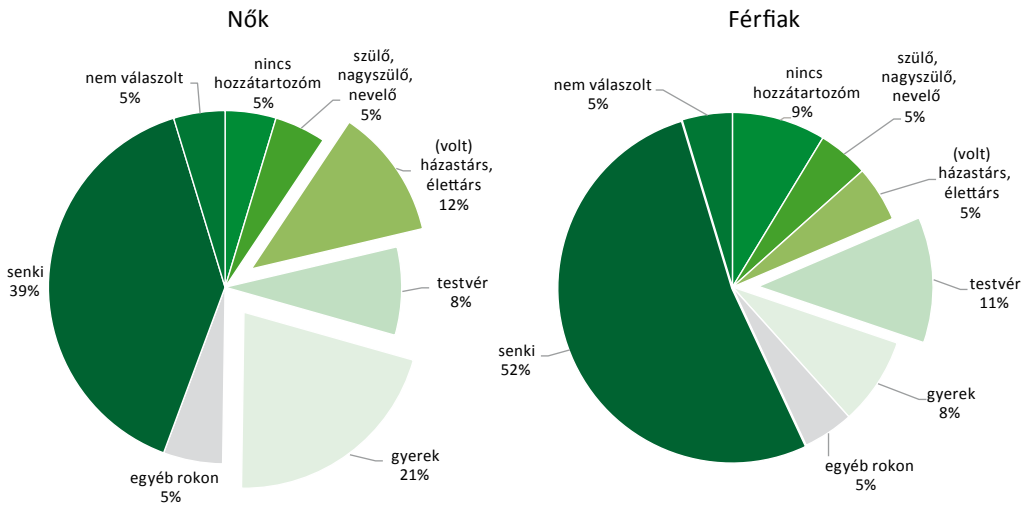
Kapcsolattartás a hozzátartozókkal

2016. február 3-án nem csak azt kérdeztük meg országsszerte a hajléktalan helyzetű emberektől, hogy kivel élnek együtt, hanem arra is kíváncsiak voltunk, vannak-e olyan hozzátartozóik, akikkel rendszeresen tartják a kapcsolatot, személyesen vagy akár egyéb módon. Tehát próbáltuk feltérképezni, hogy a hajléktalan helyzetbe került embereknek vajon tényleg megszakadnak-e korábbi kapcsolataik, elveszítik-e hozzátartozóikkal a kontaktust, ahogy ezt általában feltételezik.

A válaszokból kiderül: bár vitathatatlan, hogy a kapcsolatvesztés tényleg jelentős a hajléktalan emberek életében, hiszen mindkét kérdés esetében magas volt azok aránya, akik egyáltalán nem tartanak kapcsolatot hozzátartozóikkal (majdnem 50 százalék), és jóval kevesebben voltak, akik arról számoltak be, hogy ez azért történik, mert egyáltalán nincsenek rokonaik (7 százalék), de koránt sem

általános. Ha nemi megoszlás alapján vizsgáljuk azokat, akiknek egyetlen hozzátartozójukkal sincs kapcsolata, jelentős eltérést találunk: míg azon hajléktalan nők aránya, akik egyetlen rokonukkal sem állnak rendszeres kapcsolatban jóval az átlag alatti, addig ez a férfiak esetében az átlagnál magasabb arányú. A hajléktalan nők esetében a rokonaikkal való kapcsolatok terén is kisebb a veszteség, mint férfi sorstársaiknál.

11. ábra: Mely hozzátartozójukkal találkoznak naponta a hajléktalan helyzetű nők, ill. a férfiak? (%)

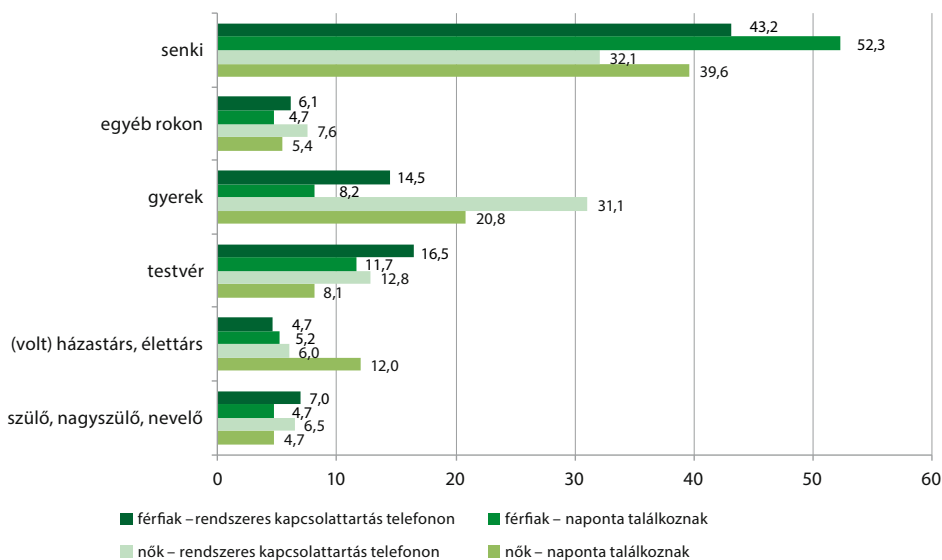
Az adatok részletes vizsgálatakor kirajzolódik, nagy különbség van férfiak és nők kapcsolattartása között. Míg a nők leginkább gyerekeikkel és párjukkal (aki lehet volt vagy aktuális házas- és élettárs is), addig a férfiak leginkább testvéreikkel tartanak szoros kapcsolatot hajléktalanná válásuk után is. Mindkét nemnél magas a rokonaikkal napi, intenzív kapcsolatot nem tartók aránya, de azért ezen a téren is nagy a különbség: míg a válaszadó nők több mint fele nap rendszerességgel találkozik hozzátartozóival, addig a válaszadó hajléktalan státuszú férfiaknál ez az arány jelentősen kevesebb, 35 százalék.

A napi találkozások kifejezetten intenzív, erős kapcsolatot jelentenek. A válaszadók lényegében együtt élnek, vagy majdnem együtt élnek megjelölt hozzátartozóikkal. Bár ez az intenzív kapcsolat markánsabban jelentkezik a megkérdezett nők körében, azért a férfiak esetében is jóval meghaladja az előzetes várakozásokat. Az adatokat nézve megint szembevetendő a korábban is már tapasztalt eltérő mintázat: míg a hajléktalan helyzetű férfiak zömében magányos farkasként élnek lecsúszásuk után és sokan még azt megelőzően is, leginkább még testvéreikkel fenntartva szorosabb kapcsolatot (talán közösen osztozva a deklasszálódásban), addig a hajléktalan sorba került nőkre nem ez a jellemző. Ők többségükben bizonyos rokonaikkal nagyon szoros viszonyt ápolva, valószínűsíthetően valamilyen

formában kvázi együtt élve léteznek hajléktalanná válásuk után is. A férfiakhoz képest kiemelten magas arányban találkoznak naponta gyermekeikkel.

Vannak adataink arról is, hogy a megkérdezett hajléktalan emberek mely hozzátartozóikkal tartanak rendszeresen kapcsolatot legalább telefonon és e-mailben. Ennél a kérdésnél a rendszerességet nem mi definiáltuk, a válaszadók döntésére bízunk, hogy mi minősül rendszeres kapcsolattartásnak. A legszembetűnőbb, hogy a nők kétszeres arányban tartanak kapcsolatot felnőtt vagy kiskorú gyermekeikkel, ami a hagyományos női szerep, a gyermeknevelés, a gyermek iránti felelősség továbbélése, ami a nők esetében a hajléktalan létben is rendkívül erősen megmutatkozik.¹² (Tanulmányunk későbbi részében részletes vizsgálatnak is alávetjük a feltételezhetően kiskorú gyermekkel rendelkező megkérdezett hajléktalan nőket.) A hajléktalan férfiak ugyanakkor sokkal inkább ápolják a kapcsolatot testvéreikkel, mint gyermekeikkel.

12. ábra: Hajléktalan helyzetű emberek kapcsolattartása rokonaikkal (%)

Mit is jelenthet mindez? Ahogy már írtuk, a nők még hajléktalan élethelyzetben is kevésbé magányosak, rokon szálait, kapcsolataikat jobban őrzik, mint férfi sors társaik. **A hajléktalan sorsú nők fele napi szinten tart kapcsolatot valamelyik hozzátartozójával.** A magányos, kapcsolatvesztett hajléktalan képünk így láthatóan inkább a férfi hajléktalan emberek képe – nem csoda, hiszen ők alkotják a hajléktalan emberek zömét. A kapcsolatok erodálódása, elvesztése

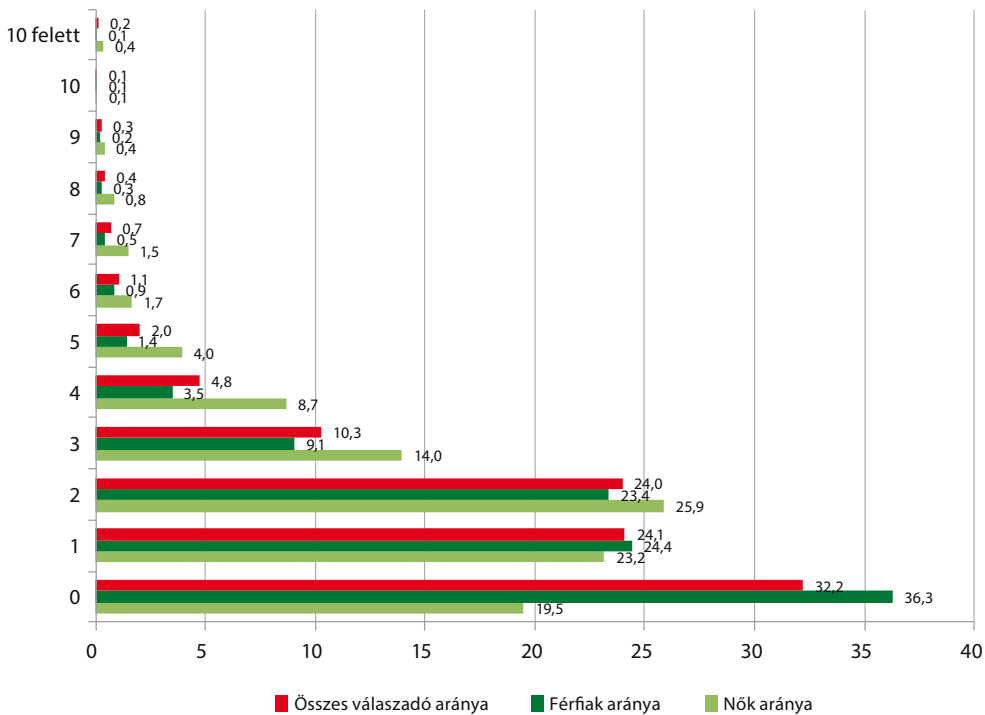
¹² Mindez úgy, hogy adatainkat kifejezetten hajléktalanszállókban és közterületen élő emberekről nyertük, ahol kiskorú gyermekek nem lakhatnak együtt szüleikkel, és a hagyományosan a hajléktalan gyermekes családok, anyák fellelhetőségi helyének számító anyaotthonokban és családosi átmeneti szállókban nem történt kérdés.

a hajléktalanná válás folyamatában vitathatatlanul jelentős tényező, bár eddigi vizsgálódásunk alapján azt mondhatjuk, mértéke az általában gondoltnál kisebb (a megkérdezettek felének van valamilyen rendszeres kapcsolata rokonaikkal; a barátokkal, ismerősökkel való kapcsolatokra a kutatás nem terjedt ki) és ami vizsgált témánk szempontjából igazán fontos, a nőket jóval kevésbé érinti, mint férfiakat. Bár a hajléktalan helyzetű emberek magas arányban (63 százalék felett) élnek egyedül (a férfiak valamivel nagyobb mértékben: 67 százalékuk, mint a nők: 51 százalékuk), ugyanakkor magas arányban őrzik rokoni kapcsolataikat is. A nők fele naponta találkozik valamely rokonával (és még a férfiak harmada is), és ennél is nagyobb arányban tartanak velük rendszeres kapcsolatot.

Gyermekek és testvérek száma

Bár közvetlenül nem a hajléktalan emberek aktuális kapcsolati hálózatáról szól, a hajléktalan emberek kapcsolataival foglalkozó fejezetben mindenképpen fontos, hogy megvizsgáljuk a „Hány gyermeke született összesen?” és a „Hány testvére, féltestvére van?” kérdésekre adott válaszokat.

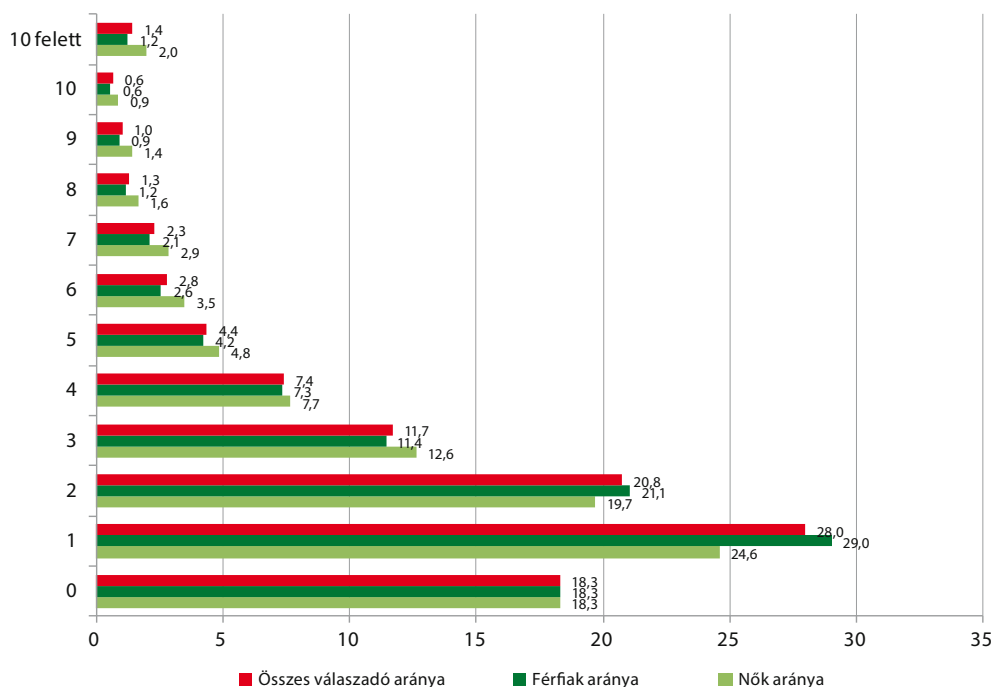
13. ábra: Hány gyermeke született összesen a 2016. február 3-án megkérdezett hajléktalan helyzetű embereknek? (%)

A hajléktalan férfiak között sokkal magasabb azok aránya, akiknek soha nem született gyermeke (36 százalék), mint a nők körében (19,5 százalék). A házasságkötésekre és a családi állapotra vonatkozó adatokkal együtt egyértelműen látszik, a hajléktalan helyzetbe került férfiak között gyakori jelenség, hogy egész életük során nem alakítottak ki szoros párkapcsolatot, és nem alapítottak családot, tehát nem hajléktalan sorsukkal kezdődött magányosságuk (sokkal inkább fordított a folyamat: kapcsolati deficitjeik szerepet játszhatnak hajléktalanná válásukban). Míg a hajléktalan férfiak között ezt tipikus, gyakori jelenség, addig a hajléktalan helyzetű nők esetében ez korántsem ilyen jellemző. Ezt támasztja alá az is, hogy míg a nők körében a legjellemzőbb csoport az 1-2 gyerekesek köre, addig a férfiaknál a gyerekteleneké.

A gyerekszámok vizsgálata során láthatunk még néhány különbséget. Míg az 1-2 gyerekes férfiak és nők összes válaszadón belüli aránya között nem látunk lényeges különbséget, 3-4-5 gyereke sokkal inkább a vizsgált csoport női tagjainak van. Ahogy a gyerekek száma nő, úgy nő ez a különbség a nők javára: Három gyermeke van a megkérdezett hajléktalan nők 14 százalékának, a férfiak kilenc százalékának, négy gyermeke van a nők kilenc, a férfiak 3,5 százalékának, míg öt gyermeke a nők közül négy százalékának született, a férfiak esetében már csak 1,4 százalékuknak.

14. ábra: Hány testvére, féltestvére van a 2016. február 3-án megkérdezett hajléktalan helyzetű embereknek? (%)

Abból kiindulva, hogy a hajléktalan helyzetű férfiak inkább állnak rendszeres kapcsolatban a testvéreikkel, mint a nők, feltételezhetnénk, hogy ennek háttérben egyszerűen az állhat, hogy több testvérük van – adataink ugyanakkor ezt nem támasztják alá. Csak az 1-2 testvérrel rendelkezők között van arányaiban egy kicsivel több férfi, egyébként jellemzően a nők között vannak nagyobb arányban nagycsaládból származók (három vagy több testvér). Az egyiké mind a férfiaknál, mind a nőknél teljesen egyenlő arányban vannak jelen a vizsgált csoportban.

Hajléktalan anyák és kiskorú gyermekeik

Ha hajléktalan helyzetű nők kapcsolataival foglalkozunk, a hajléktalan anyák helyzetének, gyermekeikkel való kapcsolatának vizsgálatát kiemelten fontosnak tartjuk. Már csak azért is, mert a hagyományosan nőkhöz kötött szerepek között a gyermeknevelésért való felelősségvállalás az első helyen áll valamennyi európai országban, még akkor is, ha a második világháború óta eltelt évtizedek a hagyományos családmódellet megváltoztatták, a nők családtól való függetlenedésének folyamatát (defamilialisation) hozta magával.¹³

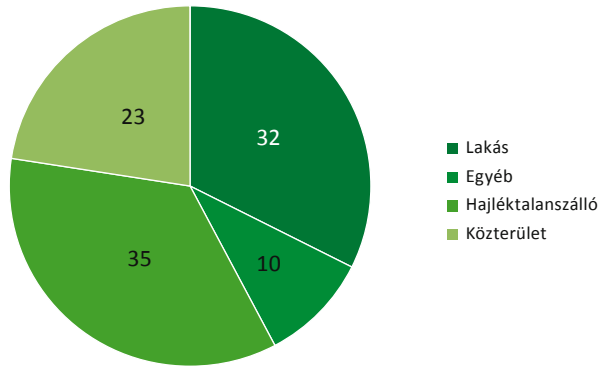
Bár olyan kérdés nem szerepelt az adatfelvételben, hogy hány kiskorú gyermeke van valakinek, az egyéb válaszokra adott kérdésekből egyértelmű, hogy több száz nőt foglalkoztat az, hogy nem ő nevelheti, nevelhette gyermekét, illetve a gyermekek visszaszerzése (51-en említették konkrétan a gyermekek elvesztésével, feladásával kapcsolatos szégyent, és legalább százan neveztek meg konkrétan életfeladatként az ő visszaszerzésüket/nevelésüket). Ha csupán a negyvenkilenc éves vagy annál fiatalabb nők csoportját vizsgáljuk¹⁴, azt látjuk, hogy 65 százaléknak, 563 válaszadónak összesen 1545 gyermeke született – egy részük még biztosan kiskorú.

Ha megnézzük azt, hogy egy évvel ezelőtt hol éltek, azt látjuk, hogy a 49 év alatti anyák (mostantól: anyák) majdnem egyharmada (181 fő) valamilyen lakásban élt, valamivel többen éltek hajléktalanszállón (197 fő), míg a válaszadók majdnem egynegyede közterületen élt (15. ábra)! Az, hogy valaki lakásban élt, természetesen nem jelenti azt, hogy gyermekei is vele éltek, de akár lehetett volna így is.

¹³ Erről még lásd: Tamási (2004).

¹⁴ Ezt a kormeghatározást két tényező indokolta. Egyrészt a magyar nők átlagosan 29,4 éves korukban szülik gyermeküket (<http://demografia.hu/hu/tudastar/fogalomtar/45-atlagos-eletkor-gyermekvallalaskor>), vagyis átlagosan 47,4 korukban lesz nagykorú a gyermekük. Másfelől a hajléktalan nők 62 százaléka 50 éves vagy annál idősebb, így az ennél fiatalabb nők külön csoportként való vizsgálata többletinformációkat hordoz(hat).

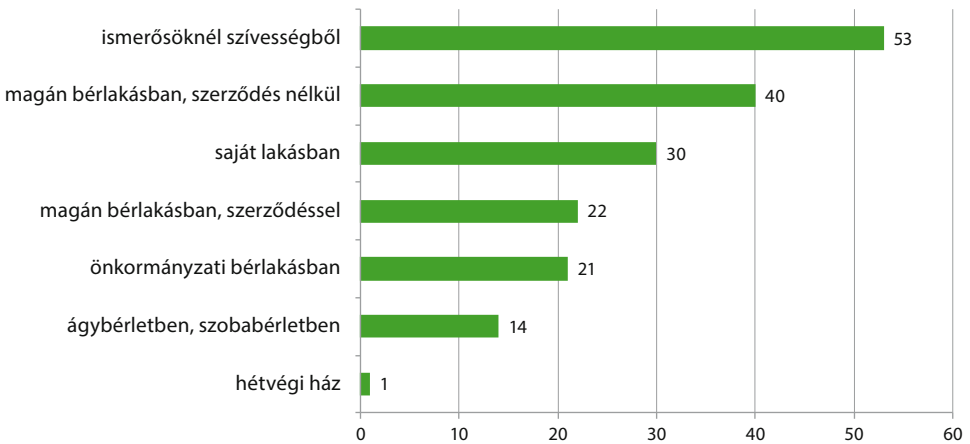
15. ábra: Hol lakott egy évvel ezelőtt? (N= 559, %)

Az is látszik ugyanakkor, hogy a lakásban élők nagyobbik része bizonytalanabb típusú lakhatásban élt – ismerősöknél, szívességből, szerződés nélküli magánbérletben vagy ágy-, illetve szobabérletben.

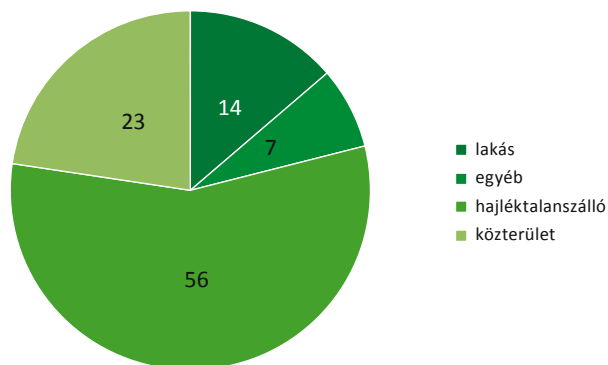
16. ábra: Hol lakott egy évvel ezelőtt?

Lakásban élő anyák (%)

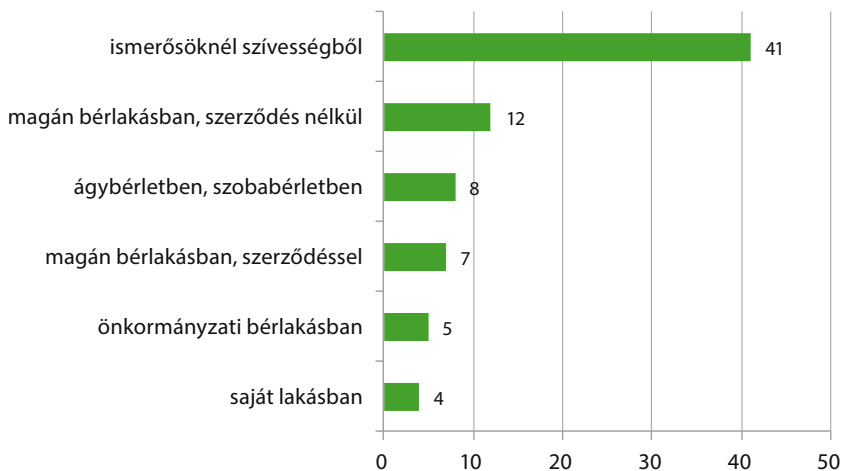

Meglepő módon a február 3-án hajléktalan élethelyzetben (közterületen vagy hajléktalanszállón) utolért anyák egyötöde nem ugyanott, hajléktalanként éjszaka kázott a vizsgálatot megelőző éjjel: 77 fő lakásban töltötte az éjszakát, 41 pedig „egyéb” helyen (többek között egészségügyi vagy szociális bentlakásos intézményben). A válaszadók közül kevesebben éltek a kérdezést megelőző éjjel utcán, mint egy évvel korábban (17. ábra).

17. ábra: Hol aludt előző éjjel? (N= 561, %)

A lakásban éjszakázók majdnem kétharmada szívességből aludt előző éjjel valahol. Ugyanakkor kevésbé valószínű, hogy a fenti lakhatások mind február 3-án szüntek meg – elképzelhető, hogy olyan élethelyzetekben élnek ezek a nők, hogy valami, akár bántalmazás, akár egyéb ok miatt nem tudnak saját, akár szerződött, lakásukban minden éjszaka pihenni.

18. ábra: Hol aludt előző éjjel?
Lakásban éjszakázó anyák (%)

Itt már sokkal kevesebb „fizetős” szolgáltatást találunk. A lakhatási szegénységben élő emberek gyakran akkor sem élnek biztonságban, ha lakásba költöznek. Breitner Péter (2016) megállapítja, hogy minden tizenkettedik hajléktalan ember, aki hajléktalanná válása után valamennyi időre lakásban is élt, súlyosan kiszolgáltatott helyzetben élt: a lakhatásért cserébe „hallgatni és tűrni kellett

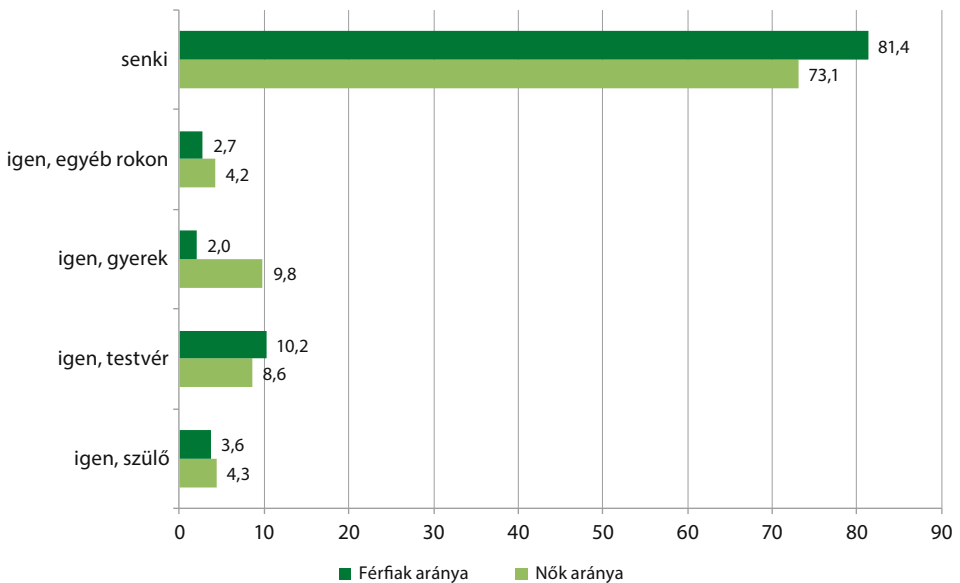
a szidásokat”, „cserébe össze kellett feküdni olyanokkal is, akikkel nem akart”, vagy „el kellett viselni a veréseket”. Ezekben az esetekben a külső kényszer és az önkéntes felajánlás határai könnyen elmosódnak – hiszen a lakhatás külső kényszer, amiért bizonyos áldozatokat vállalni kell... Lényegesen több nő vállalt ilyen „áldozatot” a lakhatásért cserébe (12,8 százalék vs. 5,6 százalék).

A 49 év alatti hajléktalan anyák közül 159-en (18 százalék) mondta azt, hogy napi rendszerességgel találkozik gyermekével, 223 (26 százalék) pedig ugyan nem találkozik, de napi (telefonos, internetes) kapcsolatban van velük – vagyis 44 százalék napi szintű kapcsolatban áll gyermekeivel. Mindössze 46 olyan anya volt, akinek a (nagykorú) gyermeke is hajléktalan jelenleg vagy volt élete egy szakaszában, és közülük is 12 él együtt gyermekével.

Rokonok hajléktalansága

Ha már a különböző családi kapcsolatok vizsgálatánál tartunk, vegyük górcső alá a megkérdezett hajléktalan helyzetű emberek rokonainak hajléktalanságát is.

19. ábra: Szülei, testvérei, gyermekei közül valaki lakik-e vagy lakott-e hajléktalanszállón vagy közterületen? (%)

Zömüknek, közel 80 százaléknak egyetlen rokona sem volt soha hajléktalan helyzetben. Az a 20 százaléknyi válaszadó, akinek korábban vagy jelenleg élnek rokonai hajléktalanszállón vagy közterületen, elsősorban testvéreik esetében számolnak be erről. Ha nemi bontásban vizsgáljuk az adatokat, ismét komoly különbségeket találunk a nők és férfiak esetében. Kirívóan magas azon nők aránya, akik gyermeküket is hajléktalannak vallják. Míg a férfiak mindössze két százalé-

ka számolt be gyermekei hajléktalanságáról, a nők körében ez az arány közel tíz százalék! A férfiak szintén tíz százalékos arányban testvéreik hajléktalanságáról számoltak be. Hasonló különbséget már a rokonokkal történő napi kapcsolattartást firtató kérdésre adott válaszok között is találtunk.

Még egy jelentős eltérés található: a nők a férfiakénál nagyobb arányban jelezték, hogy egyéb rokonaik (tehát nem testvérük, szülőjük vagy gyermekük) élnek/éltek hajléktalan helyzetben, és jóval kisebb arányban azt, hogy egyetlen rokonuk sem volt hajléktalan (a nők 73 százaléka, a férfiaknak 81 százaléka válaszolta ezt). Mindebből úgy tűnik, a hajléktalan helyzetű nők jó része nem egyedül áll evvel a problémával, hanem családjában másokat is érint a hajléktalanság. A férfiaknál ez a halmozódás kisebb mértékű.

A hajléktalan helyzetben élő nők érzelmvilága

A 2016. évi február 3-ai adatfelvétel különleges volt abból a szempontból, hogy nem csak a már eddig elemzett „kemény” adatokra kérdeztünk rá, hanem próbáltuk a hajléktalan helyzetű emberek érzelm- és gondolatvilágát is megragadni valamilyen módon. Ezért megkérdeztük, mire büszkék, mit bántak meg, mit szégyellnek, milyen feladat áll még előttük az életükben, mit szeretnek. Ezen kérdések mentén tanulmányunk elsősorban a hajléktalan nők személyes világát próbálja megrajzolni a következőkben.¹⁵

Büszkeség

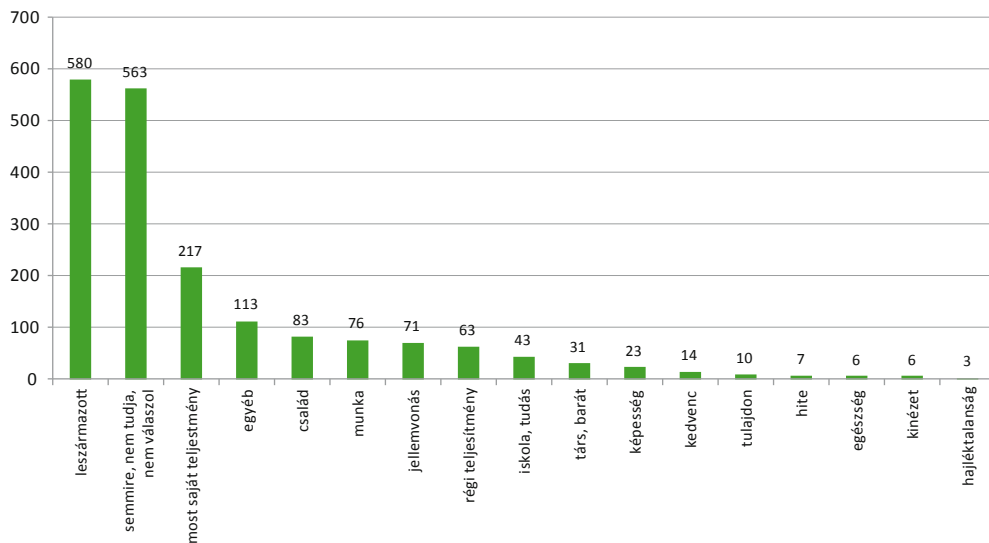
A „*Van-e valami, amire büszke?*” kérdésre a hajléktalan nők sokkal aktívabban válaszoltak a férfiaknál (akik közül 48 százalék vagy nem válaszolt, vagy azt válaszolta, hogy „semmire”). (Lásd 20. ábra.)

Abból az 1909 nőből, aki válaszolt a kérdésre (akár úgy, hogy a „nem válaszol” lehetőséget választotta), többen mondták, hogy a leszármazottaikra (gyermekeikre, unokáikra) büszkék, mint akik semmire, vagy nem tudják, hogy büszkék-e valamire. Többen nem csak arra büszkék gyermekeikkel kapcsolatban, hogy megszülték őket, hanem arra is, hogy felnevelték, tanították, akár egyedül is őket („*felneveltem a gyerekeket*”, „*gyermekeim egyetemet végeztek*”, „*fiamra – vill. mérnök*”, „*fiaim érettségijére*”, „*fiam tanulmányi eredményeire*”, „*hogy a gyerekeim megállnak a saját lábukon*”). Ezt követi (számosságában lényegesen elmaradva) valamely mostani teljesítmény (pl. „*már 3 hónapja nem iszom*”, „*nem iszom, nem kávézom*”, „*arra, hogy talpra álltam*”, a „*jég hátán is megélek*”, „*élek!*”, „*hogy nem*

¹⁵ E tanulmányrész Győri Péter (2017b) ugyanezt a kérdést a teljes mintán feldolgozó elemzésére reflektál, amely jelen pillanatban csupán kéziratban érhető el. A férfiakkal/teljes mintával kapcsolatos számok is az ő számításain alapulnak.

vagyok az utcán és dolgozok. Hogy tudok félrerakni egy kis pénzt”, „nem voltam büntetve”).

20. ábra: Van-e valami, amire büszke? (nők, fő)

A család válasznál jellemzően a felmenőket, származást vagy a párkapcsolatot említették („Apámra, mert felnevelt”, „36 évet lehúztam az élettársam mellett”, „anyai nagymamám”, „szeretteim”...).

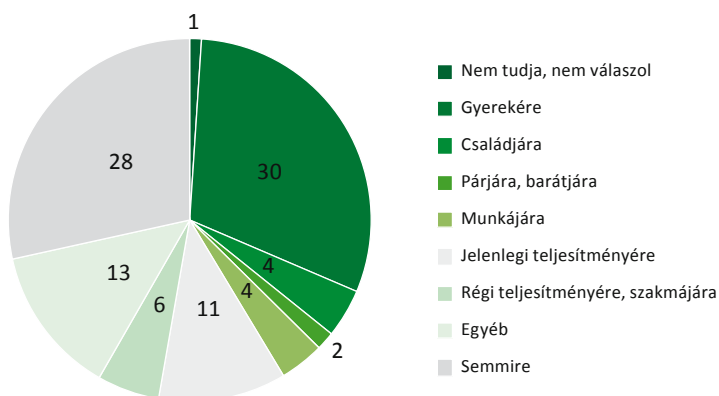
A képességek között (23 válasz) többnyire a női léttel összefüggő, általában női szerepeknek megfelelő képességeket említettek, mint pl. „főztömre”, „hímző tudományomra”, „szépen rajzolok”, „hangom”, „szépen éneklek”, „jó kommunikációs készség”, ám elvétve találkozhatunk „okos vagyok”, „egyedül is megélelem” ill. „több nyelven beszélek” válaszokkal.¹⁶ A kinézetet („a hajam”, „nőiességem”) mindössze hatan választották, és kb. ugyanennyien említették a tisztaságot.

Összességében a nők esetében azt látjuk, hogy a válaszadók legnagyobb csoportja valamilyen emberi kapcsolatára (család, gyerekek, barátok) büszke, és bár a nem hajléktalan emberek számára talán meglepő, sokan büszkének arra, amit hajléktalanként elértek („még mindig talpon vagyok”, „nem adom fel soha”, „ebben a helyzetben is ember maradtam”, „nem csúsztam tovább a lejtőn”). Ezek mindenképpen olyan erősségek, amelyre a támogató munkát is alapozni lehet.

¹⁶ „Nagyon is igazad van abban, hogy műveltségen általában ezeket értik – jegyezte meg Darcy. – Nem egy nőt műveltnek neveznek, csak azért, mert erszényt horgol vagy párnát hímez. De nem értek veled egyet... Senkit sem tekinthetünk igazán műveltnek, aki nem áll magasan fölötte az átlagnak. Egy nőnek alaposan értenie kell a zenéhez, énekhez, rajzhoz, tánchoz, a modern nyelvekhez, hogy megérdekelje ezt az elnevezést. (...), de van valami, ami még lényegesebb, az, hogy sokoldalú olvasással művelje az elméjét” (Jane Austen: Büszkeség és balítélet, I. könyv, 8. fejezet 22. o)

A 2016. évi február 3-ai kutatás és Jane Austen híres könyve között felmerülő gondolati párhuzamokat lásd még: Győri Péter (2017b).

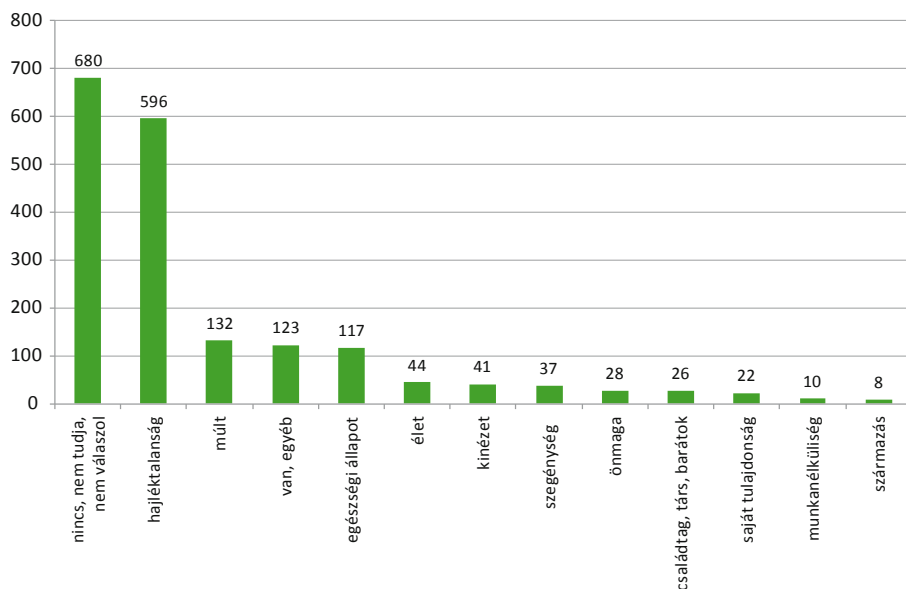
21. ábra: Van-e valami, amire büszke? (nők, %)

A teljes válaszadói körrel összehasonlítva azt látjuk, hogy több nő büszke a gyerekére (20 százalék vs 16 százalék) és jóval kevesebben vannak körükben, akik azt választották, hogy semmire sem büszkék (33 százalék vs 48 százalék), mint a hajléktalan férfiak között. Valamivel többen említették a munkájukat (5 százalék vs 4 százalék) illetve jelenlegi teljesítményüket (13 százalék vs 10 százalék) és régi teljesítményüket, szakmájukat (9 százalék).

Szegyén

22. ábra: Van-e valami, amit szégyell? (nők, fő)

Arra a kérdésre, hogy „*Van-e valami, amit szégyell?*”, a válaszolók (1861 nő) legnagyobb csoportja (672 fő) azt mondta, hogy „*nincs*”, illetve nem tudja, vagy nem kívánt válaszolni. A tényleges szégyent megfogalmazók legnagyobb csoportja, 596 nő, a hajléktalanságát említette: a legtöbben a hajléktalanságot magát, de volt, aki ennél jobban körülírta, és azt válaszolta, hogy „*sátorban lakok az erdőben*”, „*kint alszunk*”, „*kint kell ülni*”, „*szállón élni*”, mások az evvel összefüggő életmódot (pl. „*azt, hogy guberálok*”, „*a kukázást*”, *prostitúciót, kéregetést*) szégyellik.

132-en említettek valamit a múltjukkal kapcsolatban – a legtöbb válasz (51 eset) azt szégyelli a múltjában, hogy elvették tőle a gyermekét, illetve nem ő nevelheti, nevelhette („*kislányomat elvették, mert gyerek voltam*”, „*7 gyereke van, mindet a kórházban hagyta*”, „*a legkisebb gyermekem nevelésének átadása anyámnak*”, „*állami gondozásban van gyermekem*”, „*elhagytam a gyerekeim*”, „*nem látogattam a gyerekeimet*”, „*nem nevelhetem a helyzetem miatt a gyerekeimet*”), s további heten mondtak valami, a gyermekeikkel kapcsolatos dolgot („*nem tudom támogatni a lányomat*”, „*a gyerekeim elfordultak tőlem*”, „*gyerekeim előtt szégyeltem magam*”). 8 esetben említették a börtönt, illetve hasonló arányban az iskolai végzettség hiányát („*azt, hogy csak négy osztályom van*”, „*nem tudok olvasni, írni*”, „*nem tanultam sokat*”, „*nem bírtam az iskolát befejezni*”).

117 nő említette az egészségi állapotát – több mint a felük valamilyen szenvedélybetegséget (50 fő az alkoholt „*sajnos alkoholista vagyok*”, illetve „*sajnos valamikor iszom!*”, 6 fő pedig drogot, szipuzást). Érdekes, hogy hét fő az öregségét szégyelli, vagy azt hogy „*öregségemre hajléktalan vagyok*”. Néhányan említették csupán, hogy szégyenkeznek valamilyen pszichiátriai betegség, depresszió miatt, míg páran az inkontinenciát szégyellik („*olykor bepisil*”, míg egyeseknél halmozódik, pl. „*epilepsziám miatt, amikor roham miatt vizeletürítésem van*”). Egy nő írta a menstruációt. Ez utóbbiak utalhatnak arra is, hogy – köztéri wc-k híján – az éjjeli menedékhelyen vagy közterületen éjszakázók számára nehézséget jelenthet a napközbeni intim higiénia megoldása, de a nőiség csorbulására is. Egy válaszadó szégyelli magát azért, mert „*nem lehet gyereke*”.

44 fő „*az életét*” szégyelli – ami vonatkozhat jelen állapotára, de arra is, hogy már a gyerekkoruk sem volt felhőtlen („*intézet*”, „*szüleim által tönkretett gyerekkorom*”, „*édesanyám nem vállalt*”, „*azt, hogy megszülettem*”). 42 fő említette a kinézetét, mint amit szégyell – a legtöbben a „*kövérseget*” illetve a fogaikat („*kiesetek a fogaim*”, „*fogaimat meg kellene csinálni*”), valamint a testi higiénia hiányát említették („*tisztátlanságom*”, „*amikor piszkos vagyok, nem tudok fürdeni*”, „*koszos vagyok*”, „*nem megfelelő ápoltság*”)¹⁷. Többen más dolgokkal együtt említették a testüket: „*a családom, a testem, meg az életem*”. Többször ugyanannyian szégyellik a kinézetüket, mint amennyien büszkék annak valamely aspektusára.

¹⁷ A hajléktalan emberek és a (városi) tisztaság, higiénia kapcsolatát boncolgatja Török és Udvarhelyi (2005), és rámutat a tisztaság és a „nem kívánatos csoportok tisztátalanként kezelése” közötti összefüggésekre.

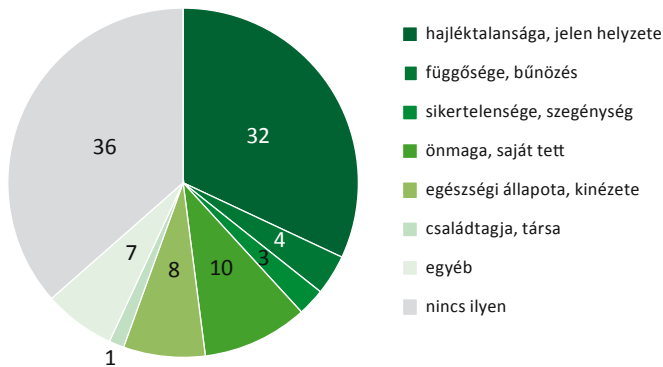
37 fő a szegénységet, illetve ennek következményeit szégyelli („a csóróságot, ahogy élek”, „a szegénységet és hogy másokra vagyok utalva”, „szegénység, lyukas ruha”, „kevés a fizetés”, „szegénység-hajléktalanság” vagy „nincs pénzem, így kell élni”). Tíz fő pedig a munkanélküliségét, illetve azt, hogy „nem tud dolgozni”.

28 fő válaszolta azt, hogy önmagát szégyelli („magamat”, „önmagamat”, „saját magamat”). 26 fő szégyenkezik valamilyen emberi, de nem a gyermekével való kapcsolata miatt – jellemzően a szülők és testvérek, 6 esetben pedig a párkapcsolat(ok) miatt.

A saját tulajdonságok (22 fő) között megjelenik a „butaság”, a „hirtelen felindulás”, a „gyávaság”, a „rendetlenség”, „lustaság”, az „időnkénti döntésképtelenség” és a „nagy a szám”.

Egy kérdőív nem a legalkalmasabb vizsgálati módszer a traumás élmények feltárására, ám páran mégis ilyen eseményről számoltak be: „hogyan voltam otthon, amikor a férjem öngyilkos lett”, „szinte minden napos szexuálisan aberrált zaklatásokat, szemérem sértéseket”...

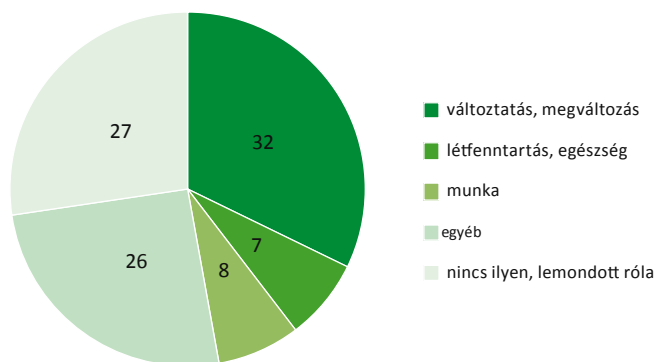
23. ábra: Van-e valami, amit szégyell? (nők, %)

A teljes adatfelvétel adataival összehasonlítva azt látjuk, hogy a nők a hajléktalan élethelyzetben lévő férfiaknál jóval inkább szégyenkeznek – sokkal kevesebben mondták azt, hogy nincs miért szégyenkezniük, vagy nem tudtak, illetve nem akartak a kérdésre válaszolni (53 százalék vs 36,5 százalék)! Sokkal nagyobb arányban szégyellik a hajléktalanságukat (32 százalék vs 23 százalék), önmagukat, saját tettüket (8 százalék) illetve kinézetüket, egészségi állapotukat (4 százalék), ugyanakkor kevésbé függőségüket, börtönviselt múltjukat (5 százalék), sikertelenségüket, szegénységüket (6 százalék).

Van-e valamilyen feladata az életében?

24. ábra: Van-e valami feladata az életben? (nők, %)

A 2299 megkérdezett hajléktalan élethelyzetben levő nő 82 százaléka, 1894 fő, válaszolt a fenti kérdésre. Ez a teljes válaszadókénál (73 százalék) lényegesen nagyobb arány – még akkor is, ha a „nincs” válaszok közel azonos mértékben fordultak elő (30 százalék). Az összes válaszadóhoz képest valamivel kevesebben szeretnének változtatni, megváltozni (36 százalék), illetve „létfenntartani”, egészséggel kapcsolatos feladatot (11 százalék), viszont jóval többen beszéltek más, a korábbi válaszok alapján a nőkre talán inkább jellemző feladatokról, gyerekekkel, unokákkal kapcsolatos feladatokról (282 fő), és párkapcsolatról (32 fő).

„Boldognak látni, míg lehet, a páromat”, „igazi társ”, „egy férfit találni, akivel élhetek”, „párommal boldogan leélni az életem”, „élettársammal boldogan élni”, „élettársamat talpra állítani”, „elfogadtatni magam a férjemmel”, „férjemről gondoskodni”, „páromat ápolni”, „szerelmemet az életre nevelni és legyen önbizalma”, „élettársam rendben tartani”

Érdekes, hogy több hajléktalan nő érzi úgy (vagy reálisabbnak?), hogy a gyerekeivel, unokáival kapcsolatban tűzzön ki célokat, mint a lakhatással kapcsolatban (255 fő). A gyerekekkel kapcsolatos célok között fej-fej mellett beszéltek a gyerekek felneveléséről (49 fő) vagy konkrétan a gyerekek „visszaszerzéséről” (46 fő) – vagyis majdnem száz olyan hajléktalan nő válaszolt, aki szeretné saját maga nevelni gyermekeit!¹⁸

¹⁸ Ennél többen is lehetnek, mert az olyan válaszokat, amelyekből nem volt egyértelmű, hogy kiskorú gyermekről lehet szó (pl. „újból gyerekeimmel lenni”, vagy „gyermekeimet újra látni”) itt nem vettük figyelembe.

„Gyerekeimet visszahozni”, „gyerekeimet kihozni állami gondozásból”, „kislányomat magamhoz venni”, „unokámat elhozni a nevelőszülőktől”, „gyermekeimet visszakapni”

Sőt, 14 nő említette, hogy szeretne gyermeket szülni! A többiek (mintegy 100 fő) beérnék avval, hogy „gyerekeimmel találkozni”, „*unokáimat látni felnőni*”, „*közelebb kerüljek a gyerekeimhez*”, „*boldognak látni gyermekeimet!*”. Meglepően sokan említettek a gyerekekkel, unokákkal kapcsolatban támogató szülői, nagyszülői feladatot: „*a gyerekem jövőjének biztosítása*”, „*gyerekeket támogatni*”, „*segíteni az unokák felnevelésében*”, „*fiamat segíteni anyagilag*”, „*még két gyermekem kell támogatnom*”, „*gyerekeimet útjára indítani*”. Úgy tűnik, hogy attól, mert valaki hajléktalan élethelyzetben él, még ugyanúgy feladatának érezheti a gyermekei támogatását, mint a szerencsésebb helyzetű anyatársak. Másfelől azt is gondolhatjuk, hogy a társadalom nőikkel kapcsolatos elvárásai (pl. „mindig a gyermek az első”) olyan mértékben uralkodnak, hogy még a legrosszabb helyzetben lévő nők is gyermekeik boldogulásán ügyködnek sajátjuk helyett. Emellett a magyar társadalom egészére is jellemző a gyermekcentrikusság. A gyermekek sokáig, még felnőtt korukban is való támogatása – akár a szülők erején, valós anyagi lehetőségein felül is – olyan magyar norma, amely szegénységben, mélyszegénységben élők körében is tapasztalható és melyet a hajléktalanná válás során is magukkal visznek az emberek.

Mi az, amit biztosan megváltoztatna, ha hatalmában állna?

Érdekes, hogy míg személyes életükben 255-en említettek gyerekeikkel, unokáikkal és 32-en párkapcsolatos életfeladatot, addig a „*Mi az, amit biztosan megváltoztatna, ha hatalmában állna?*” kérdésre jóval kevesebben választották ugyanezeket (59 és 24 válaszadó – „*volt férjemet megváltoztatni, hogy újra együtt lehessünk*”, „*a férjemmel maradnék*”), és jellemzőbbek voltak a pénzzel, megélhetéssel (268 fő – „*mindenkinek legyen biztos megélhetése*”, „*pénzt a szegényeknek*”, „*pénztárca-barát élelmiszerárak*”, „*segélyezési rendszer*”, „*megélhetési jövedelmek*”), lakással, lakhatással (236 válasz – pl. „*olcsó albérlet*”), illetve munkával (134 fő – „*több munkahely*”, „*munkahely teremtése*”, „*Kétkezi segéd munkásoknak egy műszakot*”, „*magasabb bért*”, „*teljes foglalkoztatás visszaállítani*”, „*több pénzt adnék a köz munkásoknak*”, „*minimálbért emeljék meg*”) kapcsolatos válaszok. E három persze nem független egymástól, ahogy a válaszokban is sokszor keveredett: „*aki dolgozni akar legyen munkája, és olyan fizetése, amiből meg tud élni, lakást fenntartani*”, „*mindenkinek legyen lakása, munkája*”, „*minden rászorultnak adnék lakást és megfelelő jövedelmet*”, „*ha dolgozol, meg tudjak élni, és nem közhasznúként dolgozni*”, „*munka, fizetés kell*”, „*több fizetés, segély, lakás, munka*”, „*magasabb fizetés, ami elég a megélhetéshez*”... Bár sokszor vádolják avval a hajléktalan embereket, hogy „ingyen lakást” szeretnének, a hajléktalan nők e válaszaiból nem ez látszik. Sokkal inkább az, hogy a jelenleg számukra elérhető munkalehetőségek sem biztosítanak

akkora jövedelmet, amelyből a lakhatásukat önállóan, a hajléktalanellátó rendszeren kívül biztosítani tudnák!

Külön érdekes számunkra, hogy a változtatási javaslatok között az általános vagy személyes célok mellett megjelennek olyan szakszerű rendszerszintű javaslatok is, melyeket különböző társadalmi mozgalmak is zászlajukra tűztek, mint pl. „mindenkinek lenne lakása”, „több önkormányzati lakás”, „bérlakásokat építsenek, ne foci pályákat!” „Az Alkotmányban visszaállítani a lakhatási jogot”, „lakhatáshoz való jogot”, „lakáslehetőséget mindenkinek”, „szociális bérlakások számának növelése”, „törvényt a megélhetésért”. Talán maguknak az érintetteknek a hangja ily módon is eljut a szélesebb nyilvánosság és a döntéshozók elé.

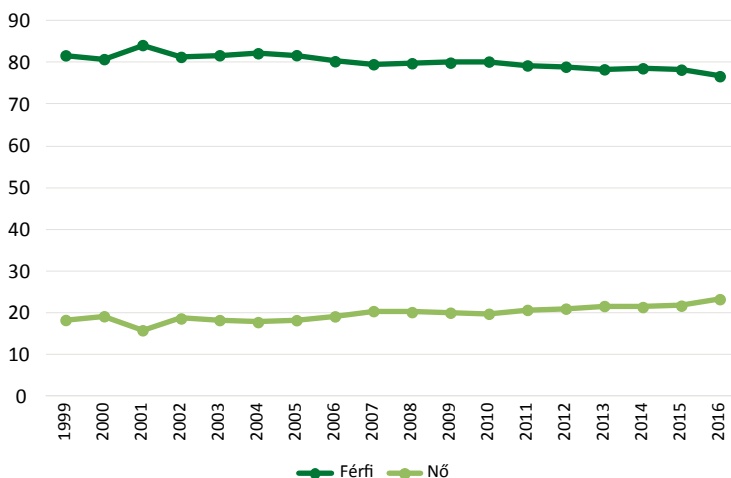
A gyerekekkel kapcsolatos válaszokban keverednek az általánosan megfogalmazott változások („ne legyenek árva gyerekek”, „a gyerekek biztonsága”, „ha egy család van ami jó és a gyerekek nincsenek veszélyben, ne válasszák szét őket”) a személyes történetekkel („gyermekem álmát valósítanám meg”, „kapcsolat a gyerekekkel”, „mindent odaadnék, ha láthatnám a gyerekeim”, „hogy nálam legyenek a gyermekeim”, „soha nem adnám oda a gyerekeimet nevelő szülőknek”), és egyértelműen ez utóbbiak dominálnak.

A válaszokban megjelennek a női lét egyéb fontos aspektusai, pl. „nők bántalmazása” „külön tenném a női szállót a férfiaktól”, „több fizetést a nőknek”, „nők 55 évesen mehessenek nyugdíjba”, illetve kevésbé konkrétan az erőszak, illetve „erőszak mindenféle formáját (elkit is)”, „az, hogy senki se bántson senkit”, „bezárnám azokat, akik másokat bántanak”...

Nők hajléktalan helyzetben – zárszó helyett

Tanulmányunkkal igyekeztünk láthatóvá tenni a magyarországi hajléktalan helyzetű nőket, akikről a hajléktalan emberek közötti kisebbségi jelenlétük miatt rendszerint nem beszélünk külön. Ha a hajléktalan nők részarányáról van szó, Magyarországon évtizedek óta ugyanaz az adat kerül elő: a hajléktalan emberek nagyjából 1/5-ét teszik ki a nők. Európa legtöbb országában szintén hasonló adatokkal találkozunk – bár elég nagy a szórás. Ha alaposan megvizsgáljuk a Február 3-a Munkacsoport szervezésében 1999 óta minden évben ugyanazon a téli napon lefolytatott kutatás során kapott adatokat, valóban azt látjuk: a megkérdezett válaszadók nagyjából egyötöde nő.

25. ábra: Magyarországi hajléktalan helyzetű emberek nemi magoszlása 1999–2016 között (%)

Mint a grafikonon jól látható, a hajléktalan emberekben belül a nők részaránya alapvetően 20 százalék körül mozog, de fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet a lassú, és lényegében folyamatos emelkedésre: a 2001-ben mért legalacsonyabb, 16 százalékos arány 2016-ig 23 százalékra kúszik fel. Bár általában a nők aránya a hazai hajléktalanságon belül stabilnak látszik, valójában folyamatos az emelkedés. Emellett feltétlenül szem előtt kell tartanunk, hogy részarányuk meghatározása a február 3-ai kutatás segítségével biztosan szűkebb adatot eredményez a valóságnál:

- hiszen a megkérdezettek közül kimaradnak az anyaotthonban és családos otthonban kisgyerekekkel együtt élő otthontalan nők,
- a hajléktalanszállókra fókuszáló kérdezés a szállón rendelkezésre álló férőhelyi adottságok miatt önmagában is adatorzító hatású¹⁹,
- a női hajléktalanság felmérését erősen megnehezíti a körükben nagyarányúnak tartott látens hajléktalanság.²⁰

A hajléktalan nők részaránya más európai országokban is a magyarhoz hasonlóan alakul és stabilan jelentősen a hajléktalan férfiak aránya alatt marad. Az Európai Unió tagállamaiban összességében 25-30 százalékra becsülik a hajlékta-

¹⁹ A Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei (BMSZKI) szállásnyújtó intézményeiben pl. 2017. február 3-án a válaszadók 34 százaléka nő volt (Fehér 2018), ugyanakkor értelemszerűen azokon a településeken, ahol nincs női szálló, a nők aránya 0% is lehet!

²⁰ Ezt valószerűsíti pl. az, hogy a BMSZKI más típusú intézményeiben (nappali melegező, lakhatási tanácsadó iroda, stb), ahol nem történik adatfelvétel, még ennél is magasabb a nők aránya, akár 45%, sőt, 59%. (ibid)

lan helyzetben élő nők arányát (lásd Tamási, 2004).²¹ A két szélsőség: Spanyolországban 12 százalék, míg Franciaországban felmérések szerint 38 százalék a nők aránya a hajléktalan helyzetű emberek között (Pleace, 2017).

A számok azt mutatják, egész Európára, akár csak Magyarországra jellemző, hogy a hajléktalan helyzetbe került nők aránya jóval kisebb, mint a férfiaké. Véleményünk szerint e jelenség hátterében több tényező összeadódása játszhat szerepet. Azt feltételezzük, hogy a nők és férfiak hajléktalanná válásának más a dinamikája, ok-okozati rendszere és háttere.

Adatelemzésünkéből egy számunkra meglepő, az általában elfogadottól eltérő hajléktalan nőkép bontakozott ki és markáns különbségeket találtunk a hajléktalan sorban élő férfiak és nők között kapcsolataik, iskolai végzettségük és jövedelmük, valamint helyzetük érzelmi megélése tekintetében is.

Terveink szerint a hajléktalan férfiak és nők közötti jellemző különbségek megtalálását és vizsgálatát a 2017. és 2018. évi február 3-ai kutatás szükségletekre fókuszáló adatainak elemzésével folytatjuk. Amennyiben sikerül nem csak a hajléktalan nők jellemzői, hanem szükségletei tekintetében is megtalálnunk a kiugró eltéréseket, együttesen ez már jó alap lehet ahhoz, hogy javaslatokat tudjunk megfogalmazni a velük folytatott szociális segítő munka és intézmények átformálására olyan irányban, hogy az minél inkább illeszkedjen a vizsgált csoport igényeihez. A nagy elemszámú kérdőíves kutatás hátránya ugyanakkor szükségszerűen az, hogy elfedi az egyéni élettapasztalatokat, hangsúlyokat, így mindenképp fontosnak tartjuk, hogy a jövőben kisebb létszámú, kvalitatív módszertan segítségével is megpróbáljuk megérteni a nők hajléktalanságát (ideértve a kisgyermekes nőket), szükségleteit, és ezek alapján számukra megfelelő(bb) szolgáltatásokat hozhassunk létre.

Irodalom²²

- Albert Fruzsina – Dávid Beáta (2001): *Ha elszakad a háló... – A hajléktalanság kapcsolathálózati megközelítésben*; Budapest, Új Mandátum.
- Albert Fruzsina – Dávid Beáta (é.n.): *Az emberi kapcsolatok alakulása Magyarországon a XX. század utolsó évtizedeiben*. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a592.pdf>
- Bényei Zoltán – Gurály Zoltán – Győri Péter – Mezei György (2003): Tíz év után – Gyorsjelentés a fővárosi hajléktalanokról – 1999. *Otthonatlanul... Tégy az emberért! 2.*, Budapest. Menhely Alapítvány – BMSZKI

²¹ A hajléktalan emberek, így a hajléktalan nők számának, arányának pontos meghatározását definíciós nehézségek gátolják, erről rengeteg szakirodalom hozzáférhető. Az országonként, iskolánként, szakemberenként stb. eltérő hajléktalan definíciók miatt a nemzetközi adatok csak korlátozottan hasonlíthatók össze.

²² A megadott internetes hivatkozások utolsó letöltésének időpontja a kézirat lezárásának dátuma: 2018. 11. 22.

- Breitner Péter (1999): A hajléktalanná válás lépcsőfokai. *Esély* 1999/1.
- Breitner Péter (2016): Lakáshasználat a hajléktalanságban – jelentés a szociálpolitika senki földjéről; In: Dr. Győri Péter – Vida Judith (szerk): *Dialogusok. Otthontalanul... Tégy az emberért! 11.*, Budapest. Menhely Alapítvány - BMSZKI
- Fehér Boróka (2018): *Helyzetjelentés a BMSZKI intézményeiben a hajléktalan élethelyzetben levő nőkről, illetve a velük kapcsolatos szakmai munkáról*; Kézirat.
- Gurály Zoltán – Győri Péter – Mezei György – Pelle József (2003): A margó szélén. Hajléktalan emberek Budapesten a századforduló éveiben (1999-2000-2001). *Otthontalanul... Tégy az emberért! sorozat 2. kötet*, Budapest. Menhely Alapítvány és Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei: 41–65.
- Győri Péter (1990): Gyorsjelentés a hajléktalanságról, Magyarországon. *Társadalmi riport*.
- Győri Péter (2017a): Hajléktalanság – romák – gyermekszegénység. *Esély* 2017/4.
- Győri Péter (2017b): *Büszkeség és balítélet* (kézirat)
- Hutchinson, Sarah et al. (2015): *Rebuilding Shattered Lives – Final Report. St. Mungo's*; <http://rebuildingshatteredlives.org/read-the-report/>
- Szoboszlai Katalin (2010): Nők fedél nélkül. In: A megértés útjai. Hajléktalan sorsok, traumák és a segítő kapcsolat. *Otthontalanul... sorozat 8. kötet*, Menhely Alapítvány – BMSZKI, Budapest.
- Pleace, Nicholas (2017): Exclusion by Definition: The Under-representation of Women in European Homelessness Statistics; In: Mayock, Paula – Bretherton, Joanne (Eds.): *Women's Homelessness in Europe*; Palgrave – MacMillan
- Tamási Erzsébet (2004): Egy férfinyira a hajléktalanságtól. Nőpolitika és hajléktalan nők az Európai Unióban. *Esély* 2004/3.
- Török Ágnes – Udvarhelyi Éva Tessa (2005): Egy tiszta város piszkos lakói. In: *Világosság*, 2005. 7–8. sz.

HÜSE LAJOS – HORVÁTH CINTIA

A RIZIKÓMAGATARTÁS IMPLICIT ATTITÚDJEIT BEFOLYÁSOLÓ EGYES SZOCIALIZÁCIÓS TÉNYEZŐK VIZSGÁLATA MÉLYSZEGÉNYSÉGBEN ÉS SZAKELLÁTÁSBAN ÉLŐ FIATALOK KÖRÉBEN

A tanulmány „A társadalmi periférián élő gyermekek és fiatalok droghasználati szokásainak feltárása” elnevezésű nagymintás kutatás¹ azon eredményeit mutatja be, melyek eddig nem kerültek publikálásra. A szerzők azt vizsgálják, hogy a vegyes módszertanú kutatás kérdőíves adatbázisán megragadható szocializációs közegek (család, kortársak, iskola) egyes jellegzetességei milyen módon hozhatók összefüggésbe azon attitűdökkel, amelyek valószínűsíthetik a szerhasználatot. Ezzel párhuzamosan kirajzolódik a jelzett szocializációs közegek protektív hatása is. A megkérdezett gyermekek és fiatalok droggal kapcsolatos attitűdjeit fókuszban tartó elemzés során a szerzők elsőként a gyermekvédelem számára is izgalmas kérdést boncolgatnak akkor, amikor kitérnek az elsődleges gondozási hely (család vs. szakellátás valamelyik intézménye) és a drogattitűdök kapcsolatára. Ezt követően a szülői háttér egyes jellemzői (kommunikációs-érzelmi kapcsolódás, monitoring, támogatás), majd a kortárs csoport mintaadó szerepe, végül az iskolai közeg azon elemei válnak a vizsgálat tárgyává, melyek a kérdőív adatbázisán beazonosíthatók.

A kábítószer-fogyasztás feltárására irányuló hazai kutatások speciális irányát képviselték az Emberi Erőforrások Minisztériuma által támogatott vizsgálatok, amelyek a szegregátumokban lakó, marginalizált rétegek szerhasználatára (különös tekintettel az ún. új pszichoaktív szerek, ÚPSZ) irányuló, főként pilotjellegű adatfelvételek. Korábban – néhány vizsgálatról eltekintve – nem állt rendelkezésre a szegregátumokban élők drogfogyasztásáról olyan mennyiségű tudományos adat, amelyre szakpolitikai ajánlásokat lehetett volna alapozni, vagy legalábbis ez a kérdés nem került komolyabban az érdeklődés középpontjába. A nyíregyhá-

¹ A kutatás és a cikkben később hivatkozott, online is elérhető tanulmánykötet (Fábián, Szoboszlai és Hüse, 2017) az Emberi Erőforrások Minisztériuma megbízásából a Nemzeti Rehabilitációs és Szociális Hivatal által meghirdetett pályázatból (KAB-KT-16-25568) valósult meg.

zi Periféria Egyesület és a Debreceni Egyetem Egészségügyi Karának Szociális Munka Kutató Egysége már korábban is kezdeményezett ilyen irányú kutatásokat, így ennek szerves folytatásaként valósította meg Szabolcs-Szatmár-Bereg megye több szegregátumában – valamint egy kisebb almintán a szakellátásban élő gyermekek és fiatalok körében – a szerhasználatot marginalizált körülmények között valószínűsítő tényezők részletes vizsgálatát.

1. A rizikómagatartás, a szocializáció és a réteghelyzet kapcsolata

Az egészségre – amely „az egészség = nem-betegség” közkeletű felfogását meghaladó, multidimenziós fogalom, illetve állapot – a Lalonde-jelentés óta úgy tekintünk, mint amelyet alapvetően négy terület (field) határoz meg: a genetikai tényezők, az életmód és viselkedés, a környezet, valamint az egészségügyi ellátórendszer fejlettsége és elérhetősége (Lalonde, 1974). A tanulmány témájával elsősorban a második terület, az életmód, illetve annak egyik eleme, a viselkedés – azaz az egészség tudomány fogalmai szerint az egészség- és kockázati magatartás – építhető egy vizsgálati rendszerbe. A kockázati magatartás (rizikómagatartás) olyan magatartásminták sorozata, amelyek intenzitásuk és/vagy tartósságuk következtében egészségi kockázatot hordoznak magukban. Az egyéni rizikómagatartás megjelenése nem előzmény nélküli: a szocializáció körülményei és tartalma, az egyén pszichoszociális védettségének hiánya, vagy a környezetben tapasztalt csábító egészségkárosító magatartásminták erősen hatnak rá. A kortársak mintaadó szerepe kifejezetten nagy, különösen serdülőkorban, amikor a gyermek eltávolodik a szülőktől. A kortárs csoportban keletkező hatások intenzívek, és időben hosszan hatnak – hiszen a fiatalok idejük jelentős részét ezekben a csoportokban töltik –, így bensőséges szülő-gyermek kapcsolat esetén is erősen befolyásolják a serdülők magatartását (Scharf–Maysseless–Kivenson–Baron, 2004).

A család az az elsődleges közeg, mely leginkább meghatározza a fiatalok személyiségfejlődését. A gyermekek és a fiatalok kisebb-nagyobb, stabilabb vagy kevésbé stabil, óvó-védelmező vagy esetleg elhanyagoló, odafigyelő és inspiráló, biztonságot nyújtó vagy problémákkal terhelt családokban élnek. Emellett a társadalmi, gazdasági folyamatok és egyenlőtlenségek a felnőttek életét, így a családok mindennapjait sem hagyják érintetlenül. A család szerkezete, összetétele, a család által ellátott (vagy kevésbé ellátott) funkciók, a családon belül kialakuló szerepek, és az ezekben végbemenő változások erősen reflektálnak a társadalmi közegre, amelyben élnek, így azt is mondhatjuk, hogy a családi szocializáción keresztül a társadalmi viszonyok mély lenyomatot hagynak a gyermeki szocializációban – így az egészségmagatartásban is. Más mechanizmusokon keresztül ugyan, de a társadalmi viszonyok a kortárs csoportban, az iskolai közegben és a médiában is meghatározó módon vannak jelen, így lényegét tekintve mind

a négy szocializációs közege keresztül képesek alakítani az egyén körülményeit, környezetét, fejlődését stb.

Ahogy Davidson, Kitzinger és Hunt (2006) megfogalmazza, a társadalmi egyenlőtlenséget többnyire rejtett formában ismerhetjük fel az egészségi állapotban. A rejtett egyenlőtlenség faktorai egyaránt lehetnek rétegspecifikus morbiditási és mortalitási arányszámok, az életmód szegmensei (dohányzás, alkohol- és drogfogyasztás, a gyógyszerfogyasztás mintázatai), vagy pszichoszociális elemek (egészség(tév)eszmék, attitűdök, coping-stratégiák).

Éppen a társadalmi réteghelyzet szempontjából lehet fontos a társadalmi periférián élők egészségmagatartását, illetve egészségi állapotát a lakosság teljes körét reprezentáló vizsgálatoktól elkülönítve is vizsgálni. A szakirodalom, valamint a WHO és az OECD adatai alapján világosan látszik, hogy a társadalmi helyzet, a megélt hátrányok erőteljesen befolyásolják az egyén egészségét, ezen belül pedig egészségmagatartását (vö. Marmot et al., 2010). Ez, az angolszász országokban bevett gyakorlat nálunk is megjelenik, különösen az egészségi állapot vizsgálata terén (Babusik, 2005; Fónai–Pénzes–Vital, 2006; Gyukits, 2000, 2008; Szilágyi–Uzzoli, 2013), noha jelentős javító hatást sem a közbeszédre, sem a szakpolitikára nem tudott tenni. Ez a tudás inkább a pályázati támogatásból megvalósuló deszegregációs programok indokoltságát erősítette, amely programok hatékonysága régóta kritika tárgya, tartós hatásuk pedig egyre inkább megkérdőjeleződik (vö. Lannert–Németh–Szécsi, 2018). A társadalmi perifériára szorult gyermekek és fiatalok két nagyobb csoportot képeznek: egyrészt a települési szegregátumokban, szegregált településeken élők, illetve a gyermekvédelmi szakellátásban gondozottak – ráadásul ez utóbbi csoport tagjai zömében az előbbi csoport tagjaiból verbuválódnak. A gyermekvédelem rendszerében élők szerhasználatának kutatása – vélhetően azért, mert a kérdés egyszerre kapcsolódik a bekerülés okaihoz és a nevelő-gondozó munkát akadályozó problémakomplexumhoz is – nagyobb múltra tekint vissza (Elekes–Paksi, 2005; Murányi–Pénzes–Barát, 2000), miközben a szegregátumok néhány kivételtől eltekintve (Csák–Márványkövi–Rácz, 2017; Szécsi–Sík, 2016) kiestek a fókuszból. A vidéki, marginalizálódott társadalmi csoportok szerhasználati szokásait kutató új adatok fényében azonban kijelenthető, hogy a rendkívül olcsó, új pszichoaktív szerek (ÚPSZ) fogyasztása szempontjából különösen veszélyeztetettnek számítanak a marginalizált társadalmi csoportok, közöttük is a szegregátumokban, telepi körülmények között élők. Ezeken a helyeken az országos átlagot szignifikánsan meghaladó mértékű ÚPSZ fogyasztás tártható fel (Csák–Márványkövi–Rácz, 2017).

2. Az attitűd fogalma, funkciói és mérhetősége

A szegregátumokban élő – és kisebb részben a gyermekvédelmi gondoskodás alatt lévő – gyermekek és fiatalok drogrérintettségét vizsgálva „A társadalmi periferián élő gyermekek és fiatalok droghasználati szokásainak feltárása” című kutatás a fentebb említett, lassan induló folyamathoz kapcsolódik. A résztvevő kutatók több szempontból igyekeztek feltárni a drogfogyasztást valószínűsítő, illetve a valószínűséget csökkentő tényezőket. Ezek egyike a drogfogyasztással kapcsolatos attitűd, amely a jelen tanulmány központi kérdése. Szociális attitűdnek Thomas és Znaniecki (1918) a környezeti ingerekre, társas helyzetekre adott gyors, azonnali reakciót tekintette, melyek alapja az egyén által elfogadott értékek köre. Eszerint az attitűd egyike azoknak a lelki hatóerőknek, amelyek az egyének viselkedését befolyásolják a társas térben. Másképpen megfogalmazva az „attitűd a tapasztalat révén szerveződött mentális és idegi készenléti állapot, amely irányító vagy dinamikus hatást gyakorol az egyén reagálására mindazon tárgyak és helyzetek irányában, amelyekre az attitűd vonatkozik” (Allport, 1979: 44). Az attitűd alapvető dimenziója az érzelem és az értékelés, ahol az attitűdtárgy pozitív és negatív irányba polarizálja az emberek vele kapcsolatosan kialakult attitűdjeit (Csepeli, 2002), és ebből a szempontból a szerhasználó magatartásra való ráhangolódásban, illetve az attól való elzárkózásban is jelentős szerepet játszik.

Katz (1979) az attitűdök pszichológiai funkcióit vizsgálva négy alapvető funkciót tárt fel, melyek mentén világosan értelmezhető az attitűdök kialakulása, fennmaradása és az egyén életében betöltött jelentősége. Az első funkció a társas-társadalmi környezethez való alkalmazkodást szolgálja, mely során az egyén a hozzá hasonlók attitűdjeit elsajátítva pozitív megerősítésekhez jut, elfogadást nyer, támogatást élvez. Egy kiválasztott csoport relevánsabb attitűdjeinek elfogadása, az abban való osztozás jelenti a csoporthoz tartozás zálogát, ezzel szemben a releváns attitűdök elutasítása a csoportból való kikerüléshez vezet.

A második funkció a pszichológiai önvédelem: a személy számára releváns attitűd egyfajta szűrőként viselkedik, melynek köszönhetően a valóság nem a maga objektív nyersségében kerül feldolgozásra (amely az egyén önértékelésének megingásához is vezethetne), hanem olyan formában, ahogy azt az egyén befogadni szeretné. Bár az „önvédelem” kifejezés alapvetően pozitív, a Katz által leírt második mechanizmus a rossz szokások, téves ítéletek, hamis sztereotípiák fenntartásának az eszköze is.

Minél relevánsabb, fontosabb egy attitűd, annál valószínűbb, hogy nyílt viselkedés kapcsolódik hozzá (Snyder, 1982). A nyílt érték kifejezés – mint a viselkedés – a harmadik kati funkció. Az érték kifejezéssel az egyének nyilvánvalóvá teszik az attitűdjeiket, ezáltal bemutatják önmagukat társaiknak. Ezen az úton azonnal kialakíthatók a szimpátia és antipátia hálózatai, és végső soron az egyén megalakítja saját kapcsolathálózatát, annak értékelésével együtt, amely megóv attól, hogy utóbb derüljön ki valamilyen komolyabb, a kapcsolatot szétfeszítő értékelentét.

Katz szerint az attitűdök legfontosabb funkciója a tudásfunkció, melynek révén az egyén szabályozottnak, értelmesnek és helyénvalónak érzi s tudja viselkedését, az őt körülvevő társadalmi világot. Ez a tudás nem minden esetben épül tényekre, sok esetben csak a „tudás illúziója”, de ennek birtokában az egyént nem kínozza a kétely, sem a tudás hiányától való félelem. Az emberek attitűdjeik birtokában határozott véleményeket képesek hangoztatni akkor is, ha tudásuk valójában nem (vagy nem szilárdan) épül a tényekre.

Az attitűd tehát olyan kognitív reprezentáció, amely egy attitűdtárggyal kapcsolatos értékeléseket összegzi (Smith–Mackie, 2004). Mint ahogy az Katz funkciórendszeréből is kitűnik, ez a kognitív reprezentáció alapvetően társas hatások, benyomások és befolyások révén alakul ki az egyénben, azaz egyúttal szociális reprezentációnak is tekinthető (Moscovici, 1988; 2002), melynek célja, hogy a társadalom számára ismeretlen ismerőssé, kezelhetővé tegye. A szociális reprezentációnak két fontos folyamata van: az „osztályozás” és a „megnevezés”. A reprezentáció folyamán az addig ismeretlen jelenséget a csoport már létező kategóriába sorolja és képekkel, jól kezelhető szóképekkel nevezi meg. A megnevezés során a jelenségeket egyben tulajdonságokkal is felruházzuk, amely a „dolgok” leírását és más „dolgokkal” való összehasonlítását teszi lehetővé (László, 2000).

Az attitűdök mérése Thurstone (1928) munkásságával kezdődik, azóta pedig a szociálpszichológia egyik legaktívabban kutatott területévé vált. A mérhetőség szempontja alapján különíthetők el az implicit és explicit attitűdök. Az alapvetően a szándékos viselkedést befolyásoló, könnyen és gyorsan megváltoztatható explicit attitűdök közvetlen mérések segítségével hozzáférhetőek (pl. önbevalláson alapuló kérdőív). Ezzel szemben a tudat számára többnyire nem hozzáférhető viszonyulásokat hordozó implicit attitűdök az indirekt mérőeszközök által válnak hozzáférhetővé (pl. Implicit Asszociációs Teszt, asszociatív kérdések). A lassan változó implicit attitűdök alapvetően a személyek asszociációs struktúráját alakítják és a spontán viselkedést irányítják (Payne–Burkley–Stokes, 2008; Rydell–McConnell, 2006; McConnell–Leibold, 2001, hivatkozva Medvés et al., 2012).

3. A rizikómagatartást befolyásoló egyes szocializációs tényezők vizsgálata egy speciális mintán – anyag és módszer

A jelen tanulmányban tárgyalt, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében megvalósuló vizsgálat nem-reprezentatív mintájának ($N=890$ fő; kor 14-24 év, átlagéletkor 17 év, általános iskolába jár 40,6 százalék, középiskolába 23,5 százalék, dolgozik, gyeseen van vagy munkanélküli 35,9 százalék)² nagyobbik részét a megye több településének³ szegregátumaiban, teleszerű körülmények között élő fiatalok ($N=668$ fő), negyedét pedig a gyermekvédelmi szakellátásban⁴ élő gyerekek és fiatalok ($N=222$ fő) adták. Ez utóbbi almintá nem csupán méretben kisebb, de olyan alapvető jellemzők mentén is diverz, mint a gondozási hely típusa (nevelőszülő, lakásotthon, gyermekotthon) és a gondozási hálózat fenntartója (állami, illetve egyházi) (Fábián – Szoboszlai – Hüse, 2017). E diverzitás miatt a szakellátási almintá az összefüggések elemzésére csak erős korlátok között alkalmas, hiszen az eltérő szempontok alapján tovább bontott almintában az egyéni válaszok jelentősége egyre erőteljesebben növekszik, elfedve a jelenség mögött munkáló hatásokat.

A megvalósítók az előzetes tapasztalatok alapján igen magas válaszmegtagadási arányra számítottak – ez a legkülönbélebb célcsoportok és kutatások esetében is egyre jellemzőbb a térségben –, ezért a vizsgált területek teljes körű lekérdézését tűzték ki célul, azaz a megjelölt szegregátumok minden háztartásában igyekeztek felkeresni a 14-24 éves fiatalokat, ugyanígy a szakellátási hálózatokban is a korcsoportot teljesen lefedő mintára törekedtek (amely nagyjából az összes gondozott ötödét teszi ki). Az adatfelvételt a szegregátumokban a megkérdézettekhez korban közel álló, előzetesen felkészített hallgatók végezték, a szakellátásban ugyanezt hallgatók és gyermekvédelmi tanácsadók közösen.

A kérdőíves vizsgálatrészt, annak kriminális, érzékeny témája miatt elmaszkoltuk, a megkérdézetteknek azt – az egyébként nem valótlán – tájékoztatást adva, hogy a kutatás az életkörülményeik, helyzetük feltárására irányul. Emellett is bekövetkezett a részvétel nagyobb arányú megtagadása, illetve a drogok témájához érve a válaszmegtagadás is jelentősebb lett, emiatt a szegregátumi almintát nem tekinthetjük olyannak, amely reprezentálná az érintett szegregátumok azonos korú lakosságát, és bár a szakellátási almintá mind az állami fenntartó lakás- és gyermekotthonait, mind a református nevelőszülő hálózatot tekintve megvalósította a közel teljeskörű lekérdézés, a teljes minta – mint amely a társadalmi periferián élő gyermekeket és fiatalok ezen részét képviselhetné – nem

² A minta egyéb jellegzetességeit a kutatás főbb eredményeivel együtt az online is elérhető zárótanulmány részletesen bemutatja (Fábián – Szoboszlai – Hüse (2017).

³ Az MTA Gyerekesély-kutató Csoportja által feltárt kistérségekből kiválasztott települések (Aranyosapáti, Baktalórántháza, Csenger, Mátészalka, Nyírbátor, Nyírmada, Ópályi, Vásárosnamény), valamint Nyíregyháza két szegregátuma került be ebbe az almintába.

⁴ Az almintá fele-fele arányban oszlik meg az állami fenntartású gyermekvédelem lakás- és gyermekotthonainak lakói és a Magyar Református Gyermekvédelmi Szolgálat nevelőszülő hálózatában gondozottak között. A vizsgálat az állami fenntartású nevelőszülői hálózatot nem érintette.

reprezentatív. A reprezentativitás hiánya ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a mintán feltárt belső összefüggéseket – különösen magas szignifikanciaszint mellett – ne tekinthetnénk érvényesnek. A teljes kérdőíves vizsgálat a rizikómagatartás mintázatainak feltárása mellett családi és iskolai háttér, a kapcsolatháló, a vallásosság, a reziliencia és a stressz, valamint az aspirációk dimenzióira terjedt ki. Ezt a vizsgált korosztály, a vizsgált korosztály szülei, valamint a velük kapcsolatban álló szociális szakemberek elkülönített fókuszcsoportjainak vizsgálata egészítette ki (9 csoport). A kérdőív egyes háttérváltozói korlátozottan ugyan, de alkalmasak arra, hogy a fiatalokból álló célcsoport drogozással kapcsolatos attitűdjét, valamint az azt formáló szocializációs közeget megvizsgáljuk.

A drogfogyasztáshoz kapcsolódó implicit attitűdök feltárására irányuló kísérlet a „drogozás” kifejezés szociális reprezentációjának megragadásán keresztül valósult meg, az Abric (1993) által kidolgozott asszociatív módszer⁵ segítségével. Az ily módon begyűjtött válaszokat négy homogén csoportba rendeztük:

1. **Elfogadó.** Ide pozitív tartamú, illetve pozitív érzelmi töltésű szavakat soroltunk, mint például a „buli”, „jókedv”, „haverok”. Ez a csoport a rizikómagatartást valószínűsítő attitűdöket akkumulálja.
2. **Elkerülő.** Ide soroltuk a negatív tartamú és érzelmi töltésű szavakat, mint például a „halál”, „veszély”. Megítélésünk szerint ez a csoport a rizikómagatartás esélyét csökkentő attitűdöket reprezentálja; emellett lehetséges, hogy a kérdező által (feltételezetten) képviselt értékrendnek való megfelelési készlet is közreműködött ezen válaszok megfogalmazásában, de mivel ennek hatását nem tudjuk mérni, ezt a szempontot elvetjük.
3. **Nominális.** Ebbe a csoportba személyeket jelölő kifejezések kerültek, mint pl. „a párom”, „párkapcsolatom” (kivéve „haverok”, „barátok”, mert ezeket az elfogadó csoportba vontuk be), illetve egyes kábítószeres konkrét neveit is ide soroltuk. Ez a csoport megítélésünk szerint a „rizikós” attitűdöket tartalmazza – elképzelhető, hogy jelenlétük nem valószínűsíti az egyén rizikómagatartását, ugyanakkor komoly kockázatot jelenthet az osztályozásban és megnevezésben reprezentálódó közeli kapcsolat (pl. társas hatást, érdeklődést vagy konkrét élményt, tudást).
4. **Egyéb.** A csoport a többi kategóriába nem besorolható szavakat tartalmazza.

A pozitív tartamú szavak tehát az egészségmagatartás szempontjából káros attitűdökhöz asszociálnak, míg a negatív tartamú szavak az egészség szempontjából kedvező irányú attitűdökhöz kötődnek. Bizonyos kifejezések önmagukban nem árulkodnak arról, hogy milyen értékítéletet asszociál hozzá a válaszadó. Esetenként a három asszociáció együttesen alakított ki valamiféle képet a megkérdezett

⁵ A megkérdezetteknek három gyors asszociációt kellett adniuk a „drogozás” kifejezésre a következő kérdézbiztosi instrukció alapján: „Ha azt mondom drogozás mi jut az eszedbe először? [válasz] Ha azt mondom drogozás mi jut az eszedbe másodszer? [válasz] Ha azt mondom drogozás mi jut az eszedbe harmadjára? [válasz]”.

értékítéletéről: pl. a „kábultság” kifejezés melletti egyéb asszociációk között az olyan kifejezések jelennek meg, mint a „függőség”, „kórház”, „rossz”, akkor azt az elkerülő csoportba soroltuk, amennyiben viszont az „eufória”, „lebegés”, „repülés” szavak kísérik, akkor az elfogadó csoportba soroltuk. Speciális kapcsolódások is mutathatják az attitűd irányultságát, pl. a „kender” + „papír” + „tűz” hármasa – az előkészület és a fogyasztás aktusának érzékletes megjelenítése – az elfogadó attitűdre, sőt, aktív gyakorlatra utalhat. A nagyon bizonytalan, többféleképpen is értelmezhető eseteket az egyéb kategóriába tettük.

1. táblázat: A „drogozás” szociális reprezentációja (%)

	Első asszociáció	Második asszociáció	Harmadik asszociáció
Elfogadó	11,1	13,7	12,2
Elkerülő	64,8	72,5	75,4
Nominális	20,4	11,4	11,3
Egyéb	3,7	2,4	1,1
<i>N</i>	764	622	435

A három asszociatív válasz közül természetesen az első érte el a legmagasabb elemszámot, a harmadik asszociációt már csak a minta fele adta meg. A három választ a másodelemzés során súlyozva kezeltük, ahol az első említést másfélszeres szorzóval, a harmadik említést pedig 0,5-szörös szorzóval vontuk be (a második említés súlyozatlan maradt). A súlyozással az implicit attitűd erősségét fejeztük ki, azon logika alapján, hogy az elsőként, úgymond „kapásból” felbukkanó asszociáció erősebben kapcsolódik az egyén értékítéletéhez és viselkedéséhez, mint a hosszabb-rövidebb gondolkodás után felbukkanó (Abric, 1993). A súlyozott asszociációkat ezt követően összevontuk, majd az egyes vizsgált háttérváltozókkal ezt az összevont asszociációs szókészletet vetettük össze kereszt táblákban. A tanulmány szövegében az egyes elemzéseknél megjelenő „összes említés súlyozottan” kifejezés minden esetben erre, az attitűdöket érintő procedúrára utal.

A fentiek következtében a tanulmányban az elemzési egységek nem a válaszadók, hanem az asszociatív válaszok lesznek. Azt vizsgáljuk, hogy ezen válaszok belső megoszlása mutat-e valamilyen kapcsolatot az asszociáló személy szocializációs közegeinek sajátosságaival. Az összes kinyerhető asszociáció súlyozatlan elemszáma 1821 ($N=764+622+435$), a továbbiakban ez lesz a mérvadó.

Bár az attitűdöket nem kizárólag a főbb szocializációs közegek formálják, a kérdőív sajátosságai miatt a másodelemzés kizárólag ezekre összpontosít – pontosabban azon közegek azon jellemzőire, amelyek az adatbázis alapján az elemzésbe bevonhatók voltak:

- A családi szocializációs közeget a kérdőív részeként alkalmazott szülői pszichoszociális hatásra vonatkozó (kapcsolat, monitoring, támogatás) kér-

- dések mentén tudjuk megragadni. A kérdések eredendően az iskoláskorúak egészségmagatartását vizsgáló nemzetközi összehasonlító kutatási standard (Health Behaviour in School-aged Children, röviden HBSC⁶) részét képezik.
- A kortárs csoport szocializációs hatása a megkérdezett barátainak és ismerőseinek rizikómagatartási intenzitására, pontosabban annak a megkérdezett általi becslésére irányuló kérdések alapján körvonalazható. Ez csak egy leegyszerűsítő megközelítésre ad alkalmat, ugyanakkor éppen a kortársak mintaadó szerepét hangsúlyozza.
 - Az iskolai szocializációs közeget erősen korlátozott módon, három kérdéscsoport mentén tudjuk megragadni a rendelkezésre álló adatbázis alapján. Az egyik az iskolai teljesítményre vonatkozó hármas szerkezetű kérdéscsoport, amely a „kvázi objektív” (Milyen tanuló vagy a jegyeid alapján?), az „interszjektív” (Milyen tanuló vagy a tanáraid véleménye alapján?) és a „szjektív” (Milyen tanuló vagy a saját véleményed alapján?) tanulmányi sikerességet jeleníti meg⁷. A másik a hazánkban újonnan alkalmazni kezdett QSL („Kérdőív az iskolai életről”; Questionnaire of School Life) amely három dimenziót mér: az önbecsülést, az iskolatársak általi elfogadottságot és társas támogatást, valamint a társak felől megélt, észlelt kirekesztést (Farnicka et al., 2014). Fontos megjegyezni, hogy a QSL által mért elemek erősen kötődnek a kortárs csoporthoz. Az iskola hatásának megközelítésekor csaknem teljes mértékben nélkülözni kellett a tanárok szerepét, erre csupán egyetlen, általánosító itemből tudunk következtetni (Bátran fordulhatok a tanárimhoz vagy az edzőkhöz, vagy a lelkészekhez segítségért).
 - A médiát, mint szocializációs közeget a vizsgált adatbázis alapján nem tudjuk leírni.

3.1. A gondozási hely szerepe

A vizsgált minta sajátosságaiból adódik, hogy a gondozási helyről, mint az elsődleges szocializációs közege(ke)t módosító elemről is módunk nyílik informálódni. Az eredendő gondozási hely – azaz a család – nem képes minden esetben maradéktalanul teljesíteni azokat az elvárt funkciókat, amelyeket az egyének (a családtagok) és a társadalom támaszt vele szemben. A súlyosabb funkcióhiány, illetve diszfunkció kifejezetten ártalmas a családban nevelkedő gyermekekre nézve. Más ártalmas tényezők mellett ez a diszfunkció vezet a gyermek veszélyeztetettségéhez. Bár a veszélyeztetettség fogalma, annak társadalmi konstrukciója meglehetősen összetett, és nem minden esetben világos a szakmát képviselők előtt sem (Szöllősi 2000; 2003), az 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és

⁶ A kutatássorozat hazai megvalósítója a NEFI – Gyermkegészségügyi Igazgatóság (korábbi nevén Országos Gyermkegészségügyi Intézet, OGYEI).

⁷ A három kérdés először a „How to help children from families of ethnic minorities in the adaptation to school in V4 countries” kutatásban (Visegrad Fund international project, ID 11410116) alkalmazva (Fónai–Hüse, 2018).

a gyámügyi igazgatásról (azaz a hatályban lévő gyermekvédelmi törvény) 6. § (1) szerint „a gyermeknek joga van a testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődését, egészséges felnevelkedését és jólétét biztosító saját családi környezetében történő nevelkedéshez”. A szakmabeliek minden egyes esetben ezen négy terület (azaz a testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődés) biztosítottóságát, illetve annak hiányát vizsgálják. Amennyiben a gyermek veszélyeztetettségét kimondják, előbb gyermekjóléti szolgáltatások (alapellátás) önkéntes, illetve második lépésben kényszerített igénybevitelére ösztönzik a családokat. Ezen beavatkozás kudarc esetén kerül sor a gyermek családból való kiemelésére, amelynek legfontosabb eleme a gyermek számára megfelelő, családhelyettesítő gondozási helyet biztosítani a gyermekvédelmi szakellátás intézményrendszerén belül. Ez a hazai gyakorlatban három típusba sorolható: nevelőszülő, ahol a gyermek családban, lakásotthon, ahol a gyermek családszerű körülmények között, valamint gyermekotthon, ahol a gyermek intézeti körülmények között nevelkedik.

Bár a szakellátásban nevelkedett gyermekek esetében kiemelkedő jelentőségű a vérszerinti szülőkkel való kapcsolattartás biztosítása, támogatása, a hazai gyakorlatban a folyamat és annak eredménye korántsem tekinthető megfelelőnek. De még a legharmonikusabb kapcsolattartás sem tekinthető egyenértékűnek a családban nevelkedett gyermek szülőkhöz fűződő viszonyával – igaz, egyértelműen rosszabbnak sem tekinthető, hiszen a gyermek súlyos veszélyeztetettsége esetén a szakellátás szakemberei által biztosított védőháló tompíthatja a családi háttérből fakadó negatív hatásokat.

Amivel viszont a szakellátásban nevelkedő gyermekek esetében mindenképpen számolni kell, az a kettős trauma, amely egyfelől a családban átélt veszélyeztetésből fakad – és a jelen kutatás szempontjából hangsúlyozottan rossz szülő-gyerek kapcsolatra is utalhat –, másfelől pedig a kiemelés aktusa, az azt kísérő érzelmi viharok, a családi kötelek krízisszerű gyengülése vagy megszakadása, valamint az idegen helyre és helyzetbe csöppenés vált ki.

A gondozási hely megváltozása azonnal változást indukál másik két szocializációs közegben is (kortársak, iskola és egyéb intézmények). A családból kiemelt gyermek a legtöbb esetben kiszakad addigi kortárscsoportjából és nevelési intézetéből. Ez a folyamat is hozhat pozitív változást a gyermek életében, ugyanakkor mindenképpen számítani kell a traumatizált gyermek elutasító reakcióira, valamint arra is, hogy az új közegben nagy számban találhat szintén traumatizált sorstársakat, akikkel véd- és dacsövetségre lépve a kortárs csoport hatásai egészen különleges terepére lép.

A fenti megfontolásokat követve mintánkat két csoportba soroltuk a gondozási hely függvényében. Az első csoportba azok kerültek, akik a szegregátumban, azaz otthon, a családjukkal élnek, itt töltik az iskolaidő hétköznapijait is (499 fő válaszolt legalább egy asszociációs kérdésre, ebből 43 fő nem a szüleivel, hanem más vérszerinti rokonával él, többnyire nagyszülővel). Ugyanebbe a csoportba kerültek azok is, akik vérszerinti családban élnek ugyan, de az iskolaidőben kolégiumban, vagy gyermekek átmeneti otthonában (GYÁO) élnek. Szakmai szem-

pontból őket elkülönítve lenne érdemes kezelni, de mert kifejezetten kicsi, 32 fős kontingensről beszélünk, az összevonás indokoltabb. A szakellátásban élő, azaz családjából kiemelt gyermekek és fiatalok közül 177 fő válaszolt a vizsgált asszociációs kérdésekre – ők képezik a második csoportot (79 fő nevelőszülőnél, 37 fő lakásotthonban, 54 fő gyermekotthonban, 4 fő javítóintézetben⁸, 3 fő befogadóotthonban él). Nyilvánvaló, hogy a második csoportba soroltak számos jellegzetességüket tekintve különböznek egymástól, nem csak az otthont nyújtó ellátás típusa, de még a szolgáltatás fenntartóját tekintve is. Szerencsére a válaszadók alacsony számát a három asszociációs kérdésre adott válaszok elemszáma jól kompenzálja, lehetővé téve az ennél érzékenyebb elemzést. Ezért a második csoportot további három részre bontottuk: nevelőszülőnél élő, lakásotthonban élő és „intézetekben” élő gyerekekre.

Az asszociációk jellegének érdekes mintázata rajzolódik ki a gondozási hely függvényében. A gondozási hellyel összefüggésben az asszociációs kérdésekre adott válaszokat összevontan, az említési rend alapján súlyozva ($\times 1,5$; $\times 1,0$; $\times 0,5$) ábráztuk a 2. táblázatban. Az említett mintázat a három jelentős asszociációcsoport együttes figyelembevételkor mutatkozik meg legjobban. Eszerint a szegregátumokban élők drogozást elfogadó attitűdjére utaló asszociációi arányukban nem sokkal maradnak el a lakásotthoni, illetve intézeti elhelyezésben részesülők elfogadó attitűdjeitől, ezáltal a drogozásra való nyitottságot, de talán még a szerhasználat prevalenciáját is hasonlóan becsülhetjük a mintában – ugyanakkor a nominális attitűdök tekintetében a lakásotthonokban lakók másfélszeres, az intézetekben élők két és félszeres mértékben múlják felül a szegregátumban élőket. Ez azt jelenti, hogy a drogfogyasztás szociális reprezentációjához számukra ennyivel erősebben kapcsolódnak megnevezhető ismerősök és barátok, illetve a drogozástól drogozásról szerzett tárgyi tudás és szlengkifejezés. A nevelőszülőnél nevelkedők tűnnek a mintában a leginkább elutasítónak a drogfogyasztással kapcsolatban: ők igen alacsony arányban asszociáltak elfogadó módon (5,8 százalék), és a nominális csoportba sorolt válaszaik aránya sem sokkal magasabb, mint a nem szakellátásban élőké. A különbség szignifikáns (K χ^2 próba, $p = 0,00$).

⁸ A mintába került négy fő a Debreceni Javítóintézetben élt a vizsgálat időpontjában, de megyei lakosként korábban a megyei rendszerben töltött hosszabb-rövidebb időszakot, és a vizsgálat idején is megyei gyermekvédelmi gyámmal állt kapcsolatban.

2. táblázat: A gondozási hely és a drogozással kapcsolatos attitűdök összefüggése (%)

	Attitűdcsoportok				Összes
	Elfogadó	Elkerülő	Nominális	Egyéb	
Nem szakellátásban	12,3	71,2	13,7	2,8	100
Nevelőszülőnél	5,8	73,1	19,5	1,5	100
Lakásotthonban	15,9	58,2	22,9	3,0	100
Intézetekben	15,4	44,6	34,6	5,4	100

N = 1683

A vérszerinti családjukból kiemelt, gondozásba vett gyermekek és fiatalok almintáját külön megvizsgálva nem találtunk szignifikáns különbséget az implicit attitűdökben a szülői kapcsolattartás intenzitásának függvényében. Azok körében, akik választottak az anyai kapcsolattartás minőségét firtató kérdésre, 387 asszociációt sikerült regisztrálnunk, az apai kapcsolattartásra válaszolók esetében pedig 385 asszociációt. Ez elég nagy elemszámnak tűnik ahhoz, hogy elfogadjuk, ebből a szempontból nem mutatható ki összefüggés a mintában.

A kérdőív a szakellátásban nevelkedők esetében kitért arra is, hogy hány éves korban kerültek be a gyermekek a rendszerbe, illetve a bekerülésük után hány gondozási helyen voltak. Szignifikáns összefüggést egyik esetben sem tudtunk kimutatni, melyben vélhetően közrejátszott az is, hogy a szakellátás almintáját a bekerülés életéve szerint 18, a gondozási helyek száma szerint pedig 10 kis csoportra törve extrém alacsony elemszámok jöttek létre.

3.2. A szülői hatás

A szülő-gyermekkapcsolat feltárása első megközelítésben a kommunikációs-érzelmi távolság becslésével zajlott. Ennek során a HBSC ide vonatkozó standard kérdését alkalmazzuk (Milyen könnyen tudod megbeszélni a téged nagyon foglalkoztató, vagy zavaró dolgokat a következő emberekkel?), és a négyfokú válaszlehetőség segítségével különféle társas relációban mértük fel a megkérdezettek viszonyait. A kérdésfeltevésben külön szerepeltek az édesapák, édesanyák és a nevelőapák, nevelőanyák, így a szakellátásban nevelkedő gyermekek és fiatalok is be tudták azonosítani, hogy az adott kérdés milyen relációra vonatkozik.

Az apák és nevelőapák tekintetében nem hozott szignifikáns különbséget a drogozás súlyozottan és összevontan kezelt szociális reprezentációjában az, hogy a megkérdezett milyen könnyen, vagy éppen nehezen tud kapcsolatba kerülni velük. A teljes képhez hozzátartozik, hogy ha az egyes asszociációkat említésük sorrendjében külön vizsgáljuk, akkor az édesapák esetében egy nagyon gyenge összefüggés bukkan elő a harmadikként említett asszociációk és a megbeszélés nehézsége között.

Az anyákra és nevelőanyákra irányuló kommunikációs-érzelmi kapcsolódás vizsgálata hasonló eredményekre vezetett, a súlyozott és összevont asszociációkkal nem mutat összefüggést az, hogy milyen könnyen beszélnek meg a gyerekek az őket foglalkoztató dolgokat. Itt kizárólag az édesanyák esetében, az elsőnek említett kifejezések körében mutatkozott szignifikáns különbség a kapcsolat minősége függvényében. Mivel ezek – a szignifikanciájuk alapján kiragadott esetek – csupán jelzésértékűek, összességében inkább az a kép rajzolódik ki a mintában, hogy a kommunikációs-érzelmi távolság/közelség nem befolyásolta alapvetően a drogozással kapcsolatos attitűdöket.

A család többféle módon betöltheti a fiatalok egészségmagatartására gyakorolt hatását. Ezek közül a szülői kontroll és „monitoring” jelenti a leghatékonyabb védelmet a káros szenvedélyekkel szemben (Kovács–Pikó, 2009). A HBSC-kutatások sajátos megközelítésben mérik a szülői monitoringot: azt kérdezik, hogy a gyermek mit gondol, az apa, illetve az anya mennyit tud a gyermek életének egyes fontos elemeiről⁹.

A kutatásban ezt a kérdést arra a – vérszerinti, vagy nevelő – szülőre vonatkoztatva tettük fel, akivel a megkérdezett együtt élt, amely a minta 85 százalékában egyértelmű volt. A kérdés két esetben okozhatott értelmezési gondot: a lakás- és gyermekotthonok lakóinak, illetve az önálló háztarásban élő fiatal felnőtteknek – esetükben a válaszok megoszlásából arra következtettünk, hogy találtak olyan referenciaszemélyt, akár a vérszerinti szülőt, akár egy szakembert, akire gondolhattak, és akivel kapcsolatban megítélhették a monitoring mértékét. Véleményünk szerint a referenciaszemély kiléte nem véletlen, a megkérdezett életében valószínűleg kellően fontos szerepet tölthetett be ahhoz, hogy a monitoring intenzitása lényeges legyen. A tereptapasztalat az volt, hogy amennyiben nem tudott a válaszadó ilyen referenciaszemélyt felidézni, nem válaszolt erre a kérdésre. A nyolc monitoringitemre vonatkozó válaszokat minden egyes válaszadó esetében összevontuk, és az így kapott ordinális változóból egy háromértékű nominális változót (alacsony/közepes/magas intenzitású monitoring) alakítottunk ki, amely tehát mind a nyolc, szülők által monitorozott területet magába foglalja. Az így képzett monitoringintenzitással az asszociatív szavak erős összefüggést mutattak. A drogfogyasztást valószínűsítő, elfogadó típusú attitűd aránya mind az apai, mind az anyai monitoring növekvő intenzitása mellett csökken. Ugyanez a fordított arányosság figyelhető meg a szintén rizikósnak tartott nominális attitűdcsoportban is, amelynek megjelenési intenzitása lecsökken a szülői monitoring fokozódásával. Az egyes válaszkategóriák különbségei mindkét szülő esetében szignifikánsak (K χ^2 próba, $p = 0,00$), amely a jól működő szülői monitoring erős protektivitására utal (3. táblázat).

⁹ Összesen nyolc item, mint pl. „kik a barátaid”, „mire költöd el a pénzed”, „hol vagy iskola után” stb.

3. táblázat: A szülői monitoring intenzitása és a drogozással kapcsolatos attitűdök összefüggése (%)

Apai monitoring intenzitása	Attitűdcsoportok				Összes
	Elfogadó	Elkerülő	Nominális	Egyéb	
Alacsony	16,3	59,9	20,7	3,0	100
Közepes	11,1	69,9	15,5	3,5	100
Magas	8,3	75,2	13,3	3,2	100
Anyai monitoring intenzitása	Attitűdcsoportok				Összes
	Elfogadó	Elkerülő	Nominális	Egyéb	
Alacsony	16,7	58,9	21,3	3,2	100
Közepes	13,7	66,8	17,3	2,2	100
Magas	7,7	75,2	14,0	3,1	100

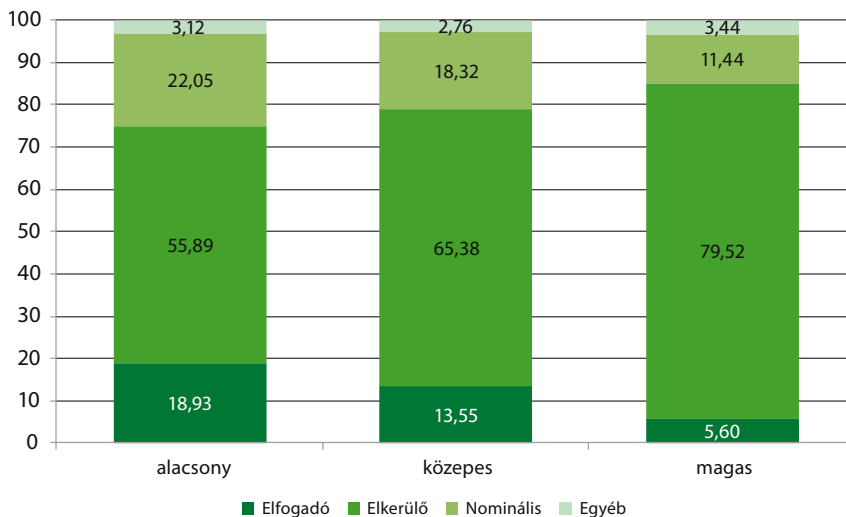
N= 1543 (apai) és 1613 (anyai)

A szülő-gyermek közötti bizalomteli-támogató kapcsolat feltárása a HBSC egy korábbi változatának kérdése alapján történt („milyen veled édesapád, vagy a nevelőapád?”), melyet a szegregátumkutatás kérdőívében tíz állítás követett, melyek esetén három válaszlehetőség közül kellett kiválasztani azt, amelyik leginkább lefedi a megkérdezett véleményét. Az állítások közül öt egyértelműen pozitív viszonyulást kifejező itemet, valamint egy, szigorú kontrollt kifejező itemet¹⁰ összevonva létrehoztuk azt a háromértékű változót, amely véleményünk szerint kifejezi, hogy az adott válaszadó milyen mértékű támogatást és védelmet érzékelt az apa, illetve az anya részéről (alacsony, közepes, magas). A kérdésfeltevés módja hasonló volt a monitoringkérdésekéhez, azaz a nem a vérszerinti- vagy nevelőszülővel élők olyan referenciaszemélyre gondolhattak, aki éppúgy lehetett vérszerinti szülő, mint nevelőszülő, vagy egyéb szakember, de feltételezésünk szerint kellően fontos szerepet tölthetett be a megkérdezett életében ahhoz, hogy az ő személye idéződjön fel, egyben kellően fontos lehetett ahhoz, hogy támogató magatartása, vagy annak hiánya befolyást gyakoroljon a fiatalra.

Mintánkban az apák és nevelőapák gyermekükre irányuló bizalomteli-támogató viselkedése szignifikáns összefüggést mutat a drogozás szociális reprezentációjával (K χ^2 próba p=0,00). Jól kirajzolódik, hogy amennyiben az apai/nevelőapai támogatás alacsony mértékben érzékelhető a megkérdezettek számára, akkor közel háromszor gyakrabban asszociáltak az elfogadó csoportba sorolt szavakat, mint azok, akik magas mértékű támogatást kapnak édes-, illetve nevelőapjukól. Emellett a nominális kategóriába sorolt válaszok kétszer akkora arányban vannak jelen az alacsony támogatást érzékelő fiataloknál, mint azoknál, akik magasnak érzik édesapjuk, nevelőapjuk támogató viselkedését (1. ábra).

¹⁰ Segít, ha szükségem van rá / türelmes velem / megérti a problémáimat, gondjaimat / megpróbál mindenben ellenőrizni / meg tud vigasztalni, ha valami bánt / biztat, hogy tanuljak rendszeren

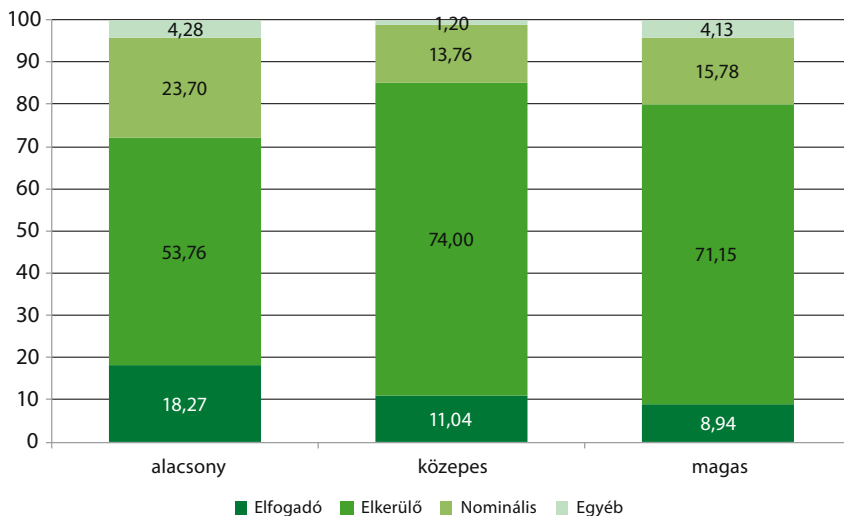
1. ábra: A drogozással kapcsolatos attitűdök típusa az APAI összevont támogatás mértéke szerint (%)

N= 1643

Az anyák és nevelőanyák tekintetében elmondható, hogy ha a megkérdezett és édesanyja között nem áll fent erős bizalmi, támogató kapcsolat, akkor kétszeres a drogozást elfogadó kategóriába sorolt kifejezések aránya, mint abban az esetben, ha erős bizalomteli-támogató kapcsolat van (2. ábra).

2. ábra: A drogozással kapcsolatos attitűdök típusa az ANYAI összevont támogatás mértéke szerint (%)

N= 1696

Anyai/nevelőanyai bizalomteli kapcsolat esetében is szignifikáns különbség mutatkozott meg (Khi^2 próba $p = 0,00$).

3.3. A mintaadó kortárcsoport

A kortársak szocializációs hatását, pontosabban mintaadó szerepét az adatbázisban a megkérdezett fiatal barátainak és ismerőseinek rizikómagatartása alapján tudjuk megragadni. A kortársak becsült egészség- illetve rizikómagatartása pozitívan vagy negatívan hat a megkérdezett fiatal egészségtudatosságára. A kortárcsoport becsült rizikómagatartását több kérdésen keresztül mértük fel (szerinted hány barátod cigarettázik, iszik alkoholt, lesz részeg hetente egyszer vagy többször, használ valamilyen kábítószer?), melyekre skálaszerűen elrendezett válaszokat adhattak („egy sem”, „kevesen”, „néhányan”, „a többség” és „mindegyik”).

A barátok és ismerősök dohányzását, alkoholfogyasztását, lerészegedési gyakoriságát és kábítószer-fogyasztását tekintve, mind a négy vizsgált esetben erőteljesen kirajzolódott a párhuzamosság a megkérdezett drogozással kapcsolatos attitűdjével.

Amennyiben a megkérdezett barátainak többsége vagy mindegyike dohányzó, úgy kétszeres valószínűséggel adott elfogadó típusú asszociációt a drogozással kapcsolatban, mint azok, akik néhány, kevés, vagy egyetlen barátot sem soroltak a dohányzók közé. A barátok közötti dohányosok aránya és a drogozás szociális reprezentációja között szignifikáns az összefüggés (Khi^2 próba $p = 0,00$) még úgy is, hogy az elkerülő és nominális csoportba sorolt asszociációk terén az előbb említettélnél kisebb – bár várt irányú – eltérés mutatkozott ebben (4. táblázat).

4. táblázat: A drogozással kapcsolatos attitűdök típusa a dohányzó barátok-ismerősök becsült aránya szerint (%)

Barátok becsült aránya	Attitűdcsoporthok				Összes
	Elfogadó	Elkerülő	Nominális	Egyéb	
Egy sem	7,9	76,6	12,1	3,5	100
Kevesen	6,2	75,6	17,6	0,5	100
Néhányan	8,1	71,6	16,3	4,1	100
Többség	15,8	66,9	14,4	2,9	100
Mindegyik	16,5	59,7	20,6	3,2	100

$N = 1801$

Az alkoholfogyasztó barátok becsülésének eredménye ennél is erőteljesebb összefüggést mutat a drogozás szociális reprezentációjával. Azok körében, akik szerint mindegyik barátjuk iszik, több, mint négyszeres az elfogadó attitűdöt mutatók aránya, mint a kevés vagy egyetlen alkoholfogyasztó baráttal sem rendelkezők között. A „tisza” baráti körről beszámolókhöz képest több, mint háromszoros

arányban mutatnak elfogadó attitűdöt azok, akik szerint barátaik többsége iszik, de még azok is kétszeres arányban tanúsítanak elfogadó attitűdöt, akik néhány ilyen barátról vallottak (5. táblázat).

5. táblázat: A drogozással kapcsolatos attitűdök típusa az alkoholfogyasztó barátok-ismerősök becsült aránya szerint (%)

Barátok becsült aránya	Attitűdcsoportok				Összes
	Elfogadó	Elkerülő	Nominális	Egyéb	
Egy sem	6,1	77,4	13,9	2,7	100
Kevesen	6,9	71,7	17,2	4,2	100
Néhányan	12,0	66,5	17,3	4,2	100
Többség	20,5	59,6	18,8	1,1	100
Mindegyik	25,6	53,5	18,7	2,2	100

$N=1794$

A lerészegedő barátok becsült arányának különbségei pedig még ennél is nagyobb különbséget eredményeztek a drogozással kapcsolatos elfogadó attitűd kinyilvánításában (6. táblázat). Az összefüggésre utaló megoszlás szignifikáns (Khí^2 próba $p=0,00$).

6. táblázat: A drogozással kapcsolatos attitűdök típusa a rendszeresen lerészegedő barátok-ismerősök becsült aránya szerint (%)

Barátok becsült aránya	Attitűdcsoportok				Összes
	Elfogadó	Elkerülő	Nominális	Egyéb	
Egy sem	7,4	74,1	15,1	3,3	100
Kevesen	7,2	71,2	17,1	4,5	100
Néhányan	17,0	58,0	24,6	0,5	100
Többség	28,8	56,3	12,5	2,5	100
Mindegyik	36,1	49,8	12,6	1,4	100

$N=1794$

Noha arra számítottunk, hogy a drogfogyasztók kriminalizálása, a hazai prohibicionista drogpolitika miatt a megkérdozettek (eltérően a legális, ún. élvezeti szerek fogyasztásától) barátaik kábítószer-használatát leplezni fogják – még, ha kisebb mértékben is, mint a saját, esetleges érintettségüket –, a tapasztalat az volt, hogy ha már az előző három kérdésben megbecsülték érintett barátaik arányát, úgy attól a drogfogyasztást firtató kérdés esetében sem zárkoztak el. A nagy számban megadott asszociációk belső megoszlásának különbségei ebben az esetben a legélesebbek; a két szélsőséges csoportban (mindegyik barát drogozik

vs. egy sem) az elfogadó attitűd megjelenésének valószínűsége több, mint hatszoros eltérést mutat, sőt, még a „tisztá” baráti körrel rendelkezőkkel eddig „együtt haladó”, kevés dohányzó/alkoholfogyasztó barátról beszámolóik is kétszeres gyakorisággal asszociáltak elfogadó csoportba sorolt szavakat ebben az esetben (7. táblázat). A különbség szignifikáns (Khí² próba p = 0,00).

7. táblázat: A drogozással kapcsolatos attitűdök típusa a kábítószer-fogyasztó barátok-ismerősök becsült aránya szerint (%)

Barátok becsült aránya	Attitűdcsoportok				Összes
	Elfogadó	Elkerülő	Nominális	Egyéb	
Egy sem	6,6	75,5	14,3	3,6	100
Kevesen	12,5	65,9	18,7	2,9	100
Néhányan	25,6	53,0	20,2	1,3	100
Többség	32,1	44,4	23,5	0,0	100
Mindenyik	40,4	33,1	25,8	0,8	100

N = 1799

Vizsgálatunkban látványosan beigazolódott, hogy a kortársak igen nagy hatást gyakorolnak a fiatalok drogfogyasztó magatartására. A fiatalok nem egy tudatos és előre megalapozott döntés folyamán nyúlnak a különféle tudatmódosító-szerek után, hanem egyes életesemények, szocializációs zavarok és egyéb tényezők, valamint a kortársak hatására. A kortársak mintaközvetítő szerepe kiemelkedő (Vingender 2003).

3.4. Az iskolai közeg egyes faktorai

A megkérdezettek tanulmányi sikeressége volt az iskolai közeg egyik olyan faktora, amelyet a kérdőív mért (a tanulmányaikat befejezettekől a múltbéli sikerességük becsülését kértük). A három kérdésből álló blokk egy „kvázi objektív” (Milyen tanuló vagy a jegyeid alapján), egy „interszubjektív” (Milyen tanuló vagy a tanáraid véleménye alapján) és egy „szubjektív” (Milyen tanuló vagy a saját véleményed alapján) szempontot jelenít meg, melyre négyfokú skálán válaszolhattak a megkérdezettek. Korábbi kutatásaink alapján várható volt, hogy a három szempont némileg eltérő önértékeléshez vezet (Hüse–Ceglédi, 2017), de ezen a mintán ez a várakozás nem igazolódott be: a megkérdezettek közel azonos módon értékelték a teljesítményüket mindhárom szempont alapján. Az önbecslés lefedheti vagy megközelítheti a tényleges, valamely objektív módszerrel megállapítható iskolai sikerességet, de természetesen attól akár gyökeresen el is térhet – az egyszerű mérőeszköz valójában nem a teljesítményt, hanem az egyén osztályközösségben betöltött helyével, szerepével árnyalt önértékelést jelzi.

Alapos okkal feltételeztük, hogy a tanulmányi sikerességhez kapcsolódó önértékelés a speciális mintánkban is összefüggésben áll a rizikómagatartással, illetve a rizikómagatartás mentális előzményének is felfogható drogattitűdökkel. Ez az összefüggés azonban csak a megkérdezettek két, önmaguk iskolai teljesítményét szélsőségesen értékelő csoportja között rajzolódott ki („átlagnál rosszabb” és „nagyon jó”), a két köztes kategóriát ezért ebből az elemzésből kizártuk. Ily módon a drogozás szociális reprezentációjának különbségei az iskolai teljesítmény önbecslésének fényében is megragadhatóvá váltak (8. táblázat). Az eredmények alapján úgy tűnik, hogy a legalacsonyabb önértékelés egy nyitottabb, elfogadóbb drogattitűddel jár együtt, míg a legmagasabb önértékelési csoporthoz tartozás ebből a szempontból protektív, legalábbis az első két önértékelési szempont alapján erre a következtetésre jutottunk. Ez a sajátos mintázat leginkább az elfogadó attitűd és annak hiánya mentén mutatkozik meg, az elkerülő és nominális kategóriák ebben az esetben kevésbé jelentősek. Sajnos a kutatás során nem rögzítettünk tanulmányi átlagokat, így az adatbázis alapján nem tudjuk felmérni, hogy a jelenleg mögött áll-e tényleges teljesítménykülönbség, valóban az osztályok leggyengébb és legjobb tanulói kerültek-e be az elemzési csoportokba, vagy azok, akik (bármilyen okból) erősen alul-, illetve felülértékelték önmagukat – pontosabban nem tudjuk becsülni, hogy ezek milyen arányban vannak jelen.

8. táblázat: A drogozás szociális reprezentációja a megkérdezettek iskolai teljesítménye-önértékelése alapján (%)

A jegyek alapján*	Attitűdcsoporthok				Összes
	Elfogadó	Elkerülő	Nominális	Egyéb	
Átlagnál rosszabb	14,1	69,8	15,2	0,8	100
Nagyon jó	7,0	72,5	18,0	2,5	100
A tanárok véleménye alapján**	Attitűdcsoporthok				Összes
	Elfogadó	Elkerülő	Nominális	Egyéb	
Átlagnál rosszabb	15,2	67,8	16,7	0,4	100
Nagyon jó	5,0	71,3	21,7	2,1	100
Saját véleménye szerint***	Attitűdcsoporthok				Összes
	Elfogadó	Elkerülő	Nominális	Egyéb	
Átlagnál rosszabb	10,5	68,3	19,0	2,2	100
Nagyon jó	10,4	73,6	13,4	2,6	100

* $N=305$; $\text{K}\chi^2$ próba: $p=0,060$

** $N=337$; $\text{K}\chi^2$ próba: $p=0,001$

*** $N=338$; $\text{K}\chi^2$ próba: $p=0,202$

Az iskolai faktorok előrejelző és egyben veszélyeztető tényezők lehetnek a rizikómagatartás kialakulásában. A tanulási folyamat affektív racionális és siker/kudarccs élményei nagy hatással vannak a fiatal életére, hiszen a mentális, szociális

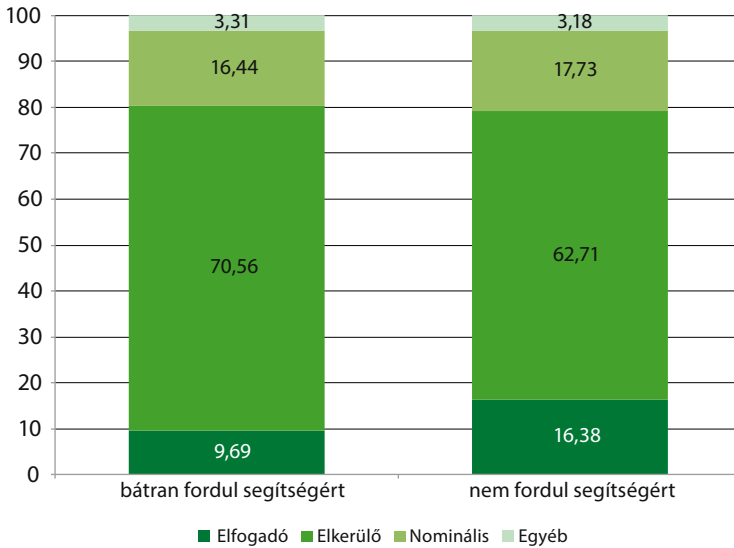
és szomatikus egészségi állapotra egyaránt kihatnak, és ezen keresztül pedig befolyást gyakorolnak a drogfogyasztás kialakulására (Vingender 2003).

A Farnicka et al. (2014) által kidolgozott „Kérdőív az iskolai életről” (QSL), hazai kísérleti bevezetésének egyik terepe volt többek között a periférián élő fiatalok drogfogyasztására irányuló kutatás is. Az eredeti eszköz 12 kérdésének némelyikét alapos megfontolás után a hazai team módosította (Fónai – Hüse, 2018; Fónai et al., *in press*), de megőrizte a QSL három skáláját, amelyek az önbecsülés, az elfogadottság és társas támogatás, valamint a kirekesztés dimenzióit mérik ötfokú skálán (1–5). A korábbi kutatásokban és a jelen tanulmányhoz felhasznált adatbázis első elemzéseiben kibontakozó eredmények a QSL részleges magyarító erejére utalnak, azonban a drogozással kapcsolatos implicit attitűdök formálódásának háttereként vizsgálva az osztálytermi helyzetben ilyen módon lehatárolt önbecsülést, megélt támogatást és kirekesztést.

Az adatbázis további elemzésekor az egyes dimenziókból mediánjaik mentén bináris változókat alakítottunk ki. Az önbecsülés átlagos mediánja (medián 2,67) mellett a minta élethelyzetének sajátos tükrét adja a kifejezetten magasnak értékelt támogatás (medián 3,80), illetve a kifejezetten alacsonynak érzékelt kirekesztés (medián 1,50). A drogozásra adott asszociációkkal, illetve az abból képzett attitűdcsoportokkal való összevetés során azonban nem leltünk szignifikáns összefüggést: a drogattitűdök alakulása ebben a mintában nem függött a QSL dimenzióiban elért eredményektől, azaz az önbecsülés, a támogatás és a kirekesztés megélt mértékétől. Ennek oka valószínűleg a dimenziók szórása, mivel a válaszadók túlnyomó többsége egy másfél-kétpontos intervallumon tömörült az ötfokú skálán.

Az iskola, mint szocializációs közeg hatása a tanárok és más felnőtt szakemberek részéről észlelt támogatásban, a szakemberekhez fűződő bizalomteli kapcsolatban is megnyilvánulhat. Feltételeztük, hogy amennyiben a tanuló bízik a tanáraiban, nevelőiben, legalább annyira, hogy szükség esetén segítségért forduljon hozzájuk, akkor annak protektív hatása lesz a fiatal egészségmagatartására. Ezt a hatást a kérdőív reziliencia blokkjának egyik itemével mérhettük (Bátran fordulhatok a tanárimhoz vagy az edzőkhöz, vagy a lelkészhez segítségért). A válaszokat az implicit attitűddel összevetve szignifikáns különbséget találtunk a támogató segítségről beszámoló és a segítséget nem kérők csoportja között (Khí² próba $p=0,01$). Azok a megkérdezettek, akik nem fordulnak segítségért, másfélszer akkora valószínűséggel tanúsítottak a drogozás irányában elfogadó attitűdöt, mint azok, akik bátran fordulnak segítségért a tanárokhoz és más felnőtt szakemberhez (3. ábra).

3. ábra: A tanárok és más felnőtt szakemberek támogatásának hatása a megkérdezett szociális reprezentációjára

N= 1443

Összegzés

A viselkedési szokások vagy a világ dolgaihoz való, egyénre jellemző hozzáállás vizsgálatakor a szakemberek és kutatók gyakran fordulnak a szocializációs elméletek felé. Ezek segítségével jól magyarázható, hogy hol érik a gyermeket, fiatalot olyan hatások, amelyek mélyebben vagy enyhébben befolyásolják későbbi viselkedését, döntéseit, személyiségét. Különösen erős a szocializációra való fókuszálás a gyermekjóléti-gyermekvédelmi rendszerben, ahol a gyermek viselkedési és beilleszkedési zavarainak, deviáló magatartásának az okát azonnal az egészséges fejlődését és szocializációját veszélyeztető közegekben, elsősorban a családban és a kortárs közegekben kutatják. A szociális munka, pszichológia, vagy a jog eszközeivel végrehajtott beavatkozás jó esetben változást eredményez ezekben a közegekben, rosszabb esetben a gyermekvédelmi rendszer csupán konzerválni tudja a társadalom szövetéből kisodródó gyermek helyzetét, vagy végső megoldásként a családból való kiemeléssel próbálkozik.

A társadalmi periférián élő gyermekek és fiatalok drogfogyasztási szokásaira irányuló korábbi kutatás adatbázisának új szempontú elemzésére vállalkozó tanulmányunkban arra tettünk kísérletet, hogy összefüggést mutassunk ki a vizsgált fiatalok legfontosabb szocializációs közegeinek egyes jellegzetességei és a megkérdezettek droghasználattal kapcsolatos implicit attitűdjei között. Ennek során a négy fő szocializációs közeg közül hármat tudtunk több-kevesebb

részletességgel megragadni – a másodelemzett adatbázis forrásául szolgáló vizsgálat drogfogyasztásra és annak háttérére koncentráló kérdései miatt a család, a kortáscsoport és az iskola közegeinek olyan jellegzetességeit tanulmányozhatunk, amelyek valószínűleg közvetlen rizikó- vagy protektív faktorként működnek. A minta érdekessége, hogy nagyobbik részét Szabolcs-Szatmár-Bereg megye több szegregátumában, teleszerű körülmények között élő fiatalok, negyedét pedig a megye gyermekvédelmi szakellátásában élő gyerekek és fiatalok adták.

A vizsgálat fókuszában a drogfogyasztáshoz kapcsolódó implicit attitűd állt, az attitűd mérésére használt asszociáció volt az elemzési egységünk. A nyílt kérdéssel, egyszerű asszociatív módszerrel begyűjtött három említett azok sorrendje szerint súlyozva, összevontan kezeltük. Az asszociációkészletből négy homogén csoportot alakítottunk ki: az *elfogadó* csoportba a drogfogyasztást illetően pozitív tartamú, illetve pozitív érzelmi töltésű szavak kerültek; az *elkerülő* csoportba a drogfogyasztással szembeállított negatív tartamú és érzelmi töltésű szavak kerültek, melyek feltehetően a rizikómagatartás esélyét csökkentő attitűdöket reprezentálják; a *nominális* csoportba gyűjtöttük a konkrét személyeket jelölő kifejezéseket, illetve az egyes kábítószeres és eszközök elnevezéseit, melyek megítélésünk szerint a „rizikós” kapcsolatokat és tudást fejezik ki; végül az előző csoportokba be nem sorolható, vagy nem egyértelműen besorolható kifejezésekből képeztünk egy *egyéb* kategóriát is, amely azonban igen alacsony elemszámú lett.

Mintánk sajátosságából fakadóan – igaz, erős megkötésekkel az adatfelvétel pillanatszerűsége és a kérdések jellege miatt – vizsgálni tudtuk, hogy vajon mérhető-e valamiféle különbség az attitűdökben akkor, ha az alapvető gondozási helyben változás következik be (családból való kiemelés), és a gyermeket egy korrektív, család pótló közeg veszi körül. A két almintá első megközelítésben ugyan jelentősen különbözönek tekinthető, de ha figyelembe vesszük, hogy a gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedő gyermekek és fiatalok túlnyomó többségben szegregátumokban születtek és ott éltek le korai éveiket, már nem is annyira a különbözőségek kerülnek előtérbe, hanem inkább az, hogy vajon a gyermekvédelem erőfeszítései képesnek bizonyultak-e új irányt szabni a korai szocializációval elinduló folyamatoknak. A drogozással kapcsolatos implicit attitűdök terén a vizsgálati mintán az állapítható meg nagy biztonsággal, hogy jelentős eltérést kizárólag a nevelőszülő ellátás esetében tapasztalhatunk, miután az itt nevelkedő megkérdezettek feleolyan gyakran mutattak drogozást elfogadó attitűdöket, mint a szegregátumban családjukban élők, és harmadannyit, mint a lakásotthonban, illetve gyermekotthonokban élők. Azt azonban korai lenne kijelenteni, hogy ez a nevelőszülői gondoskodás során bekövetkező javulásra utal, hiszen tudjuk, hogy a szegregátumok „normál” populációjához képest a gyermekvédelemben egy erősen szelektált populációt találhatunk (súlyosan veszélyeztetett gyermekek kiemelése), amely ráadásul a nevelőszülők esetében még egy előzetes szelekción is átesik, miután a hatósági gyakorlat az, hogy az idősebb, ráadásul deviáns magatartást gyakorló gyermekek számára inkább intézményes keretek között nyújtanak ellátást. Nevelőszülőkhöz és különösen annak egyházi fenntartó hálózatába

pedig fiatalabb, és lehetőleg viselkedési problémáktól mentes gyermekeket küldenek (személyes adatközlés alapján, TEGYESZ).

A keresztáblelemzés során több szignifikáns, és néhány nem szignifikáns, de kifejezetten jellegzetes összefüggésre bukkantunk a szülő-gyermek kapcsolat egyes pszichoszociális jellegzetességei (monitoring és támogatás) és a drogozás implicit attitűdjei között. A gyermek minél erősebben észleli, hogy a szülők, vagy a szülőszerepet betöltő felnőttek figyelik őket, törődnek velük, annál valószínűbb a drogfogyasztó magatartástól eltávolító implicit attitűd megjelenése. Ugyanez vonatkozik a gyermekek és fiatalok által megélt szülői támogatásra is; minél nagyobb mértékű pszichoszociális támogatásról számoltak be a megkérdezettek, annál kevésbé volt jellemző rájuk a drogozást elfogadó attitűd. Mintánkban a pszichoszociális támogatás hatása nagyobbak mutatkozott a szülői monitoringhoz képest.

Vizsgálatunkban a kortáscsoport hatása jóval erőteljesebbnek bizonyult, mint a szülőké – legalábbis ami az elfogadó, illetve elutasító attitűdökkel jellemezhető csoportok közötti éles különbség kialakítását illeti. Azok között, akik arról számoltak be, hogy barátaik többsége valamilyen rizikómagatartást gyakorol, jóval nagyobb arányban reprezentálódtak a drogfogyasztás valószínűsítő implicit attitűdök, mint azok között, akik csak kevés barátjukról állították azt, hogy valamilyen szert használnak. A különbség alacsonyabb volt, amikor a kérdés a dohányzó, illetve alkoholfogyasztó barátokra vonatkozott, és magasabb, amikor a részegsége, valamint a drogfogyasztásra kérdeztünk rá.

Az iskolai közeget vizsgálva fény derült arra, hogy speciális mintánkban milyen nagy jelentősége van annak, hogy a megkérdezettek hogyan ítélték meg iskolai teljesítményüket. Amikor a jegyek alapján, valamint amikor a tanáraik véleménye alapján ítélték meg teljesítményüket, akkor a magukat átlag alattinak becslők csoportjában az átlag feletti teljesítményt becslőkhöz képest kétszer-háromszor gyakrabban bukkantak elő a drogfogyasztást elfogadó csoportba sorolt kifejezések. Ugyancsak kétszeres különbséget találtunk a drogfogyasztásra hajlamosító attitűdök reprezentációjában a tanáraikhoz (és más felnőtt szakemberhez) segítségért forduló és azok között, akik nem szoktak segítséget kérni a felnőttektől.

Irodalom

- Abric, J. C. (1993): Central System, Peripheral System: Their Functions and Roles in the Dynamics of Social Representation. *Papers on Social Representations*, Vol.2 (2): 75–78.
- Allport, G. W. (1979) [1935]: Az attitűdök. In: Halász L. – Hunyady Gy. – Marton L. M. [szerk.]: *Az attitűd pszichológiai kutatásának kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 41–56.
- Babusik F. (2005): *Az esélyegyenlőség korlátai Magyarországon: státusz, etnicitás, kirekesztődés az egészségügyben és a szociális szférában*. L'Harmattan. Budapest.
- Csák R., – Márványkövi F. – Rác J. (2017): Új pszichoaktív szerek (ÚPSZ) használóinak vizsgálata vidéki szegregátumokban. Kutatási beszámoló, kézirat.
- Csepeli Gy. (2002): *Szociálpszichológia*. Osiris, Budapest.
- Davidson, R., – Kitzinger, J. – Hunt K. (2006): The Wealthy Get Healthy, the Poor Get Poorly? Lay Perceptions of Health Inequalities. *Social Science and Medicine*, 62: 2171–2182.
- Elekes Zs., – Paksi B. (2005): A gyermekvédelmi gondoskodásban részesülő fiatalok alkohol és egyéb drogfogyasztása. *Kapocs* 4/5 (20. köt.): 2–21.
- Gyukits Gy. (2000): A romák egészségügyi ellátásának szociális háttere. In: Horváth Á. – Landau E. – Szalai J. [szerk.]: *Cigánynak születni*. Aktív Társadalom Alapítvány – Új Mandátum, Budapest. 471–791.
- Gyukits Gy. (2008): A szociális tényezők hatása a 40–49 éves korcsoportba tartozó romák egészségi állapotára. In: Kopp M. [szerk.]: *Magyar lelkiállapot 2008*. Semmelweis Kiadó, Budapest. 460–466.
- Fábián G. – Szoboszlai K. – Hüse L. [szerk.] (2017): *A társadalmi periférián élő gyermekek és fiatalok rizikómagatartásának háttere*. Periféria Egyesület, Nyíregyháza. ISBN 978-963-12-9150-6 http://periferiaegyesulet.hu/assets/k%C3%B6nyv-egyben_pw.pdf
- Farnicka M. – Liberska H. – Kosiková V. – Lovasová V. – Freundenreich D. (2014): A New Tool in the Fight against Social Exclusion: The Questionnaire of School Life (QSL). In: *Liberska H. – Farnicka M. [eds.]: Child of Many Worlds: Focus on the Problem of Ethnic Minorities*. Frankfurt, Peter Lang Verlag. 177–191.
- Fónai M. – Péntes M. – Vitál A. [szerk.] (2006): *Etnikai szegénység, etnikai egészségi állapot? A cigány népesség élethelyzete és a kitorés lehetőségei Északkelet-Magyarországon*. Krúdy Könyvkiadó – Szocio East Egyesület, Nyíregyháza.
- Fónai M. – Hüse L. (2018): Roma tanulók és az iskola: befogadás és kirekesztés. In: Endrődy-Nagy O. – Fehérvári A. [szerk.]: *Innováció, kutatás, pedagógusok*. HERA Évkönyvek V. Magyar Nevelés- és Oktatáskutatók Egyesülete, Budapest. 600–611

- Fónai M. – Hüse L. – Balogh E. – Toldi A. (in press): School integration, inclusion and exclusion: experiences of empirical researches. In: Bálint P. – Biczó G. [szerk.]: *Studia Cingarorum*. Hajdúböszörmény, Debreceni Egyetem Felnőttképzési Kar.
- Hüse L. – Ceglédi T. (2017): „Érett dió is lehetek” – *A megterhelő életesemények és a reziliencia hatása az iskolai pályafutásra*. Evangélikus Roma Szakkollégium, Nyíregyháza.
- Hüse L. – Szoboszlai K. – Fábián G. (2017): A társadalmi periférián élő gyermekek és fiatalok droghasználati szokásainak feltárására irányuló kutatás. In: Fábián G. – Szoboszlai K. – Hüse L. [szerk.]: *A társadalmi periférián élő gyermekek és fiatalok rizikómagatartásának háttere*. Periféria Egyesület, Nyíregyháza, 7–15.
- Katz, D. 1979 [1960]: Az attitűdök tanulmányozásának funkcionális megközelítése. In: Halász L. – Hunyady Gy. – Marton L. M. (szerk.): *Az attitűd pszichológiai kutatásának kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 105–121.
- Kovács E. – Pikó B. (2009): A család egészségvédő hatása serdülők körében. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 10 (2009) 3: 223–237. DOI: 10.1556/Mentál.10.2009.3.3
- Lalonde, M. (1974): *A New Perspective on the Health of Canadians – a working document*. Minister of Supply and Services Canada, Ottawa.
- Lannert J. – Németh Sz. – Szécsi J. (2018): Szegregáló deszegregáció? In: Fejes J. B. – Szűcs N. [szerk.]: *Én vétkem: helyzetkép az oktatási szegregációról*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged. 285–300.
- László J. (2000): A szociális reprezentáció járványtanáról. *Replika* 41–42: 289–300.
- Marmot M. et al. (2010): *Fair Society, Healthy Lives – The Marmot Review*. Strategic review of health inequalities in England post-2010. <http://www.institute-ofhealthequity.org/resources-reports/fair-society-healthy-lives-the-marmot-review/fair-society-healthy-lives-full-report-pdf.pdf>
- Murányi I. – Péntes M. – Barát K. (2000): *Drog – Érték – Család. Nevelőotthonban élő fiatalok drogfogyasztása és értékrendje*. ÉKMSzME, Nyíregyháza.
- Medvés D. – Balázs K. – Kondé Z. – Mátyás M. (2012): Az attitűdök, a társas értékorientáció és a jövőbeli következmények figyelembevételének szerepe a környezettudatos hulladékgazdálkodásban. *Alkalmazott Pszichológia* 2012/1: 25–42.
- Moscovici S. (1988): Notes towards a description of social representations. *European Journal of Social Psychology* 18 (3): 211–250.
- Moscovici S. (2002). *Társadalom-lélektan*, Osiris Kiadó, Budapest.
- Scharf, M. – Maysseless, O. – Kivenson-Baron, I. (2004): Adolescents’ attachment representations and developmental tasks in emerging adulthood. *Development and Psychopathology* 40/3: 430–444.
- Smith, E. R., Mackie, D. M. (2004): *Szociálpszichológia*. Osiris, Budapest.

- Snyder, M. (1982): When believing means doing: creating links between attitudes and behavior. In: Zanna, M. P. – Higgins, T. E. – Herman, P. C. (Eds): Consistency in Social Behavior: *The Ontario Symposium*, Vol. 2. Hillsdale, New York.
- Szécsi J. – Sík D. (2016): Szerhasználat egy hátrányos helyzetű járás szegregátumaiban. *Esély* 2016/2: 115–131.
- Szilágyi D. – Uzzoli A. (2013): Az egészségügyenlőtlenségek területi alakulása az 1990 utáni válságok idején Magyarországon. *Területi Statisztika* 16(53)/2: 130–147.
- Szöllösi G. (2000): *Hogy fogalmunk legyen róla... A veszélyeztetettség fogalma az amerikai gyermekvédelemben.* *Esély* 2000/4: 39–72.
- Szöllösi G. (2003): A gyermekvédelmi probléma, mint társadalmi konstrukció. *Esély* 2003/2: 75–95.
- Thomas, W. I. – Znaniecki, F. (1918): *The Polish Peasant in Europe and America.* Univ. of Chicago Press, Chicago.
- Thurstone, L. L. (1928): Attitudes can be measured. *American Journal of Sociology* 33: 529–554.
- Vingender I. (2003): *Közösség és drogfogyasztás. A droghasználat szociális kontextusa,* Semmelweis Egyetem Egészségügyi Főiskolai Kar, Budapest. 166–186.

ABSTRACTS

Bálint Misetics: It was never enough: housing allowance before 2015

As the first part of a comprehensive study of housing allowances in Hungary, the current paper covers their history from the early 1990s to the abolishment of the normative housing allowance in 2015. After a brief international comparison, the analysis mainly focuses on the coverage, take-up, adequacy and distributive effects of housing allowance and of the degree of discretion involved in its administration. Given the similar function of household energy subsidies and the magnitude of expenditure dedicated to them, the paper also includes a brief social policy analysis of the former gas-price subsidies and the government's current „utility cost reduction” program. The next part of the study will analyze the consequences of the abolishment of normative housing allowance and the main features of the new system of local authority-level benefits.

Tamás Farkas: From social housing to the private rental sector: The recommodification of social housing in England

The study focuses how the recommodification of housing policies in England affects young people's ability of acquiring properties and starting a family. The opportunity of buying social housings significantly depleted the social housing stock in the past decades that prompted the government to recalibrate housing benefits mechanisms in 2011-2012 with response to the growth of private renting. As a result the share of the housing stock that is affected by market forces has been constantly growing while the most important housing benefit option the age-bound Local Housing Allowance (LHA) is not able to counteract these imbalances. Moreover, this constellation also has probable negative demographic effects with regards of young people buying their own homes and starting their families.

Boróka Fehér – Ivetta Kovács: Differences and similarities.

A comparative analysis of homeless women and men based on the results of the February 3rd annual national survey of 2016

This paper introduces a process of uncovering the needs and problems as well as strengths of homeless women in Hungary through a variety of means, in order to improve the design of services. The analysis is based on the results of the February 3rd annual national survey of 2016, looking for similarities and differences between 2299 homeless women and 7572 homeless men - although the survey

has been conducted every winter for 20 years, this was the first systematic gendered analysis.

Lajos Hüse – Cintia Horváth: An analysis of certain socialization factors influencing the implicit attitudes of risk behavior among young people living in extreme poverty and care

The study – which was carried out among children and young people living in segregatums and childcare services of Szabolcs-Szatmár-Bereg County – focuses on the factors that encourage drug usage. The authors examine how the characteristics of agents of socialization (family, peers, school) relate to the implicit attitudes that increase the likelihood of drug usage. The study examines also the relation between the drug attitudes of the questioned youngsters and their primary or substitutional care. Subsequently, the study concentrates on certain aspects of the parenting background (communication-emotional connection, monitoring, support), then on the role of peers, and finally on some elements of the school environment.

CONTENTS

Studies

- 3 **Bálint Misetics:** It was never enough: housing allowance before 2015
- 45 **Tamás Farkas:** From social housing to the private rental sector: The recommodification of social housing in England

Hungarian Reality

- 75 **Boróka Fehér – Ivetta Kovács:** Differences and similarities. A comparative analysis of homeless women and men based on the results of the February 3rd annual national survey of 2016
- 107 **Lajos Hüse – Cintia Horváth:** An analysis of certain socialization factors influencing the implicit attitudes of risk behavior among young people living in extreme poverty and care

SZERZŐINK FIGYELMÉBE!

1. A beküldött és a lap jellegének megfelelő írásokat szakértők bevonásával a Szerkesztőbizottság bírálja el. A közlésre benyújtott tanulmány még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet.

2. A folyóiratban megjelent cikkek szerzői joga a Kiadót illeti, beleértve az interneten való megjelentetés jogát is.

3. A tanulmány szövegét Word-dokumentumban kérjük e-mailben megküldeni.

4. A szöveg első lapja a címlap, amelyen a szerző(k) neve, foglalkozása, végzettsége, munkahelyének megnevezése, e-mail címe, a cikk címe (alcíme) szerepeljenek és az esetleges köszönetnyilvánítások *-gal jelölt lapalji jegyzetben.

5. A szövegtörzshöz csak olyan lábjegyzetek kapcsolódjanak, amelyek a főszöveghez fűznek megjegyzéseket, kiegészítéseket stb. Pusztán irodalmi hivatkozásokat tartalmazó lábjegyzetek ne legyenek. A lábjegyzeteket lapalji jegyzetként kezeljük. Az irodalmi hivatkozások a főszövegben szerepeljenek a következő formában:

– ha a hivatkozott mű szerzője szerepel a szövegben, a név után zárójelben legyen a hivatkozott mű megjelenésének éve és szükség esetén a hivatkozott oldalszám(ok), pl.: Piroska (1999: 15–16);

– egyéb esetekben (idézet stb.) zárójelben szerepeljen a szerző(k) neve, a megjelenés éve és szükség esetén a hivatkozott oldalszám(ok), pl.: (Tóbiás–Benedek 1999: 13).

6. A szövegben szereplő táblázatokat számozva, címmel ellátva kérjük. A táblázatok címe, az oszlopok és sorok megnevezése, a magyarázatok a cikk nyelvén íródjanak. Nem fogadjuk el tehát az adatelemző, adatfeldolgozó programokból kikerült nyers, szerkesztetlen, a szövegbe pusztán beillesztett táblázatokat. Amennyiben a szerző ábrát kíván közölni, ezt külön lapon, a kívánt formában megrajzolva kérjük leadni. A diagramokat szerkeszthető formában is kérjük (pl. Excel).

7. A szövegtörzs után, külön lapon kezdve kérjük az irodalomjegyzéket. Az irodalomjegyzék a szerzők neve szerint betűrendben tartalmazza a szövegtörzsben és a lábjegyzetben hivatkozott teljes irodalmat oly módon, hogy a szövegbeli hivatkozásokat az irodalomjegyzékben azonosítani lehessen. Az irodalomjegyzék ne tartalmazzon a szövegben nem hivatkozott művet. Az irodalmi hivatkozásokat az alábbiak szerint kérjük megadni:

– könyv: Szerző(k) (a megjelenés éve): *A mű címe*. A kiadás helye: a kiadó neve;

– folyóiratcikk: Szerző(k) (a megjelenés éve): A cikk címe. *A folyóirat neve*, az évfolyam sorszáma (a szám sorszáma), a cikk kezdő és befejező oldalszáma;

– gyűjteményes kötetben szereplő írás: A szerző(k) neve (a megjelenés éve): A cikk címe. In *A gyűjteményes kötet szerkesztőjé(i)nek neve (szerk., vagy ed(s), vagy Hrsz.)*: A kötet címe. A kiadás helye: a kiadó neve, a hivatkozott írásmű kezdő és befejező oldalszáma.

– Több szerző esetén a neveket gondolatjellel (–) kössék össze. Legfeljebb három szerző nevét adják meg, ha több szerző van, akkor az első szerzőnév után et al.-t írjanak.

– Az internetes hivatkozásokat az utolsó megtekintés időpontjával egészítsék ki, pl.: (utolsó letöltés: 2014. 05. 05.)

8. Külön lapon kérjük mellékelni a tanulmány legfeljebb 200 szót tartalmazó tartalmi összefoglalóját (abstract) magyar és angol nyelven.